

Država v državi

(Poglavje iz partizanskih spominov)

TONE FAJFAR

Na jesen 1941 je Osvobodilna fronta začela obvladovati vse življenje v Ljubljani. Velika večina prebivalstva je sledila Fronti s srcem in navdušenjem, sovražniki Fronte niso še dobili poguma, da bi začeli javno nastopati. Mnogi obveščevalna služba jim je sledila za petami. Plačani denuncianti, ki so padali po ljubljanskih ulicah, so bili svarilen opomin za vsakogar, ki bi jim želel slediti.

Italijane je naraščajoča moč Fronte začela skrbeti. Upali pa so, da jim bo uspelo s strašilnimi odloki o obsednem stanju in o hudih kaznih za vse zasačene ilegalce in njihove podpornike zavreti polet osvobodilnega gibanja.

Dne 11. septembra 1941 je visoki komisar Graziolli objavil »Ukrepe za zaščito javne varnosti«, kjer med drugim določa: »Člen 2. Kdor koli ima, ne da bi bil predpisno pooblaščen, strelno orožje, municijo ali razstreliva, tudi če niso njegova last, jih mora izročiti v teku drugega dne, ko stopi ta odredba v veljavo, najbližjemu poveljništvu kr. karabinerjev. Oseba, pri kateri se dobi strelno orožje, municija ali razstreliva po preteku tega roka, se kaznuje s smrtjo. Ista kazen se uporabi, če se najdejo orožje, municija ali razstreliva v hišah z zasebnimi stanovanji ali v drugih prostorih, zoper rodbinskega poglavarja, čigar je stanovanje oziroma zoper tistega, ki ima odgovornost ali nadzorstvo nad lokalom, kjer je bila taka stvar najdena; če tega ni, pa zoper tistega, ki ga zastopa. — Člen 3. Mimo tega se uporabi smrtna kazen: a) zoper vsakogar, ki bi ogrozil varnost italijanske oborožene sile, organov civilne uprave ali policije; b) zoper vsakogar, ki bi storil ali poskušal storiti dejanja, ki merijo na to, da se poškodujejo industrijske in železniške naprave ali kakor koli moti redno poslovanje javnih naprav; c) zoper vsakogar, ki stori ali poskuša storiti kaznivo dejanje zoper osebo ali lastnino z namenom, da bi ogrožal javni red, ali če je iz dejanja nastalo ali moglo nastati hudo kršenje javnega reda; d) zoper vsakogar, pri komer se dobe proglasi, emblemi, znaki ali drug prevrten propagandni material ali ki bi se udeleževal shodov ali sestankov istega značaja ali ki bi se kakor koli udeleževal za rušenje javnega reda; e) zoper vsakogar, ki daje zavetje ali vzame

Tone Fajfar

pod streho v tem ali v prednjem členu omenjene osebe ali osebe, ki jih išče policijsko oblastvo zaradi kakšnega kaznivega dejanja iz teh členov. Enaka kazen se uporabi zoper nasnovatelje, soudeležence in pomagače.« — Nadaljnji člani določajo, da sodijo gornje prekrške izredna nagla sodišča, da se smrtna kazen izvrši 24 ur po razsodbi, odreja se pa tudi ponovno skrajšanje policijske ure.

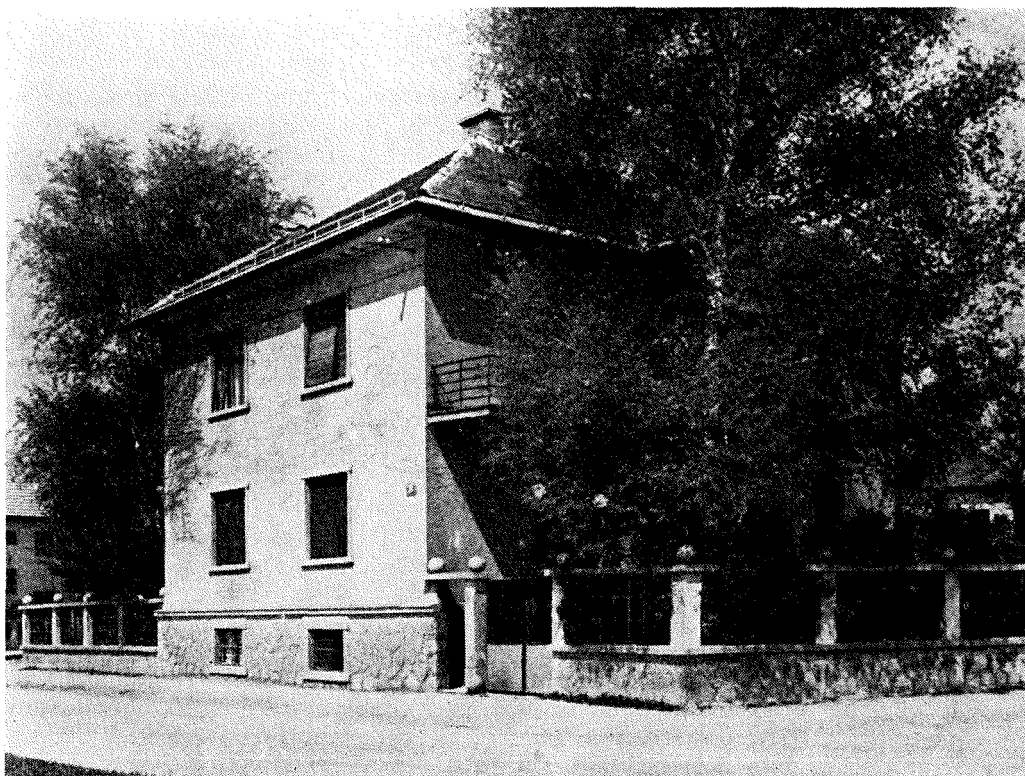
Osvobodilna fronta svoje moči ni skrivala. Nasprotno, prišel je čas, ko je bilo koristno to moč javno pokazati. Zaradi tega je Izvršni odbor OF na Kidričev predlog razglasil praznovanje narodnih praznikov, 29. oktobra in 1. decembra. Obakrat je bilo določeno, da prebivalstvo med 7. in 8. uro zvečer zapusti vse ulice in javne lokale. Oktobrsko praznovanje je poteklo še dokaj v miru. Po ulicah so hodile samo preplašene italijanske patrulje. Ob osmih se je usulo ljudstvo na ulice, tako da je bila razlika še toliko bolj vidna. Na prvi december pa so se začeli pripravljati že tudi sovražniki Fronte. Začeli so propagando proti praznovanju. Gruča Ehrlichovih študentov je sklenila praznovanje motiti s pohodom po ulicah. Fašisti, ki so begali po praznih ulicah, so se preplašili procesije svojih zaveznikov, planili so po njej, začeli pretepati nahujskane fante — nekaj udarcev je ujel tudi »apostol mladine« dr. Lambert Ehrlich — nato pa so fantiče zvlekli v zapore. Naslednji dan je imel Ehrlich dosti dela, da je fašiste prepričal o njihovi pomoti in da so njegove učence končno izpustili. — Po drugih delih mesta so panični Italijani začeli streljati vseprek; blizu frančiškanskega mostu so tako ubili nekega notranjskega lesnega trgovca, ki je, ne da bi se oziral na odlok Fronte, lazil po ulicah. Ko so se ob osmih ljudje spet pojavili, so fašisti besno planili po njih, jih preteпали in razganjali. Toda vse to ni moglo nič spremeniti jasnega dokaza, na kateri strani je Ljubljana. Ljudstvo sledi svoji Osvobodilni fronti, jo posluša ter se ravna po njenih navodilih.

Po novem letu, za 3. januar, je bilo vnovič določeno praznovanje v spomin padlih žrtev za svobodo. To pot si Italijani niso mogli pomagati drugače, kakor da so prestavili policijsko uro na 5 popoldne, da so tako preprečili praznovanje od 7 do 8 zvečer.

Praznovanje narodnih praznikov se je razširilo tudi na deželo in na nemško zasedeno ozemlje. Nemci so najbrž prav zaradi tega izbrali 3. januar za objavo prve liste talcev, ki so jih postrelili v Begunjah. Množična streljanja so izvajali že poprej, vendar imen niso objavljali. Čez nekaj dni po 3. januarju je izvršni odbor dobil nemške lepake. Med ustreljenimi sem našel tudi ime svojega najmlajšega brata Lojzeta.

Do jeseni 1941 je bila že končana organizacija vrhov Osvobodilne fronte. Zbran je bil vrhovni plenum, kjer so poleg članov izvršnega odbora sodelovali zastopniki vseh v Fronto vključenih skupin. Člani Vrhovnega plenuma so bili: Boris Kidrič, Josip Vidmar, Juže Rus, Tone Fajfar, Edvard Kocbek, Ivan Nemec, dr. Maks Šnuderl, dr. Lado Vavpetič, France Svetek, dr. Drago Marušič, dr. Aleš Stanovnik, oficir Božič, Angela Vodetova, dr. Anton Breclj, Boris Trampuž-Čoš, Avgust Kobilica.

Vrhovni plenum se je sestajal pogosto zlasti v zadnjih mesecih 1941. Obravnaval in sprejemal je sklepe načelne važnosti ter izdajal važne odloke. Najvažnejše njegovo delo je bila sestava programa osvobodilnega gibanja, ki ga poznamo pod imenom devetih temeljnih točk. To delo je plenum opravil na dveh svojih sejah, ki sta bili v stanovanju učitelja Josipa Ribičiča na Mirju. Zadnja seja se je končala predčasno. V hišo sta prišla dva karabinjerja,

Hiša na Mirju, v kateri je stanoval Josip Ribičič. V njegovem stanovanju je Vrhovni plenum Osvobodilne fronte 1941. leta na dveh sejah sprejel program osvobodilnega gibanja, ki ga poznamo pod imenom devet temeljnih točk.

ki ju je Ribičič spretno speljal v prvo nadstropje, medtem pa je večina udeležencev seje lahko zapustila stanovanje. Vidmar, Stanovnik in jaz, ki smo ostali v stanovanju in se delali, da igramo karte, smo po odhodu karabinjerjev zvedeli, da sta iskala samo stanovanje za nekega oficirja.

Najbolj splošni program Osvobodilne fronte je bil načrtan že na njenem ustanovnem sestanku, Edvard Kardelj pa ga je po vstopu Sovjetske zveze v vojno še izpopolnil in objavil avgusta 1941 v »Delu«. Zaradi pestrosti v Fronti sodelujočih skupin in zaradi čim večje jasnosti v ljudskih množicah pa se je pokazala potreba, da se program podrobneje in še bolj deklarativno izdela. Vrhovni plenum je prvotni osnutek programa, ki ga je predložil Boris Kidrič, natančno in skrbno obravnaval ter se nazadnje sporazumel za naslednje besedilo temeljnih točk:

1. Proti okupatorjem je treba vršiti neizprosno oboroženo akcijo.
2. Ta akcija predstavlja izhodišče za osvoboditev in združitev vseh Slovencev.
3. Stoječ na stališču naravne in usodne povezanosti jugoslovanskih narodov, Osvobodilna fronta ne priznava razkosaanja Jugoslavije in deluje z

vsemi silami za slogo in enotnost njenih narodov. Hkrati stremlje k povezanosti slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.

4. Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje Osvobodilna fronta slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.

5. Vse skupine, ki sodelujejo v Osvobodilni fronti, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.

6. Po narodni osvoboditvi prevzame na slovenskem ozemlju oblast Osvobodilna fronta kot celota.

7. Po narodni osvoboditvi uvede Osvobodilna fronta dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosledni ljudski, demokratični način.

8. V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam. Osvobodilna fronta bo te elementarne pravice slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.

9. Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz Slovenskih narodno-osvobodilnih partizanskih čet in Narodne zaščite, kamor se pozivajo vsi Slovenci.

Temeljne točke so dale nedvoumen odgovor na vsa vprašanja, ki so tiste čase vznemirjala slovensko, posebno pa meščansko javnost. Temeljne točke so bile tudi preizkusni kamen za vsakogar, ki se je pridružil osvobodilnemu gibanju s kakimi postranskimi nameni ali ki je upal, da bo mogel gibanje izrabiti za krepitev lastnega položaja. Pristanek na temeljne točke je bil poslednji edini pogoj posamezniku ali skupini za vstop v vrste Osvobodilne fronte.

Najtežje vprašanje, ki je prvo leto vznemirjalo našo javnost, je bila odločitev o oboroženem odporu. Vzrok omahovanja v tej stvari je bilo predvsem nezaupanje v slovenske ljudske sile pa tudi zakoreninjeni oportunizem ter iz njega izvirajoča hlapčevska miselnost. Končno so mnogi uvideli nujnost oborožene akcije, toda le na ozemlju, zasedenem od Nemcev, medtem ko naj bi bila ljubljanska pokrajina mirno zatočišče številnih beguncev.* Vodstvo Osvobodilne fronte je od vsega začetka zastopalo načelo takojšnje oborožene akcije, ki naj se razvije po vsem slovenskem ozemlju. Zavedalo se je, da je edino vojaška oblika odpora uspešna, ker je najboljša obramba pred nasiljem uporaba sile. Pri tem je imelo vodstvo pred očmi tudi edini način, da pride slovenski narod do organizirane vojaške sile, ki bo ob odločilnih trenutkih lahko zagotovila osvoboditev vsega slovenskega ozemlja. Izkušnja iz leta 1918, ko smo zaradi pomanjkanja lastne vojaške sile in obotavljanja takratnih vodilnih ljudi izgubili tretjino narodnega ozemlja, je bila dovolj draga in poučna.

* »Okupator je bil tu. Kaj smo hoteli storiti? Kaj ti pomaga z glavo zaletavati se v zid, ko si boš sam glavo razbil, zidu pa ne boš prebil! In prav tako je bilo z okupatorji. Resnica je, da so bili Italijani spočetka mirni in bi bili najbrž taki tudi ostali, ko bi jih komunisti ne bili izzvali in razdražili... Vsiljevali so nam sicer svojo italijansčino, a kaj drugega hudega bi nam najbrž ne bili storili. Še prikupljati so se nam hoteli in se nam velikodušno kazati. Z njih sitnostjo smo potrpežljivo — v nadi, da se vihar poleže in da pridejo spet drugi časi. V Ljubljanski pokrajini bi bili mi v tej dobi dokaj mirno živeli, ko bi ne bilo komunizma...« (Jan. Ev. Kalan: »Krik slovenske zemlje«, belogardistična brošura, izšla 1944.)

Organiziranje vojaških oddelkov na ozemlju Ljubljanske pokrajine je bilo potrebno tudi zato, ker je bilo tu mogoče izrabiti do takrat še sorazmerno neučinkovit pritisk okupatorja. Ta čas je bilo treba izrabiti v temeljitih pripravah in vzgoji osnovnega vojaškega kadra. Izvršni odbor je torej v celoti prodrl s svojim stališčem o potrebi neizprosne oborožene akcije, kar je bilo važno zlasti zaradi dejstva, da pomeni oborožena akcija izhodišče za osvoboditev in združitev vseh Slovencev, kakor pravi druga temeljna točka.

Drugo vprašanje, na katero je bilo treba načelno odgovoriti, je bilo razmerje do Jugoslavije. V tem pogledu sta se tiste čase pojavljali dve skrajni struji: prva — samoslovenska — je zaradi slabih izkušenj iz stare Jugoslavije stala celo v sovražnem razmerju do povezanosti z drugimi jugoslovanskimi narodi, druga — jugoslovenarska — pa je še vedno zastopala načelo troedinega jugoslovanskega naroda, torej načelo, za katerim se je ves čas stare Jugoslavije skrival protinarodni velesrbski imperializem. Vodstvo osvobodilnega gibanja se je v tem vprašanju postavilo na edino pravilno stališče. Izhajajoč iz pravice slehernega naroda — torej tudi slovenskega — do samoodločbe, se zavedamo naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov. Ne priznavamo razkosanja Jugoslavije, borili se bomo za njeno obnovo, seveda ne v stari protiljudski obliki; ko dosežemo vstajenje nove Jugoslavije, bomo z vsemi silami delali za slogo in enotnost njenih narodov. Iz teh smernic izhaja tudi načelo federativne državne ureditve, ki je bilo dve leti pozneje slovesno razglašeno na drugem zasedanju Protifašističnega sveta narodnega osvobojenja Jugoslavije v Jajcu. Toda vodstvo Osvobodilne fronte se je ob odločitvi za obnovo jugoslovanske državne skupnosti zavedalo tudi, da je naša prihodnost nujno navezana na usodo vseh slovanskih narodov. Zato bomo težili k povezanosti z vsemi slovanskimi narodi pod vodstvom velikega ruskega naroda. Do tega spoznanja nas ni privedlo megleno vseslovansko zanesenjaštvo, ampak zgodovinska stvarnost. Začenjal se je odločilni boj med germanstvom in slovanstvom. Nesloga slovanskih narodov se je nad njimi samimi težko maščevala. Nositeljica nekdanjega panslavizma je bila nazadnjaška imperialistična carska Rusija; danes je napredna in demokratska Sovjetska zveza najsilnejši borec proti imperializmu ter zaščitnica vseh malih, posebno slovanskih narodov. Obstoj vseh slovanskih narodov je poslej odvisen od medsebojne tesne povezanosti, kateri naj stoji na čelu veliki ruski narod.*

Ugotovitev četrte točke programa izhaja iz dejstva, da doživlja slovenski narodni značaj v osvobodilnem boju veliko spremembo. Globoko v narodni duši počivajoče in tlačene sile stopajo danes na plan; ljudstvo se otresa v stoletjih nasilno privzgojene hlapčevske miselnosti, trga se iz mlačne prilagodljivosti. Ustvarja se nov lik aktivnega slovenstva, slovenski narod postaja borben, neodjenljiv v obrambi narodnih in človeških pravic. V miselnosti in čustvovanju ljudskih množic se dogaja velika sprememba. Slovenski narod prihaja v tej osvobodilni borbi do tistih lastnosti, ki ga bodo trajno usposo-

* Bralca opozarjam, da so bile temeljne točke sprejete jeseni 1941, pričujočo razlago pa sem napisal še med vojno, leta 1944. Zaradi tega se zde danes, potem ko smo doživeli nekaj hudih razočaranj predvsem glede velikoruske stalinske politike, takratna stališča OF lahko verna in iluzionistična. Toda takrat — ko je bil fašizem v Evropi v najhujšem pohodu — je bila vera v Sovjetsko zvezo ena zelo redkih luči, ki so nam kazale pot iz brezupne situacije takratne Evrope in predvsem vseh malih narodov.

bile za zdrav, živ, močan razvoj. V nekem pogledu postajamo Slovenci šele v današnjih dneh narod. Prej smo imeli predvsem samo kulturne lastnosti naroda, danes si osvajamo politične lastnosti. Narod hlapcev postaja narod junakov, narod svobodnih ljudi.

Peta in šesta točka programa sta vsebinsko med seboj povezani. Pomisli proti možnosti medsebojne lojalnosti ali odkrite poštenosti so se pojavili zlasti pri ljudeh, ki so koreninili v stari, zamočvirjeni strankarski miselnosti. Zamišljali so si zvezo raznih skupin v Osvobodilni fronti kot koalicijo starega kova, kjer si vsakdo išče predvsem lastnih strankarskih koristi na račun drugih zaveznikov. Največjo bojazen je zbujala dinamična sila delavstva z avantgardo, Komunistično partijo, češ da bo ta ob ugodnem času pometla z vsemi svojimi zavezniki. Na drugi strani pa so ti ljudje od vsega začetka nameravali iskati v Osvobodilni fronti predvsem krepitev lastnega položaja na račun drugih, ki so prišli v gibanje z namenom, da bi podredili vse skupinske ali osebne koristi skupnemu cilju. Zato je bilo potrebno, da so se vse skupine obvezale k medsebojni lojalnosti in to stališče priznale kot pogoj sodelovanja v gibanju. Iz tega stališča izhaja tudi programska točka, da prevzame po osvoboditvi oblast v Sloveniji Osvobodilna fronta kot celota. To načelo je povsem naravno in v skladu z značajem Osvobodilne fronte kot vsenarodnega gibanja, treba pa ga je bilo poudariti zaradi tega, ker so že takrat nasprotniki osvobodilnega gibanja skušali razdirati notranjo enotnost z napovedmi, da potrebuje Komunistična partija svoje zaveznike samo zato, da se z njihovo pomočjo priklonijo do oblasti, potem pa pomete z vsem, kar ne bo komunističnega. Ves nadaljnji razvoj osvobodilnega gibanja je dokazal, da so bila taka sumničenja neosnovana ter preračunana zgolj na razbijanje enotnosti osvobodilnega gibanja.

Na stališču uvedbe dosledne ljudske demokracije — o kateri govori sedma točka — so stale osnovne sile Osvobodilne fronte že od vsega začetka ter se za njo borile še v stari Jugoslaviji. Prava demokracija ni bila mogoča v dobi, ko so sedele na oblasti protiljudske meščanske sile. Kljub nekaterim navidezno demokratičnim ustanovam (parlamentarizem, volitve itd.) je bilo ljudstvu onemogočeno neposredno sodelovanje pri oblasti. Ko so na Slovenskem stopile na vodstvo naroda namesto meščanskih protiljudskih plasti ljudske sile, je nastopila doba za uvedbo resnične ljudske demokracije, to je takega družbenopolitičnega sistema, ki zagotavlja neposredno udeležbo širokih ljudskih množic v vseh organih in ustanovah javnega in državnega življenja. To načelo se je med osvobodilnim bojem dosledno izvajalo. — Reševanju na demokratični ljudski način se prepuščajo tudi vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve. Tiste čase je bil namreč zelo razširjen pojav, da je vse hotelo delati načrte in ustave, razčiščevati je hotelo stališča o spremembah družbenega reda, o gospodarskih smernicah, o državnih mejah itd., pri tem pa se izogniti reševanju neposrednih borbenih nalog. Sedma točka je tudi tej bolezni napravila temeljit konec. Prvo je narodnoosvobodilni boj — vse drugo, kar ta okvir presega, pa bo reševalo slovensko ljudstvo o pravem času na ljudsko demokratičen način. Tega načela se je Osvobodilna fronta vseskozi zvesto držala ter brez omahovanja pritegovala široke ljudske množice k odločanju o vseh javnih vprašanjih.

V osmi točki programa je postavilo vodstvo Osvobodilne fronte načelo o suverenih pravicah slovenskega naroda, po katerih bo narod po osvoboditvi samostojno odločal o notranji ureditvi združene Slovenije kakor tudi o svo-

jem zunanjem razmerju. To načelo je v skladu tudi z izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina, izrečenimi v tako imenovani »atlantski listi«. Uveljavljanje tega načela je bilo postavljeno med bojne cilje velikih zavezniških držav. Slovenski narod nikdar dotlej te svoje temeljne narodne pravice ni mogel uveljaviti. Toda z osvobodilnim bojem je prišel čas, ko bomo mogli povsem doseči tudi to osnovno narodno pravico. To pravico bo Osvobodilna fronta uveljavila in branila z vsemi sredstvi. O lastni usodi hočemo Slovenci samostojno in svobodno odločati. Napačno pa bi bilo iz tega sklepati — kar so hoteli nekateri izrabljati proti našemu gibanju — da se hočemo Slovenci iztrgati iz tiste zveze, ki je za nas južne Slovence nujna in življenjsko važna, namreč povezanosti z jugoslovanskimi narodi. Stališče do tega vprašanja je jasno povedano v tretji točki. Toda tudi v državno zvezo z drugimi jugoslovanskimi narodi gremo Slovenci po lastni svobodni odločitvi kot enako-praven, suveren narod in kot nosilec lastne državnosti. Svobodna udeležba jugoslovanskih narodov pri ustvarjanju nove jugoslovanske državne skupnosti je temeljni pogoj za uspešen razvoj nove Jugoslavije. Boj za dosego spoštovanja slovenske narodne samoodločbe torej ne nasprotuje zamisli jugoslovanske države, ampak ji daje trdne temelje.

Zadnja točka programa je posvečena oboroženi sili Osvobodilne fronte, naši narodni vojski. Ko je razpadla jugoslovanska kraljevska vojska, okužena s protiljudskim duhom in peto kolono, je bilo očitno, da je treba našo novo oboroženo silo postaviti na popolnoma nove temelje. Naša nova vojska je začela rasti iz ljudstva samega, njeni temelji in duh so bili ljudski, demokratični. Nova vojska naj zraste iz samega osvobodilnega boja. Edino taka vojska lahko postane braniteljica narodnih pravic in osvoboditeljica vsega slovenskega ozemlja. — Poleti in jeseni 1941 so se nekateri aktivni oficirji in nacionalistično usmerjeni krogi začeli ogrevati za ustanovitev posebnih oddelkov kraljeve jugoslovanske vojske pod poveljstvom Draže Mihailovića. Tako odločno stališče v vprašanju narodne vojske, kakor je izraženo v deveti temeljni točki, je bilo potrebno, ker se je vodstvo osvobodilnega gibanja že takrat jasno zavedalo, da bi pripeljala dopustitev dveh različnih vojsk na slovenskem ozemlju prej ali slej do medsebojne bratomorilske vojne. Obnovitev stare jugoslovanske vojske je bila nemogoča tudi zaradi protinarodnega, protidemokratskega in protiljudskega duha, ki je prevzemal ves ustroj in oficirski kader razpadle kraljevske vojske. Pravilnost našega takratnega stališča se je izkazala kmalu zatem v Srbiji, nekoliko pozneje pa tudi pri nas v Sloveniji z razvojem četništva in plave garde, ki se je čedalje globlje pogrezala v narodno izdajstvo. Odločno stališče in temu ustrezajoči ukrepi vodstva Osvobodilne fronte so povzročili, da so se na Slovenskem izdajalski oboroženi oddelki mogli formirati sorazmerno pozno — šele v poletju naslednjega leta. — Poleg partizanskih čet se je jeseni 1941 osnovala kot vojaška formacija Osvobodilne fronte tudi Narodna zaščita, ki je bila vojaško urejena ter je opravljala narodnoobrambno službo na terenu. Prek Narodne zaščite se je izvajala tudi prostovoljska mobilizacija v partizanske čete. Obe ti vojaški organizaciji, partizanske čete in Narodna zaščita, sta postali osnova poznejše narodnoosvobodilne vojske Slovenije ter sestavni del narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Obenem s sprejemom temeljnih točk je vrhovni plenum sklenil podreditev slovenske partizanske vojske Vrhovnemu štabu partizanskih odredov Jugoslavije, ki mu je stal na čelu vrhovni komandant Tito. Z vsemi temi odločbami je bila postavljena trdna podlaga za

nadaljnji razvoj slovenske narodne vojske ter ustvarjeni pogoji za veliko zgodovinsko nalogo, ki jo je prevzela: za osvobojenje vse slovenske domovine.

Temeljne točke, ki so bile sprejete jeseni 1941, so postale program Osvobodilne fronte. Taktika, način boja, se je sicer menjala, kakor so zahtevale okoliščine in potrebe osvobodilnega gibanja, toda vedno je stal pred našimi očmi program, ki smo si ga postavili ob začetku. Taktika je bila in je morala biti spremenljiva, program pa je ostal trden in nespremenjen.

Vrhovni plenum je na svojih zasedanjih sprejel razen temeljnih točk še več drugih važnih ukrepov.

Najvažnejši med njimi je bil »sklep Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte slovenskega naroda, da se konstituira v Slovenski narodnoosvobodilni odbor«. Sklep je bil objavljen v »Slovenskem poročevalcu« dne 20. septembra in se glasi:

»Člen 1. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda se konstituira v Slovenski narodnoosvobodilni odbor. — Člen 2. Slovenski narodnoosvobodilni odbor za časa osvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju. Vsako organiziranje izven okvira Osvobodilne fronte slovenskega naroda je v času tujčeve okupacije škodljivo borbi za narodno svobodo. — Člen 3. Uresničujočo slogo in enotnost narodov Jugoslavije stopa Slovenski narodnoosvobodilni odbor v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije.«

Vrhovni plenum je sprejel tudi odlok o narodnem davku, ki je bil objavljen v »Slovenskem poročevalcu« dne 1. oktobra:

»Slovenski narodnoosvobodilni odbor je sklenil za kritje izdatkov narodnoosvobodilnega gibanja in za socialno pomoč predpisati davek. 1. Vsak Slovenec, ki ima lastne dohodke, je dolžan plačevati narodni davek. 2. Davek znaša najmanj 1 liro mesečno in raste progresivno do 10 % čistih dohodkov. Odnos obdavčenja mora biti v primernem sorazmerju s premoženjskim stanjem davčnega obvezanca. 3. Podrobnosti organiziranja, odmere, pobiranja, odvajanja, porabe in kontrole narodnega davka določi pravilnik.«

Narodni davek so bili dolžni prispevati vsi Slovenci po svojem premoženjskem stanju. Stopnja davka sicer ni bila posebej določena. Samo Ljubljana je nabrala v tistih mesecih po pol milijona lir davka. Sorazmerno največ je prispevalo delovno ljudstvo, ki je teden za tednom odtrgovalo del svojega zaslužka in ga oddajalo Fronti. Ta denar se je stekal iz vseh številnih terenskih odborov v rajone in okrožja. Ta pa so vsote, kolikor jih niso porabila za odobrene potrebe, oddajala v glavno blagajno izvršnega odbora. Blagajniške posle Osvobodilne fronte je opravljal Jože Rus.

Posojilo svobode je bilo obenem ustanovljeno z namenom, da bi posamezni premožnejši pripadniki Fronte posodili Izvršnemu odboru večje vsote denarja, za katere bi dobili od Fronte obveznice. Obveznice posojila svobode je izdelala naša ilegalna tehnika v lepem kamnotisku. Bile so izdane za vrednosti 100, 1000 in 10.000 Lit. Za zbiranje tega posojila je bil osnovan poseben organ, gospodarski odbor Osvobodilne fronte. Vanj so se vključili razni gospodarstveniki in ljudje, ki so imeli zveze z gospodarskimi krogi. Gospodarski odbor je vodil inž. Štebi, v njem pa so sodelovali Vinko Möderndorfer, Viktor Repič, Ciril Vidmar, Stane Vidmar in drugi.

OSVOBODILNA
FRONTA
SLOVENSKEGA
NARODA

GOSPODARSKO - FINANČNI ODBOR
OSVOBODILNE FRONTE
IZPLAČA IMETNIKU
TRI MESECE PO POPOLNI OSVOBODITVI

1000 Lit

V TEDANJI NARODNI VALUTI

3 0063

3 0063

Posnetek sprednje strani bona posojila svobode za 1000 Lit, ki ga je izdal gospodarsko-finančni odbor OF jeseni 1941. leta

Fronta je organizirala zbiranje prispevkov tudi po Gorenjskem in Štajerskem. Tam nabrani denar pa ni šel v osrednjo blagajno, ampak so ga uporabili sami, ker v Ljubljanski pokrajini z nemškimi markami nismo vedeli kaj početi.

Vodstvo Osvobodilne fronte si je kot edino predstavništvo slovenskega naroda privzelo tudi sodno oblast. Vrhovni plenum je izdal odlok o zaščiti naroda, v katerem so bile določene smrtne kazni za narodno izdajo, denuncianstvo in aktivno podporo okupatorju. Besedilo tega odloka se glasi:

»Odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev. a) *Zaščita naroda*: Člen 1. Izdajalci se kaznujejo s smrtjo. Izdajalec je: 1. denunciant, 2. kdor stopi neposredno ali posredno v stik z oblastniki okupatorjev ali z drugimi sovražniki svobode slovenskega naroda ali z njihovimi zaupniki zaradi uničenja ali trajne okrnitve njegove politične svobode in samostojnosti, 3. kdor zaradi svoje ali sebične skupinske koristi zbira in odvaja narodne sile za borbo proti osvoboditvi slovenskega naroda ali nudi za tako borbo pomoč s kakršnimi koli sredstvi. — b) *Zaščita narodnoosvobodilnega gibanja*: člen 2. S smrtjo se kaznuje: 1. kdor izda neposredno oblastem okupatorjev ali z namenom izdaje priobči ali širi tajnosti organizacije in dela narodnoosvobodilnega gibanja, 2. kdor izda ali ovadi oblastem okupatorjev osebe, ki vodijo, sodelujejo ali podpirajo osvobodilno gibanje, 3. kdor izda, odkrije ali izroči oblastem okupatorjev sredstva narodnoosvobodilnega gibanja, 4. kdor pridobiva oblastem okupatorjev in drugim sovražnikom slovenskega naroda sredstva za borbo proti narodni osvoboditvi, 5. kdor izstopi in zapusti narodnoosvobodilno gibanje in zakrivi katero izmed dejanj od 1. do 4. člena. — Člen 3. S smrtjo se kaznuje tudi ovaditelj, če je na podlagi njegove lažne ovadbe izrečena in izvršena smrtna kazen v gornjih primerih. — Člen 4. Izstop iz narodnoosvobodilnega gibanja v nameri, da se onemogoči ali znatno oškoduje delo narodnoosvobodilnega gibanja, se kaznuje z narodnim bojkotom, v težjih primerih z uničenjem ali zaseženjem imovine odpadlih. — Člen 5. Z isto kaznijo se kaznuje, kdor se druži ali sodeluje z okupatorji na način, da nudi okupatorjem možnost sklicevati se na naklonjenost in vdanost slovenskega naroda. — Člen 6. V no-

benem primeru se kazni ne spremeni, če je dejanje storjeno iz malomarnosti ali pod pritiskom okupatorjev ali drugih sovražnikov slovenskega naroda. — c) *Postopek*: Člen 7. Dejanja po členih od 1. do 4. sodijo posebna sodišča. Postopanje je naglo, ustno in tajno. Osebnost zasliševanje krivcev ni potrebno, izvede pa se, če je dana možnost brez škode za narodnoosvobodilno gibanje. Proti razsodbi sodišča ni pritožbe. Kazen se izvrši takoj na način in po osebah, ki jih določi sodišče. Kdor se bo odtegnil sodbi med osvobodilno borbo, bo zasledovan po osvoboditvi. — Člen 8. Ti ukrepi se bodo ukinili s prestatkom izjemnega stanja.»

Ti ostri ukrepi Osvobodilne fronte so bili potrebni, ker so se vedno pogostejše pojavljali primeri denunciranja partizanov in pripadnikov Fronte in ker smo hoteli s pretnjo najhujše kazni odvrniti takrat že nastopajoče organizatorje belogardizma od priprav za bratomorilsko klanje. Na osnovi tega odloka so bili kasneje kaznovani številni organizatorji narodnega izdajstva. Prvi je kot tak padel Fanouš Emmer, gestapovski agent, ki je v klerikalnih mladinskih krogih začel organizirati tajne atentatorske trojke, ki naj bi začele obračunavati z voditelji Osvobodilne fronte.

Osvobodilna fronta je tako v prvih mesecih svojega obstoja zbrala v svojih vrstah vse, kar je bilo v narodu poštenega. Njenega programa so se oklenile ljudske množice v mestu in na deželi. Množice so tudi same dale Osvobodilni fronti pravico in moč, da je lahko nastopala kot edini predstavnik slovenskega naroda, medtem ko so bivši samozvani »narodni voditelji« prepustili ljudstvo na milost in nemilost okupatorju ter hiteli reševati samo lastne osebne in najožje klikarske položaje. Zaradi tega je Osvobodilna fronta dobila že v letu 1941 značaj narodne oblasti. To oblast je tudi izvajala kljub temu, da so vso domovino zasedli fašistični okupatorji. Okupator je posebno v Ljubljani mogel izsiljevati izpolnjevanje svojih ukrepov samo z uporabo grobe vojaške in policijske sile, medtem pa so se ljudske množice prostovoljno podrejele ukazom in navodilom Osvobodilne fronte. Fronta je ustvarila v okupirani Sloveniji državo v državi.

Sto za enega

ANTON INGOLIČ

Večtedensko deževje je prenehalo in pokazalo se je sonce, sprva le po nekaj ur na dan, kmalu pa je kraljevalo na sinjem nebu od jutra do večera. Tudi ostri zimski veter je prenehal, kakor čez noč je postalo toplo in zavladała je pomlad. Še včeraj dež, veter in mráz, danes pa sonce, vedrina in vonj po rasti in cvetju. Majhen park ob reki, ki je kalna in narasla edina še pričala o minulem deževju, je ozelenel in akacije so se razcvetele. Od nekod so prinesli klopi, jih postavili pod dehteče akacije; prišli so prvi sprehajalci. Najprej mladina, potem žene, katerih možje so bili že dve leti v ujetništvu ali so se borili kdo ve kje proti kdo ve komu in za kdo ve koga. Mestece, ki je bilo skozi zimo kakor izumrlo, je počasi oživljalo. Pomlad je ljudem vlivala novega upanja.

Pomlad 1943. leta. Zdaj se bo začelo zares. Na vzhodu, na zahodu. Tudi doma. Hkrati in z uspehom. Glejte prve znake zmage! Stalingrad, Afrika! Še malo pa se bo začel končni obračun. Samo gozdovi naj ozelené.

S pomladjo je prihajalo upanje, z upanjem življenje, z življenjem nov pogum.

Toplega majskega večera pa je kruto udarilo med ljudi. Meščani so nemi obstali pred velikimi, zelenimi lepaki, ki so režali vanje iz vseh kavarniških in trgovskih oken, s telegrafskih drogov, uličnih voglov in praznih zidov. Rejeni trgovci in kavarnarji, shujšani uradniki in drugi državni nameščenci, zabuhli črnoborzijanci in od dela zgarani manjši posestniki in delavci so stali pred zelenimi, črno popisanimi rjuhami in brali.

Na lepakih je bilo najprej nekaj vrst imen, ki so bili ustreljeni zaradi sabotažnih dejanj, pod njimi pa je bilo natisnjeno z mastnimi črkami, da bo odslej v Srbiji spet ustreljeno za vsakega »zavratno« ubitega Nemca sto Srbov, za ranjenega petdeset, isto toliko za vsakega vojaka druge narodnosti, ki je v nemški službi; za vsako sabotažo pa deset. Prebivalstvo Srbije, ki se mora Nemcem zahvaliti za svoj obstoj, se še enkrat, in to poslednjič, opominja, naj bo lojalno proti okupatorju, ki hoče srbskemu narodu samo dobro, toda okupator je prisiljen, da zaradi vse pogostejših sabotаж, naraščajočega nereda in partizanskih akcij seže po skrajnem sredstvu. Mir, red in delo niso potrebni samo srbskemu narodu, marveč vsem evropskim narodom, ki hočejo pod vodstvom velikega nemškega naroda ustvariti nove in boljše pogoje za nadaljnji razvoj Evrope in vseh drugih kontinentov.

1

Črnoborzijanci, trgovci in večji posestniki se zbero še tisti dan v kavarnah in ob žganju pretresajo najnovejši ukrep nemškega okupatorja.

»Kako?« ugovarja črnoborzijanec Pešič. »Naše mestece je mirno. Eno najmirnejših v Srbiji. Mirno in pametno. Kaj hočemo drugega? Sužnji smo. Prišel pa bo tudi za nas čas svobode. Res, jeseni 1941. leta so Nemci na trgu pred šolo ustrelili petintrideset ljudi. Toda to so bili komunisti, s katerimi nimamo in nismo imeli nikakih zvez. Pozneje so jih še nekaj odvedli na drugo stran reke in ustrelili, toda niti eden ni bil naš meščan. Ne, mi smo pametni in preudarni ljudje, vemo, da naš čas še ni prišel.«

»Dve leti smo že pod okupacijo, a v našem mestu se še nobenemu Nemcu ni skrivil las na glavi. Tudi okolica se je pomirila. Kmetje, Srbi in Vlahi, pridno obdelujejo zemljo in mnogi so se rešili dolgov ali si uredili hleve in hišo. Pametni gospodarji. Nam se ni ničesar bati. Dve leti smo mirno čakali, pa bomo še do jeseni,« razlaga dr. Momir Ilić, znan predvojni politik.

»Kaj veste!« skuša ugovarjati drugi črnoborzijanec. »Naši so neprevidni, kaj, če začno? En napad, petnajst Nemcev mrtvih, in vsi moški v mestu izgubimo glave.«

»Naši še ne bodo začeli,« se nasmehne občinski uradnik Miloš Tadić, za katerega vsi vedo, da ima zveze s »šumci«, dražinovci. »Naši vedo, da borba z Nemci pomeni v resnici borbo s Srbi. Kaj storijo, če ubijejo enega Nemca? Ubijejo sto poštenih, delavnih, borbenih Srbov. Naši niso šli v gozdove, da bi nas iztrebili, marveč da nas obvarujejo. Toda v naši deželi je žal nekaj takih z zvezdo, to so Hrvati, Slovenci, židje, cigani, Arnavti. Njihov cilj je, da nas Srbe iztrebijo. In kako bi lažje izvedli svoj načrt, kakor da padejo po okupatorju, ubijejo nekaj tisoč Nemcev in z nami je končano.«

»Da, to je. Pomislite: nikoli nisi storil Nemcem nič žalega, šel si jim na roko in jim še greš — kar se mora, se pač mora, sužnji smo —, pa pridejo, ko se najmanj nadejaš, odpeljejo te, postavijo v vrsto in dr-dr-dr in konec je s teboj!« Te besede izgovori Ilija Pandurović in hitro vlije vase polno merico žganja.

Omizje v mračni kavarni onemi. Kako tudi ne?

Trgovec Ilija Pandurović ima denarja za lepo novo hišo; če bo vojna trajala še nekaj časa, si bo lahko kupil celo dve. Trifunović, mesar, živi ko mali bog; vsega ima, denarja, vina, žensk. Občinski uradnik Miloš Tadić ne dela nič, ljudje pa mu nosijo, kar si zaželi, hodi iz kavarne v kavarno, niti v žep mu ni treba seči. Velja Spasić, veleposestnik, dobiva za mleko več, kakor je dobival prej za žito in živino skupaj, in odprte so mu vse skrivne zaloge trgovcev in rokodelcev. Dr. Momir Ilić, zdravnik in bivši politik, a tudi bodoči, kakor trdno upa, se tudi ne more pritoževati nad vojno, živi kakor pred vojno, ker se pa javno politično ne izpostavlja, si kuje, kar tudi upa, kapital za pozneje. Obema črnoborzijancema, Jovanu Pešiću in Živojinu Popoviću, pa se še ni godilo nikoli tako dobro kot zadnji dve leti.

»To je vendar preneumno,« se razjezi mestno oblečeni mesar Mita, »sto za enega.« Treba bo našim ljudem zabičati, naj bodo mirni, disciplinirani in naj ostanejo pri svojem delu. Naše ljudstvo je nerazsodno, ne zna ceniti ne svojega, še manj tujega življenja.«

»Da, da. Mir, red in delo! Drugo ni za nas,« pritruje zapiti zdravnik. »Kaj bomo le mi? Majhen narod smo. Veliki naj opravijo sami med seboj. Mi smo svoje že dali v Bosni, na Hrvaškem in drugod. Srbska kri je tekla v potokih.«

»Mi smo za politiko varovanja srbskih glav,« ponavlja trgovec zdravnikove misli. To bo naša zmag.«

»A obvarovali jih bomo, če varujemo nemške glave,« povzame misli vseh Tadić, ki ima zveze in ve, kakšno stališče zastopajo oni zgoraj v »šumah«. »Torej naša politika mora biti: politika varovanja nemških glav. Seveda,« skrivnostno in važno doda, »ko bo čas, udarimo tudi mi po Nemcih in dokončno osvobodimo našo zemljo.«

Mestni župan, majhen, zabuhel trgovec, ki ima dve hiši v mestecu in palačo v Beogradu, stori vse, kar smatra za potrebno v tako usodnem času. Skliče meščanstvo na glavni trg in z balkona mestne hiše med drugim pove z zadnjimi močmi svojega piskavega glasu: »Mir, red in delo, to nas edino reši. Čuvajmo mater Srbijo, pomagajmo njej, ki je že toliko pretrpela. Pomagali pa ji bomo, če bomo v miru opravljali vsak svoje delo; kmet na polju, obrtnik v delavnici, trgovec v trgovini, uradnik v pisarni. Kdor misli drugače, je naš sovražnik. Okupator pa ni več naš sovražnik, saj nam pusti, da v miru živimo in delamo. Naši sovražniki so tisti, ki streljajo na okupatorje in s tem ubijajo nas Srbe. Ti so izrodki, te je treba pobiti in iztrebiti. Pobiješ enega in rešil si sto Srbov. Smrt

njim, a Srbija naj živi! Naj živi tudi general Nedić, oče toliko trpinčenega srbskega naroda!»

Meščani poslušajo in si mislijo svoje.

Črnoborzijanci in špekulanti vseh vrst se seveda še dalje sestajajo v kavarnah in poudarjajo svojo lojalnost proti okupatorju in nedičevski uradni ter dražinovski neuradni oblasti. Vsakdo se hoče zavarovati, da ne bi v primeru »nesreče« prišel med »črno stotnijo«.

Ljudje iz stranskih ulic, delavci iz tovarniške kolonije, kmetje iz predmestja, dijaki in mladina sploh ter izobraženci pa posmehljivo gledajo grozeče zelene plakate. V njih vidijo nov dokaz, da prede Nemcem slaba in da se bliža čas, ko bo dan ukaz. Mnogi pa ne čakajo nanj, brez slovesa se odpravijo.

2

Ob velikem mostu straži tistega pomladnega popoldne Boris Borjusov, doma nekje iz Trakije. Tam ima hišico, trgovinico, ljubko ženkico, troje otročičkov, košček zemlje. Vsak teden dobi pismo, kako trgovina napreduje, vsak drugi teden paket od žene ali pa pošlje paket ženi; trgovina je bolj založena, kakor je bila pred vojno. Kapital se naglo veča, če ne prej, po vojni si bo kupil v bližnjem mestecu veliko trgovino.

Boris stopa ob mostu deset korakov naprej, deset nazaj. Ne vidi zelenih polj okoli sebe, niti ne sliši umazane reke, ki se s šumom vali pod mostom proti mestecu; preštevata zaslužek zadnjih mesecev, izbira hišo, ki jo bo kupil v bližnjem mestu, streže ljudem v svoji novi, svetli trgovini, se pogovarja z ženo in občuduje otroke, ki obiskujejo mestne šole.

Toda stoj! Kaj pa je tam?

Štiridesetletni možak v rjavi bolgarski uniformi s puško na rami postane spet vojak, zgane se, stopi za korak naprej in ostro pogleda v reko pod seboj. Mrlič? No, to ni nič posebnega, vsak teden dva, trije. Toda čakaj! Mrlič je v vojaški uniformi. Vojak se zgane in naglo odide na rob obrežja. Kako? Uniforma je zelena? Hudiča! To je vendar Nemec!

Nenadoma trgovčič iz Trakije ni nič drugega kot hlapec svojih trdih in oholih gospodarjev.

»Halo!« zakriči proti gruči tovarišev pred kasarno. »Halo, reka nosi mrtvega nemškega vojaka. Halo, na pomoč!«

Družba ob baraki priteče.

Napeto gledajo v reko. Podčastnik hiti po daljnogled, čeprav je mrlič od njih oddaljen komaj kakih dvajset metrov. Umazana voda ga naglo nese. Zdaj se pokaže noga, zdaj roka.

»Germanec je; javiti moramo komandi v mesto! Telefon!«

In telefoni zapoje.

»Halo, tu bolgarska straža na železniškem mostu!«

»Halo! Tu bolgarska mestna komanda!«

»Po reki plava mrtev nemški vojak!«

»Kako?«

»Pravkar je odneslo mimo železniškega mosta mrtvega nemškega vojaka.«

»Nemškega vojaka? Ste videli prav?«

»Natančno!«

Bolgarska komanda kliče nemško komando.

»Halo! Tu bolgarski mestni komandant! Kdo tam?«

»Tu nemška mestna komanda. Izvolite.«

Nekaj sekund brne le žice.

»Reka nosi vašega vojaka.«

»Kako?«

»Reka nosi s seboj mrtvega nemškega vojaka. Pravkar smo dobili obvestilo od straže na železniškem mostu.«

»Obvestite vašo stražo na potniškem mostu, da ga potegne na kopno. Na vsak način ga je treba potegniti na kopno. Delajte hitro! Heil Hitler!«

Zdaj zapoje telefon vzdolž reke od železniškega do potniškega mostu.

»Halo, tu železniški most!«

»Tu potniški!«

»K vam bo priplaval mrtev nemški vojak.«

»Mrtev bo plaval?«

»Budalo! Reka bo prinesla mrtvega nemškega vojaka. Na noben način ga ne smete pustiti dalje. Zvrstite stražo ob reki, pripravite čolne in kavlje! Živ vam ne sme uiti, to se pravi, ne sme dalje. Hitro! Hitro!«

Bolgarski vojaki iz kasarne ob obeh mostovih se razbeže na obe strani široke reke. Čez čas prihite tudi vojaki iz mestne nemške in bolgarske kasarne. Nemci se jeze, ker ne bodo mogli več neovirano uživati pomladi, prepričani so, da se je začelo tudi v okolici tega doslej dokaj mirnega mesteca, kar so že dolgo napovedovali. Bolgarski vojaki samo preklinjajo.

»Kaj se je zgodilo, bratko?« vpraša bolgarskega vojaka gostilničar, ki ima svojo gostilnico najbližje mosta.

»Ah, kaj! Reka nosi s seboj mrtvega nemškega vojaka!«

»Kakšnega?«

»Nemškega. Ali ne čuješ?«

»Nesrečen slučaj?«

»Kakšen slučaj le! Nekdo ga je pihnil in vrgel v vodo.«

»Kakoooo?«

In gostilničar je že pri svojih gostih.

»Čujte! Nekdo je ubil nemškega vojaka in ga vrgel v vodo. Plava proti mostu. Vsak čas ga bodo Bolgari potegnili na suho.«

Gostje, med njimi so trgovec Ilija Pandurović, mesar Mita Trifunović, občinski uradnik Miloš Tadić, veleposestnik Velja Spasić, dr. Momir Ilić in Živojin Popović, črnoborzijanec, planejo pokonci.

»Nemec je padel! Ali veste, kaj to pomeni? Sto za enega! Bežimo! Rešimo se!« Kavarna je v trenutku prazna.

Gostje hite po glavni ulici in kriče na vse strani:

»Nemca so ubili. Skrijte se! Bežite! Sto za enega! Za enega stooo!«

Lepaki iz vseh zidov, telegrafskih drogov in plotov jim molče pritrjujejo: Sto za enega!

V kratkem se dvigne vse mesto. Od vsepovsod en sam glas: »Bežimo! Sto za enega! Za enega stooo!« Moški beže iz mesta po vseh ulicah, ali pa iščejo doma primerne skrivališča.

Nemci odhajajo k reki. Čudijo se množici, ki drvi skozi ulice. Eden izmed njih javi stvar komandantu.

»Mestu je torej primer znan,« se nemškemu komandantu posveti.

In spet zabrne telefonske žice.

»Halo! Tu nemška mestna komanda!«

»Tu bolgarska mestna komanda!«

»Zaprte takoj vse izhode iz mesta! Nikogar čez most, vlaki ne smejo s po-staje! Blokada!«

dk
Oflag VI B

Dore Klemenčič-Maj: Vojni ujetnik, 1941, tuš (Warburg Oflag VI B Dössel)

In čez čas :

»Polovite sto talcev!«

Začne se divja gonja za moškimi. Nemški in bolgarski vojaki jih love po ulicah, dvoriščih, delavnicah, pisarnah, spalnicah, kletih in podstrešjih. Še prej kot v petih minutah je dvorana v prvem nadstropju občinske hiše napolnjena. Znotraj in zunaj vrat straža, straža spodaj pri vhodu, straža na trgu, straža na vhodih v ulice.

»Mir!« kriči vinjen nemški podčastnik v dvorani. »Ruhe! Če se izkaže, da je bil vojak zahrbtno ubit, boste šli vsi. Sto za enega! Bomo videli, koga bo prej zmanjkalo, pet milijonov Srbov ali sto milijonov Nemcev.«

Moški stoje negibno drug ob drugem. Vedo, kaj jih čaka. Slišali so o Kragujevcu, in Kraljevu, videli so, kako je jeseni enainštiridesetega leta petintrideset moških padlo na glavnem trgu.

Tu je dr. Momir Ilić s svojo družbo, samo črnoborzižanca Jovana Pešića ni med njimi, srečno pred uro se je odpeljal v sosednje mesto; tu so posestniki, uradniki s sodnije, davkarije, dva profesorja, trije učitelji, precej brezposelnih pregnancev, nekaj trgovcev in obrtnikov. Pisana množica moških, ki stanujejo v središču mesta v neposredni bližini kasarn in se jim ni posrečilo, da bi bili pobegnili iz mesta ali se skrili.

Ko podčastnik odide, se začno oglašati.

»Kaj sem jaz napravil,« se vznemirja mesar Mita Trifunović. »Bil sem ves čas lojalen, vse sem jim dal, kar so zahtevali, še več. Vsak večer gostim oficirja, ki stanuje pri meni.«

»In jaz?« ugovarja občinski uradnik Miloš Tadić, »občina jim gre v vsakem pogledu na roko, jaz skrbim, da dobe vse najboljše. Tudi tam zgoraj imam funkcijo. In mi jih ne napadamo. Celó borimo se ramo ob rami z njimi proti skupnemu sovražniku, proti partizanom. To je pomota. Brez mene občina ne more delati. Kdo bo dalje preskrboval nemško vojsko, kdo vzdrževal zvezo med našimi v 'šumi', občino in Nemci? Pojdem in jim povem!«

In izgubi se proti vratom, toda straža ga surovo potisne nazaj v dvorano.

»Da dam jaz svojo glavo zaradi zločina komunista, ki nima v sebi niti kaplje srbske krvi?« vpije veleposestnik Velja. »Obdelujem zemljo. Za koga? Za Nemce! Redim tako rekoč njihovo vojsko in jaz naj dam svojo glavo?«

Trgovec Ilija samo sopiha, briše si svoje potno čelo in zatrjuje, da takega nacionalista ni, kakor je on, tudi prijatelja Nemcev ne. Pomladi leta enainštiridesetega ni kot vojak oddal proti njim niti enega strela, ves čas je odločen nasprotnik partizanov, nekaj teh nesramnih ljudi je celo prijavil oblastem.

Dr. Ilić dokazuje, da je trem Nemcem rešil življenje, toda nihče v njegovi družbi ga ne posluša, vsakdo našteva svoje zasluge za Nemce in Nedićevo Srbijo, dokazujoč, da je nemogoče, da bi šla njegova glava.

Drugi molče. Srepro gledajo skozi velika okna in stiskajo pesti. Kdo ve, kaj mislijo in kaj vidijo? Morda si očitajo, da so čakali tako dolgo križem rok, morda obžalujejo, da niso že pred dvema letoma storili tega, kar so storili najpogumnejši in najzavednejši v mestu, morda že gledajo cevi, naperjene nase, morda pa vidijo zdaj prvič, kako se zunaj mesta razcveta pomlad.

V kotu pri peči pa se dva moška tridesetih let le trpko nasmejeta sebi in vsem drugim.

»Prav nam je! To smo zaslužili. Kaj smo pa napravili za našo zmago? Niti s prstom nismo mignili. Naše življenje je nepotrebno. Gnili smo, tedaj proč z nami!«

»Prav imaš, Dušan, že pred tremi tedni sem sklenil, da grem. Toda bal sem se, kako bo z ženo in otroki. Zdaj vem, da to ni bil glavni vzrok. Nisem se mogel

ločiti od tega razmeroma lagodnega življenja. Bal sem se mraza, lakote in žeje. Bal sem se za svojo glavo. In zdaj jo bom kljub temu zgubil za prazen nič!»

»Vedno sem si mislil: na koncu pa bom nekaj napravil! Nekaj velikega moram napraviti, če hočem, da me ne bo sram pred seboj in pred drugimi. Odlagal sem iz dneva v dan, češ ni še čas. Zdaj pa je prepozno.«

»Tako poceni bomo dali življenje. Pomisli, da nas je teh sto moških odšlo, kaj bi bili storili za našo stvar!»

»Gnili smo, prav je, da nas bo konec. Mogoče bomo drugim v opomin.«

3

Medtem se je mrlič v zeleni uniformi približal potniškemu mostu.

Vznemirjenje med reševalci je čedalje večje. Prišla je tudi mestna policija in prihitelo je nekaj orožnikov. Najpogumnejše žene z otroki od daleč gledajo, kaj bo.

Tik pred mostom zanese mrliča bliže k bregu. Orožniku, ki stopi skoraj do pasu v vodo, se posreči, da ga privleče s kavljem na obrežje. Vojaki se zgrnejo okoli njega. Mrlič obleži na obali, obraz mu je razjeden od vode, obleka je sprana in raztrgana. Strašen je pogled nanj.

»To ni naš vojak!» vzklikne nemški podčastnik.

»Seveda ne,« pritrdijo ostali, »to je Italijan.«

»Da, dezertar!« se namrdne nemški podčastnik gotovo in sune mrliča s škornjem. »Poglejte, če ima dokumente!»

Dva orožnika ga pregledata. Uniforma se trga, vse je mokro in težko je seči v žepe. Vendar izvlečeta iz njih knjižico z legitimacijo, nož in škatlo za cigarete. Najdeno izročita Nemcu, drugi medtem ugotove, da ima prsi večkrat prestreljene in tudi obe roki sta ranjeni. Nemci pregledujejo njegovo ostalino.

»Legitimacija je pisana v srbsčini,« se zareži Nemec in jo pomoli orožniku. »Preberite!»

Orožnik s trudom prebere, da se mrlič piše Anton Čepič, rojen je 1907 nekje pri Trstu in je partizan.

»Bandit!« pljune nemški podčastnik na mrliča in se okrene v stran. »In zaradi njega takšen kraval,« še reče. »Pokopljite ga kar tu in razidite se. Stražarju ob mostu pa dve uri zopora, da bo drugič bolje gledal.«

Nemški vojaki se razidejo, preklinjajoč bolgarskega vojaka ob mostu, ki jih je po nepotrebnem razburil. Bolgarski vojaki se molče vračajo na svoja mesta, orožniki pa naglo polove nekaj radovednih ciganov, ki so prišli na ulico, ko so videli, da stvar ni več nevarna, in jim zapovedo, naj izkopljejo jamo.

Žene in otroci pridejo bliže. Ogledujejo mrliča. Mlad mož je moral biti. Visok in močan. Dijaki ga občudujejo. Žene z grozo gledajo v njegov razjedeni in iznakaženi obraz. Cigani kopljejo. Ko je jama meter globoka, mrliču še enkrat preiščejo žepe — iztaknejo še nekaj malenkosti — in ga vržejo v jamo ter zakopljejo. Ljudje so se medtem že razšli. Cigani vržejo še nekaj lopat na vrh in odidejo. Za seboj puste kup sveže zemlje.

4

Vtem pride nemški komandant v mesto. Trdo odide v občinsko dvorano. Nekaj minut gleda nepremično, nato spregovori odsekano: »Nemčija je stroga, toda pravična. Sto za enega je razglasila in držala bo svojo besedo. Vaše mesto je bilo doslej lojalno, mirno. Tako naj ostane. Zdaj pa pojdite domov, vsak k svojemu delu.«

Prevajalec prevede; zbranim se lica zjasne. Kako? Je mogoče? Kot bi vstajali iz grobov.

Straža na stežaj odpre vrata. Talci se počasi, na pol nejeverno spuščajo po stopnicah. Zunaj na trgu ni strojnic, ni vojakov. Popoldansko sonce sije toplo in veter prinaša vonj akacij.

Tedaj pristopijo žene in otroci in povedo, kako je bilo ob reki.

Kavarne se polnijo.

»Nemci so pravični,« ugotavlja Ilija, »kaj bi njim bilo, če bi rekli, da je padel Nemec. Vsi bi šli!«

»Da, strogi in pravični; zato pa, ljudje: mir, red in delo!« kriči mesar Miha.

Potem pogovor o strašnih trenutkih čakanja tam v dvorani, kjer je bil vsak zase junak. Nato žganje, vino. Kmalu bo mir, tedaj bodo vsi poplačani za svoje dolgo in potrpežljivo čakanje, za svoje žrtve in trpljenje, za svojo pametno politiko.

Iličeva družba pijančuje, drugi delajo obračun sami s seboj.

Tam ob deroči reki pa leži slovenski vojak, ki se je rodil v sončni Primorski, več ko dvajset let živel pod fašističnim jarmom, se moral boriti v Afriki in Albaniji, končno pa se mu je le posrečilo, da je prišel k svojim, se boril kot partizan v Bosni in Srbiji, in padel v boju s četniki, ki so ga vrgli v vodo. Neznani slovenski junak leži osamljen ob reki, morda ne bo nikoli več nihče zvedel za njegov grob.

V mraku leže mestece k počitku; dva moža pa se sredi noči poslovita od svojih. Napotita se do najbližje partizanske čete, da zamenjata mrtvega borca. Na njunih licih ni več trpkega, onemoglega nasmeha, marveč vedra odločnost in sproščenost.

Iz zbirke novel »Pred sončnim vzhodom«

Mrtvi ne lažejo

(Odlomek iz povesti)

IVAN JAN

Filipov obraz je spreletel svojevrsten nasmeh, ki ni ušel zasliševalcem. Ti si zdaj niso mogli misliti drugega, kakor da ni več povsem priseben in ne more več slediti temu, kar se je dogajalo, da so mu popuščali živci.

Filip, ki je opazil, da je med Jesenovimi fanti povzročil zmešnjavo, se je skušal čimbolj zbrati. Že s ponudbo, da jim bo pod določenimi pogoji povedal vse, je to, zanj sicer nevarno, vendar tudi zanimivo komedijo, začel zavlačevati, da se med odsotnostjo Gorskega ne bi premaknili drugam. Zavedal se je, da je tista ponudba vsebovala že priznanje, da ni sam, da ima zveze z agenti, vendar je to povedal tako dvoumno, da so bili zasliševalci, vsaj po njegovem, čisto zapeljani. Ugibal je, kje je zdaj Gorski, in ker je vedel, kako temeljito deluje obersturm-

fürhrerjev stroj, je bil prepričan, da policija ni več daleč, da je Gorski šel ponje v trenutku, ko je vedel, da jo bo kmalu dobil. Zdaj je sam sebi čestital, da Gorskega, ki se mu je v nekih trenutkih zdel tuj in zloben, ni izdal Jesenu. Vse bolj je čutil, da je Gorski res tako zanesljiv, kakor mu je povedal Werner. To je pomenilo, da Gorski pri njih veliko tehta, čeravno ni natanko vedel, kaj in koliko dela. Morda je zdaj vse to šlo prehitro? Vedel pa je tudi, da je bilo prepoznavanje obveščevalcev in agentov ter njihovo povezovanje omejeno na najnujnejše.

Tako je zasliševanje zašlo v nov, svojevrsten tok. Čudili so se, ko je Filip nāenkrat postal tako zgovoren, in ga lovili na obljubo, da jim bo povedal vse. Vendar se je z odgovori predvsem vračal na že prej premeta vprašanja, dodajal pa je kako malenkost, nepomembnost in tudi laž. Kljub temu mu ni zmanjkalo odgovorov, ki jih je speljeval na poveličevanje gestapovske moči, na vsemogočno prisotnost obersturmführerjevih mrež. S tem je dosegel, da ga je Jesen vprašal:

»Morda si pa le preveč zaslepljen od te nemške moči? Da nisi pred njo pokleknil, ne da bi bilo treba?«

Zato, da je bilo zasliševanje čim daljše in hkrati čimbolj prazno, je to odločno zanikal:

»Bodite prepričani, da je veliki rajh neuničljiv! Žal mi je, ko tako tiščite z glavo skozi zid in krvavite zastonj! Nazadnje se bo pokazalo, da sem s svojimi dejanji skrajšal celo vaše trpljenje, ker bodo Nemci kmalu vsem napravili konec!«

Obveščevalci so onemeli ob tej Filipovi živahnosti, in da bi bil pogovor stvarnejši, so se spet vrnili na njegov krvavi denar in zlati zaklad, s katerim se je skušal hvaliti.

Na to vprašanje je pripravljen odgovoril:

»Rekel sem, da vam bom dal vse, toda brez mene ne boste našli skrivališča. Še sam bi ga težko!«

Očitno je zasliševalce imel za norca, hkrati pa je tehtal, če je v glasu katerega izmed njih čutiti še kaj več kakor željo po vračanju tega, kar je zaslužil pri gestapu. Morda bi prav med temi fanti, ki v življenju še niso okusili, kaj se pravi imeti veliko denarja, našel kakega radovedneža. Skoraj vsi obveščevalci so bili še mladi fantje, ki niso videli sveta niti okusili sladkosti, ki si jih človek lahko kupi z denarjem. Dobro je poslušal, ko je eden spregovoril:

»Ti nam natanko opiši kje je, drugo je naša skrb. Tu poznamo vsako ped zemlje!«

Tako so mu prigovarjali napol za šalo, napol zares.

»Prav gotovo bi med temi vsaj enega dobil na svojo stran!« si je mislil Filip, kajti razgovor je le prevečkrat spet zašel na vprašanja o njegovem zakladu.

Filip je zdaj moral nekaj govoriti, če je hotel, da ga ne bodo topli in da ne bodo preveč težko čakali na Gorskega. Že tako je postajalo zasliševanje napol prazno žoganje z besedami, ki so jih postavljali drug drugemu, vsi pa so težko pričakovali povratek Gorskega, zaradi katerega bo vse skupaj spet živahnejše krenilo naprej. Zato je Filip na široko govoril, da ima skrivališče nekje v trgu, zakopano za neko hišo, vendar so Nemci zelo blizu. Sploh je bilo toliko naštevanja, opisovanja in hkrati strašenja, da ga je Jesen opomnil, naj bo krajši in manj lažniv!

»Kaj bom lagal! Vsak bi to skril blizu nemške postojanke!« jih je hotel preprečevati in zavlačevati zasliševanje.

Čas je v resnici tekkel... Gorski bi že zdavnaj moral priti s pričami, o katerih so obveščevalci mislili, da so blizu tod, in potihoma računali, da bo zdaj tudi Gorski tehtno prispeval k razkrinkavanju Filipove mreže. Tovariši se ne bi tako lahkotno

pogovarjali s Filipom, če ne bi pričakovali, da bodo s pomočjo Gorskega odkrili in počistili z gestapovsko agenturo, ki je že tako predolgo delovala na njihovem področju.

In medtem ko je Gorski hitel h križišču gozdnih poti, kjer je bilo korito, takoj zadaj pa gosto smrečje, le slabe pol ure oddaljeno od kraja, kjer so zasliševali Filipa, je bil tam že močan policijski oddelek z istim poročnikom na čelu, ki je zajel tudi Aleša. Temu je bil zdaj tudi ta gorski svet znan, kakor bi bil tu doma. Radijska zveza, ki jo je Gorski uporabljal iz skritega kotička v župnišču, je pripomogla, da so bili na dogovorjenem križišču še pred Gorskim...

Takrat, ko sta se »lajtnant« in Gorski sestala in pozdravila za debelo smreko, je Jesen že nervozno pogledoval na uro in kakor sam sebi rekel:

»Gorskega pa dolgo ni? Kam neki je šel po ljudi?«

Potem je malo pomislil in velel najbližjemu:

»Stopi za njim! Morda je kaj narobe?«

Filip, ki je vedel, da Gorski ne bo pripeljal nobenih prič, bi najraje rekel, da bodo pričakali vse kaj drugega kakor to, vendar je bil tudi on nervozen. Morda je kaj narobe — tudi on je začel misliti tako! Če ga kmalu ne bo, bo sumnjičavi Jesen velel premik, potem pa je zgubljen! Filip je nehote primerjal obersturmführerja in njegove agente z Jesenom in pokojnim Alešem in pri vseh ugotavljal, da imajo nekaj podobnega: vsi so bili nasproti vsemu skrajno nezaupljivi in nikoli nisi vedel, kdaj govore resnico in kdaj ti nastavljajo past!

»Če je Gorski pohitel, je zdaj že v dolini! Saj ni daleč. Morda telefonira? In kaj če ni dobil obersturmführerja?« je vznemirjeno ugibal Filip, ki je samo slutil, da je šel Gorski po pomoč, vedel pa ni, kako obvešča Wernerja. Morda tudi kakega drugega, v to se ni ne hotel ne upal spuščati, kajti poznal je primere, da so taki agentje zginjali tudi čez noč. Toda — Gorskega ni bilo še od nikoder. Ne s pričami ne s policijo!

V tem pričakovanju, ki je nejasno in vendar napeto viselo v gozdu, je zasliševanje oslabeło. Jesen se brez Gorskega in njegovih prič ni hotel povrniti k vprašanju, kdo je obvestil gestapo o Filipovi aretaciji, ker je računal, da bo potem v hipu vse rešeno s soočenjem ali celo s priznanjem tistega, ki ga bo morda Gorski pripeljal.

Vendar je zdaj znenada, kakor bi to hranil za pozneje, vprašal:

»Kako, da je tudi Martina še doma?«

Filipa je streslo to vprašanje, ki ga je pričakoval že v začetku, vendar zdaj ni mogel reči drugega kot samo:

»Njo pustite pri miru, saj mi je le polsestra!«

Ker je zadevo z njo tudi on hranil za rezervo, se je vse nemirneje oziral okoli sebe. Jesen si je to tolmačil kot strah pred Gorskim, zato je zavrtal vanj:

»Se bojiš Gorskega in njegovih prič? Ko govoriš, glej vame.«

Vendar je tudi Jesen govoril neučakano, nervozno in jezno, kajti Gorskega s pričami le predolgo ni bilo. Zdaj je bilo železo vroče, njegova odsotnost pa ga je hladila. Medtem so morda gestapovci po dolini spet pobirali njihove ljudi?

Čakanje na obeh straneh, naraščanje nerвозe v Filipu in nejevolje pri obveščevalcih, to je bilo čutiti v vsej skupini, da je bilo, kakor bi se stiskali v zatohli sobi, ne pa v prostranem in mirnem gozdu? Filip je že odprl usta, da bi nekaj povedal, ko se je iz drevja odtrgala naglo premikajoča se postava. Pogledali so v to smer, misleč, da je Gorski z ljudmi, a postava je bila ena sama. Kljub temu so vsi potihó dahnili:

»Gorski! Nekaj je narobe!«

Spoznali so, da so v zmoti, kajti v naslednjem trenutku so v hiteči postavi prepoznali obveščevalca Sokola, ki ga je pred nekaj minutami poslal Jesen na ogledovanje. Ta je že od daleč pridušeno vzdihnil:

»Nemci! Policija! Umik!«

Ko je pritekel čisto do Jesena, mu je Sokol zadihano zlogoval:

»Morda so od tu še kake četrt ure! In pomisli: Z njimi je tudi sekretar Gorski!«

Naenkrat je bilo vse na nogah!

Jesen je prijel Sokola za ovratnik, ker ni mogel verjeti svojim ušesom.

»Ne nori! Kaj delaš paniko?!«

Sokol pa ni mogel povedati drugače.

»Videl sem ga, s temi očmi! Obrnil sem se in stekel po bližnjici sem! Saj me bo konec, tako sem hitel!« je trdil in lovil sapo. Dih je vsem skupaj za trenutek zastal in razen Filipa, ki se še z ničimer ni izdal, so najprej vsi ostali pomislili, da je morda padel v nemško zasedo, kajti Gorski je bil vendar partijski sekretar in tisto, kar se je črnega prikradlo v njihova mlada srca, so brž potisnili nazaj vase. Mar ni bila že Filipova izdaja zadosti obsežna in za gestapo uspešna?! Jesen je še enkrat spregovoril:

»Če si ga videl, veš tudi, če je bil zvezan ali ne?!«

Na to vprašanje so vsi prisluhnili tako, kot bi bilo od tega odvisno, kakšen je Gorski. Zlasti Jesen, ki je imel že več izkušenj in je Gorskega poznal od rojstva, je v sebi že dopustil možnost najhujšega. Sokol ga ni razočaral, ko je pojasnil:

»Svoboden kot ti in oborožen! Hodil je spredaj in kazal v hrib!«

Takrat se je v Jesenu vse obrnilo, kajti moral se je obvladati in dopovedoval si je:

»Vzemi tako, kakor je! Vse bomo še razvozlati! Morda nas je Sokolovo sporočilo rešilo!«

Ukrepati, to je bilo zdaj poglavitno!

Ostro je pogledal Filipa, za katerega se nekaj trenutkov ni nihče dosti zmenil. Ta bi ob tem nenadnem sporočilu morda lahko pobegnil, toda tega ni tvegala, ker je bil zvezan. Zato je ježno gledal Jesena, ki ga je kljub varnemu in tihemu gozdu velel zvezati. Zato je Jesenov pogled naletel na srepeče Filipove oči, ki so široko razprte odsevale grožnjo, zasmeh, prepadenost in jezo hkrati. Jesen je zdaj v hipu uganil, da Filip in Gorski, ki sta bila poleg tega še sorodnika, skrivata v sebi podobne skrivnosti. In kakor bi se šele zdaj zavedel, kaj se godi in kakšna nevarnost je v vsem tem, je velel Tončku in ostalim:

»Dobro mu zategni vezi! Če bo kaj poskušal, streljaj! Orožje v roke in za menoj!«

Medtem se je še nečesa domislil, potegnil stran Sokola, ki je že naložil zadosti zraka, in mu šepetaje ukazal:

»Ti, ki najbolje veš, kako je, pohiti v bataljon. Na Rebri naj naglo postavijo zasedo. Verjetno bodo prišli tam mimo! Si ocenil, koliko je Nemcev?«

Sokol je takoj postregel:

»Morda kakih osemdeset, največ sto!«

»Dobro. Pohiti, da jih bodo našli!«

Sokol je stekel v smer bataljonskega taborišča, ki ni bilo daleč, Jesen pa se je priključil skupinici, ki je vodila Filipa:

»Torej, tudi Gorski! ... Kdo bi si mislil!«

Filip je bil sprva presrečen, ko je slišal, da prihajajo Nemci in da je Gorski posredoval pravi trenutek, toda pobegniti mu ni kazalo. Škoda, ko jih prej ni

tako izzival, da bi ga razvezali! Zdaj je bil še vedno in bolj kot prej njihov ujetnik. Zato se je jeza, ki jo je kazal proti Jesenu, potem ko so na vrvi zvezanega vodili drugam, kmalu sprevrgla v strah in občutje brez tiste volje, ki je bila potrebna za kakšen nagel ukrep. Kljub bližini nemške policije in Gorskega je upanje na rešitev splahnelo tako, da je podzavestno hotel med obveščevalce. Godilo se mu je kakor lačnemu, ki je že plačal kosilo, pa mu je nekdo pred očmi v jed natresel strupa!

Jesen je deloval tudi med hojo. Obveščevalci so mimogrede povezali nekaj dejstev, ki so govorila, da je tudi Gorski gestapovski agent. Zato je Jesen naslednjemu obveščevalcu naročil:

»Skoči na sedež komiteja in povej, kaj se je zgodilo. Ne bodo radi verjeli, toda dopovej jim, da gre zares! Saj te poznajo! Oni naj hitro obveste vse prizadete ljudi, predvsem tiste, za katere Gorski ve, kje imajo taborišča in bunkerje! Vsi naj se premaknejo drugam, če je še čas!«

Hodili so naglo in Filipa je bilo treba večkrat potegniti, da je pospešil korak. Bližali so se zatočišču, za katerega ni vedel niti Gorski. Tak je bil nepisan zakon obveščevalcev! Zdaj je prišel do veljave v vsej pomembnosti.

Jesen se je moral med hojo približati Filipu, kajti po njem je plala taka jeza in ihta, da se je tudi v tem trenutku moral nekako sproščati. Vmes je ugiibal, kakšne in koliko napak so naredili pri delu, da bi vedeli, kaj jim je treba storiti najprej. A tu je bil Filip, poglavitni kamen, ki je sprožil ta nepredvideni plaz!

»Zdaj mi je razumljiva marsikatera tvoja beseda in grožnja! Ne, nisi naiven, prav nič naiven v vsem, kar si delal in govoril! Dobro, da te imamo. Zdaj te bomo stisnili, da boš povedal tudi to, česar ne veš!«

Hkrati je priganjal kolonico naprej, zavedajoč se, da gre za minute in morda celo za sekunde.

Sonce se je že spuščalo za vrhove v ozadju, ko se je v smeri Rebri oglasilo streljanje!

»Stojte!« je velel Jesen in opazoval Filipa. »Slišite, kako so jih?«

Filip je vedel, da to velja njemu, in ker se je zavedal, da je partizanski bataljon čisto po naključju presenetil njegove reševalce, mu je tisti ropot donel po ušesih kakor pogrebni zvonovi. Še nekaj časa so vlekli na ušesa, kajti pesem mitraljezov in pušk je oznanjala ne le vojaško zmago partizanov, temveč predvsem zmago nad gestapovsko agenturo, ki jo bo ta dogodek pomagal izčistiti do kraja.

Pokalo je trmasto, na gosto, kot bi stresal orehe in cele pol ure.

Odmevi so se lovili po rebreh in gozdovih kakor prizanesljivo grmenje, ki napoveduje pohleven dež, toda Jesen je dobro vedel, kaj to pomeni. Vedeli so tudi njegovi, in še bolj je to čutil Filip... Trenutna napetost in ta ropot sta v tej uri zmanjševala veličino ugotovitve, da je bil sekretar Gorski dejansko le gestapovski agent...

*

Gorski, ki je vedel, kje in kdaj ga bodo pričakovali Nemci, se je pravi trenutek nesumljivo odtrgal od zasliševanja. Bal se je že, da se je Filipu utrgala nit in da bo pokazal nanj. Zato ga je tako predirljivo vprašal, če ve, kdo je gestapo obvestil o njegovi aretaciji.

Sekretar Gorski je zdaj ostal z Nemci, ki jih je vodil tja, kjer so zasliševali Filipa. S poročnikom sta se tiho rokovala in se še med potjo pomenila o tem, kako jih bodo zajeli, Filipa pa rešili.

»Tudi če ga ne! Ne maram takih ljudi, čeprav jih potrebujemo!« je vmes rekel poročnik.

Gorski se je nasmehnil, kajti če bi Filipa Jesenovi pri napadu mimogrede pihnil, bi mu bilo kar prav. Kdo ve, kakšno zgago mu bo še delal, ko bo razvijal svoje načrte naprej. Že kmalu je ugotovil, da za dva, ki bi bila oba rada prvi violini, v tej dolini ne bo prostora. Potem je rekel »lajtnantu«:

»Zbrani so v tako lepi kotanjci, da bomo polovili žive!«

»Lajtnant«, ki je bil izrazit vojak in mu ni bilo za agente, agenture in njihove intrige, vendar pa človek »velikega tretjega rajha«, je malomarno odgovoril:

»Meni je vseeno. Žive ali mrtve! Še raje vidim, če jih potolčemo! Moja naloga je vojaška!«

Medtem je Gorski pokazal »lajtnantu«, da so že blizu. Tudi on je dobro poznal Reber, ki se je pokazala izza ovinka. Vedel je, da bi on ali kdorkoli, ki bi bil obveščen, da prihaja tja gor kakršenkoli sovražnik, pričakal kolono prav na tem kraju.

Toda — vedel je, da ga imajo še vedno za sekretarja in v tem trenutku še posebej za človeka, ki bo s svojimi pričami, ki jih bo pripeljal od nekod iz doline, ali kdo ve od kod, dokončno podrł Filipa in pomagal razkriti tajno gestapovsko mrežo! Zato sta z »lajtnantom« še vedno hodila brezskrbno, le s to razliko, da so se odtlej pomikali molče. Gozd je bil preveč tih, da bi si lahko dovolili glasno pogovarjanje in naloga preveč zanimiva in lahka hkrati, da bi hodili zaman.

V tej tihoti so možgani Gorskega delali načrte, kako bo še naprej gospodaril v svoji dolini, le da se bo pred ljudmi naenkrat znašel na drugi strani. Zanj je bilo poglavitno, da bo še naprej imel oblast, ki mu je že zlezla v kri. Tako kakor Filip je spoznal, da je partizanstvo čisto lepa reč, vendar neresna, prešibka in nezrela. V primeru s tistim, kar si je obetal pri Nemcih, je bilo to preveč negotovo in zvezano ne le z njegovo, temveč tudi s smrtjo številnih ljudi, ki jih bo »novi nemški red« uničil prej ali slej, toda zanesljivo. Načrti, ki jih je imel z njim obersturmführer, so se zdaj sicer naglo in nujno spremenili, zato je bil pripravljen storiti še kaj več, kot je storil doslej. V zvezi s tem ga je skrbelo srečanje z Wernerjem, kajti zavedal se je, da je gestapo potreboval sekretarja Gorskega mnogo bolj kakor kompromitiranega partizana, ki lahko nudi le majhne usluge.

Zato je bilo trenutno najvažnejše, da ujamejo Jesena in njegove fante, s Filipom pa naj se zgodi karkoli že. Obveščevalci bodo prva odkupnina za položaj, ki mu ga je obljubljal Werner, takoj nato pa bodo pogledali še po skrivališčih raznih terencev, ki so mu bili znani v tej okolici.

Medtem so se tiho približali Rebri, ki tudi ta dan ni kazala drugega kakor obrasla bregova, kjer je sem in tja tičala kakšna skala, po vrhu pa je bil na obeh straneh star smrekov gozd, ki ga je poživiljalo nekaj debelih in razvejanih bukev...

*

Bataljon, ki ga je medtem Sokol pripeljal na robove Rebri, je imel še toliko časa, da je podelgel za skale in debela ter se potajil tako, da blizu ni bilo čutiti nobenega življenja. Nad partizani so le tiho pošumevale košate smrekove veje, sem in tja pa se je oglasil tudi kak ptič. Zato so se Nemci, tudi tej globeli v Rebri bližali skoraj tako, kot da gredo na lov ali na malo napornejši izlet.

Komandant Tiger je skozi daljnogled kmalu opazil vrsto policistov, ki mu jih je najavil stražar z bližnje bukke. Zdaj ga je najbolj zanimalo, če jih res vodi Gorski in koliko jih je. Nekaj časa jih je lovil v steklo, nato pa je naenkrat siknil:

»Svinja!«

Zdaj je natanko razložil, da Gorski resnično hodi med prvo skupino policistov, ki so bili nedvomno v predhodnici. Z oficirjem — njegove srebrno svetlika-joče se epolete je dobro videl — je govoril tako, kakor da sta stara prijatelja.

»Poglej!« je odstavil daljnogled in ga ponudil še komisarju.

Ta je radovedno usmerjal daljnogled navzdol in potihoma želel, da ne bi bilo res, kajti Gorski je poznal dosti skrivališč, poti in njihovih skrivnosti. Če je izdajalec in agent, je to dosti huje, kakor če bi pravega sekretarja doletela smrt. Ta bi ljudi še bolj utrjevala v veri, da je fašizem nasilen, hkrati pa potrjevala, kako najboljši sinovi Partije padajo v boju za visoke človeške cilje. V primeru, da je agent, ne bodo izgubili samo partijskega voditelja, temveč se bo v ljudi vgnezdilo nezaupanje, ki je že večkrat zavrlo naglejšo rast upora. Nekaj takega bo Partijo in vse gibanje umazalo tako, da bo delovanje poslej silno težavno.

A tiho upanje, da Gorskega ni med Nemci, se je izjalovilo, saj ga je povečevalno steklo prineslo čisto blizu. Komisar se je skoraj prestrašil, ko je videl oboroženega sekretarja, ki je hodil vštric z nemškim oficirjem. Bilo je popolnoma jasno, da ga k temu nihče ni prisilil.

»Res je! Hudič, zdaj je vse jasno!«

Komandant in komisar sta se kljub prizoru, ki ga jima je pokazal daljnogled, le stežka pripravila do mirnega presojanja okoliščin, kajti v naslednjem trenutku bodo že streljali predvsem proti človeku, ki je vse dotlej vodil številne sestanke, ki je ljudi vžigal in pripravljaj na boj s smrtnimi sovražniki. Zlasti komisar je bil hudo prizadet, kajti takoj je čutil, da bodo marsikatero besede, ki jih bo izgovarjal poslej in enako, kakor jih je Gorski, naletele na nezaupanje, ostrejšo kritičnost in pomisleke. Zato je bil toliko bolj jezen nanj.

Komandantu je šepnil:

»Njega prepusti meni!«

Tiger bi se rad ponorčeval iz njegove bojevitosti, ki je ponavadi ni kazal tako živo. Neprestano je upiral oči navzdol in ne da bi pogledal komisarja, odgovoril:

»Miruj! Samo ti boš premalo. Odredil bom še dva ostrostrelca in imejte ga natanko na muhi!«

Ves bataljon je miroval in čakal na komandantovo znamenje, ko bo zamahnil z roko. Ležal je za skalo tako, da ga je videla večina borcev, ki so bili potaknjeni na obeh straneh globeli. To je pomenilo, da bodo živi cilji prišli čisto blizu. Prvi jih bodo imeli skoraj pred cevmi.

Dobro, da so s Sokolom, ki je tudi ležal ob komandantu in komisarju, pritekli na Reber, sicer bi Nemci že odšli navzgor. Šlo je le za nekaj minut, za katere se je bilo treba zahvaliti Sokolu. Še nikoli mu ni prišlo tako prav kakor zdaj, da se je pred leti ukvarjal s tekmovanji, da je bil tudi na dolgih progah večkrat med prvimi. Tega tudi Jesen ni pozabil.

V tej tišini, ki naj bi jo vsak hip razparali partizanski streli, je Sokol še enkrat šepnil komandantu Tigru:

»Če pobegnejo vsi Nemci, samo da prevrnete Gorskega!«

Tiger je prikimal in zašepetal:

»To je moja skrb! Pod noge bomo merili, ker bi bil živ najbolj dragocen!«

V naslednjih trenutkih je bila mrtva tišina, partizanske cevi pa so že lovile približujoče se postave...

V kolonijah, v zaporih, v ujetništvu, med partizani

MILE KLOPČIČ

Oče je bil fantovska leta rudar v Zagorju ob Savi. Nekoč se je preglasno izjavil za socialiste. Pa se je umaknil v Lotaringijo, da mati in očim ne bi imela težav (očim je imel še več nepreskrbljenih otrok). V svet je odšel (1895) sam, vrnil se je čez leta z družino (1909). Z bratom Francetom sva prišla takrat prvič v Zagorje: rodila sva se v Spittlu (zdaj v Franciji L'Hôpital); brat je bil ob vrnitvi star šest let, jaz štiri.

Otroška leta in mladost sem preživel v kolonijah. Rudarskim družinam se ni godilo dobro. V Spittlu smo stanovali vsi v kuhinji (Wohnküche). Še huje je bilo med vojno in prva leta po vojni. Težko in nevarno življenje rudarjev, tedaj nizko cenjeni stan knapov, sem skušal pozneje prikazati v Preprostih pesmih; in tudi, kako smo otroci doživljali trpljenje staršev.

Kljub revščini smo imeli doma, kar pomnim, delavski tisk. Mimo šolskih knjig mi je bil skoro edino branje. Bral sem rad povesti in pesmi, ki so jih napisali delavci. Zahajal sem na vse delavske shode. Posebno mi je ostal v spominu Rudolf Golouh. Bil je najboljši govornik, kar sem jih takrat slišal: vselej nazoren in prepričljiv, zagret za misli, ki jih je širil, s čutom za lepo besedo.

Tiste čase je šlo le malo knapovskih otrok študirat. Naju z bratom je oče oba poslal v Ljubljano. Z zaslužkom od inštrukcij sva mu pomagala lajšati breme, ki si ga je s tem naložil.

Brat je bil že od šestnajstega leta član Društva študentov-komunistov (od zač. 1920), skojevec, nato partijec. Stanovala sva skupaj — pa je še mene seznanil z namenom in delom SKOJ. Z »obznano« konec 1920 sta bila Partija in SKOJ prepovedana; delo v teh organizacijah se je strogo kaznovalo, vendar to ni zavrlo naše bojevitosti in vneme, zlasti v revirjih ne.

Kot skojevec sem bil aktiven v Ljubljani na realki in v Zagorju med rudarji in steklarji. Hodil sem predavat v Hrastnik, Trbovlje, Litijo, Zalog, kjer smo povsod imeli svoje organizacije. SKOJ je bil takrat aktivnejši od same Partije, najboljše organizacije so bile prav v Zasavju. Pod vodstvom komunističnega gibanja so bila tudi kulturna društva. Član ljubljanske Iskre sem bil pod imenom Milan Klem, pri zagorski Vesni pa sem delal od njene ustanovitve do razpusta.

V šolskem letu 1921/22 sem končal peti razred realke. Naslednje leto sem se vpisal v drugi letnik učiteljišča, da bi hitreje prišel do kruha. (Prej sem seveda opravil diferencialni izpit čez prvi letnik.)

7. februarja 1923. leta so brata in mene prvič zaprli. Osumili so naju, da sva razmnožila in zmetala v kasarne letake s komunistično vsebino. V preiskovalnem zaporu sva ostala skoraj dva meseca. Ničesar nama niso dokazali;

čeprav so imeli v rokah bratov rokopis letaka, sva vztrajala, da nimava zveze s to akcijo. Tako naju niso obsodili, le v šoli so dali meni zadnji ukor pred izključitvijo; bratu, ki je bil že poklicen aktivist in je hodil v 7. razred realke — pa niso dovolili maturirati.

Obiskoval sem dalje učiteljske. Profesor fizike in kemije je izjavil, da me bo spravil z zavoda, češ, taki ne bodo učili otrok. In konec šolskega leta mi je dal iz obeh predmetov popravni izpit. Zaradi ponesrečene poti v Mosko sem izpit zamudil, pa tudi sicer najbrž ne bi uspel.

V Mosko, na Sverdlovsko univerzo za vzgojo političnih kadrov, me je poslala Partija. Sklep mi je sporočil Jaka Žorga in me napotil k Lovru Kuharju v Guštanj. Pot v Mosko prek Dunaja je bila seveda tajna; še starši niso vedeli, kam sem izginil.

K Vorancu sem prišel v družbi z mariborskim komunistom, mladim delavcem Jilemnickým. Pri Vorancu sva prespala. Drugo jutro naju je napotil z natančnimi navodili po »svojem kanalu« nad Muto, koder je bil spravil »črez« s pomočjo nekega kmeta že vrsto partijskih kurirjev in funkcionarjev. Med Eibiswaldom in Wiesom je Jilemnický, ki je znal izvrstno štajersko nemščino, premotil orožnika s pripovedovanjem o veselici v sosednji vasi. Midva pa sva v Wiesu sedla na vlak in srečno dospela na Dunaj — toda Dragotin Gustinčič, ki je bil dunajska zveza s Kominternom, naju je obrnil domov. Pot v Mosko zame še ni bila urejena. Vrnila sva se brez težav in nevšečnosti po istem »kanalu«.

Namesto v III. letnik učiteljskega moral 10. IX. 1923 v litijski zapor,* v dneh velikega rudarskega štrajka. Zaprlji so nas mnogo, a so večino čez čas izpustili; deset pa nas je ostalo v arestu še več tednov po koncu štrajka — sami komunisti, le Viktor Flisek je bil krščanski sindikalist.

Podrobnosti o tem zaporu sem opisal pred leti v Delu. V isti številki je tudi naša jetniška slika (1. maja 1959). Posrečilo se nam je naročiti fotografa iz Šmartnega. Zglasil se je pri predsedniku sodišča, pa ga je seveda poslal domov. Potem se je predsednik prišel v zapor z nami pogovarjat. Čez nekaj dni nas je obiskal eden od njegovih uradnikov. Prišel nas je slikat, očitno na predstojnikovo pobudo. Ta nenavadni sodnik je bil Alojz Žigon (med okupacijo član OF, interniran v Dachau, po osvoboditvi pa prvi predsednik Vrhovnega sodišča, član GOOF in predsednik MOOF v Ljubljani).

Kako so nastale moje prve pesmi? Nekatere za potrebe Vesne, na primer ob razvitju društvenega prapora (Pozdravljen, rdeči prapor!), druge v zvezi s komunističnim mladinskim gibanjem (Vam, omladincem, ki ste se vrnili iz ljubljanskih zaporov), povečini pa so bile »spesnjene za jetniškim zidovjem« — kot je zapisano na zadnji strani Plamtečih okovov — ko sem bil pozimi leta 1923 prvič sam v jetniški celici; zato sem zbirko posvetil »Borečim se sodrugom v zaporu«. Ko je prišla novica, da je umrl Lenin (21. januarja 1924), sem posvetilo v knjigi med tiskom zamenjal z novim: SPOMINU LENINA.

Knjiga je izšla kot II. zvezek Proletarske knjižnice. Pobudnika, knjigo-tržca in pisca te knjižnice sva bila z Ivanom Vukom. (Vuk je opravljal po

* Prvič so me zaprlji v litijski zapor nekaj mesecev prej za en dan in eno noč, da ne bi vplival na priče v prid zaprtemu bratu.

V litijskih zaporih ob rudarski stavki jeseni 1923. Sede od leve na desno: France Klopčič, Lojze Hočevar (umrl po vojni za silikozo), Matevž Čebin (umrl pred vojno), Fortunat Rotar (umrl pred vojno) in Jože Goričan (umrl po vojni za silikozo). — Stoje od leve na desno: Mile Klopčič, Jože Marn (ubit od gestapovcev 1942), Viktor Flisek (umrl pred vojno), Mirko Weinberger (umrl v sovjetskem taborišču 1942) in Jurij Debelak (umrl v Dachauu). Razen Fliska, ki je bil krščanski sindikalist, so vsi drugi bili komunisti. Danes živita samo še brata Klopčiča.

oktobrski revoluciji v Taškentu in v Moskvi razne funkcije, sodeloval s pripevki celo v reviji Novo življenje, ki jo je urejal Maksim Gorki.) Vuk je prvi prevedel v slovenščino zgled sovjetske proze (Dorohov: Sibirski punt), jaz pa sem z Blokovo poemo »12« predstavil slovenskim bralcem rusko pooktobrsko poezijo (v knjigi 1929. leta). Tudi poemo »12« sva izdala z Vukom v samozaložbi. Miha Maleš je napravil zastoj ilustracije. Knjigo sva uspela prodati brez zgube, pa tudi brez honorarja.

V Zagorju je bilo pomembno žarišče kulturne in politične vzgoje delavcev društvo Vesna. Ustanovljena je bila leta 1921 na pobudo komunistične mladine kot naslednica prejšnje leto kmalu po ustanovitvi razpuščene dramske skupine Ledina. Vesna je bila telovadno, pevsko in dramsko društvo. Pri Vesni sem igral, pomagal režirati in bil predvsem njen »dramaturg«. Ne drži, da bi bil prestavil in režiral Galsworthyjevo Borbo, kakor piše v knjigi Delavski oder na Slovenskem — le pomagal sem režirati; prevod sem dobil pri Otonu Župančiču, ki sem se z njim prav ob tej priliki seznanil. Prestavil pa

sem za predstave na Vesninem odru Srdjana Tucića Golgota, pomagal igro zrežirati in tudi eno od vlog sem igral. To je bil moj prvi dramski prevod sploh (še zdaj hranim zvezek, kamor sem ga zapisal).

Vesna je bila zelo aktivno društvo, člani disciplinirani; malokje so amaterji takrat uprizarjali tako zahtevne igre; že prvo leto smo se lotili poleg Finžgarjevega Divjega lovca, Jurčičevega Domna, Meškove Matere in še drugih del tudi Cankarjevega Pohujšanja s slovesnim govorom pred predstavo in s pojasnilom o idejni vsebini igre. Naslednji dve leti smo mimo ljudskih iger ter Golgote in Borbe dali tudi Cankarjevo komedijo Za narodov blagor in celo Hlapce ter Karla Čapka utopijo RUR.

Na akademijah s pevskimi točkami in z deklamacijami so bile na sporedu tudi moje pesmi iz tistih let.

* * *

Po zlomu velike rudarske stavke jeseni 1923 je Trboveljska premogokopna družba odpustila politično najaktivnejše delavce. Odselili so se v Francijo. Buržoazno politično vodstvo pa je v Trbovljah organiziralo iz poduradnikov in stavkokazov oboroženo Organizacijo jugoslovanskih nacionalistov (ORJUNO). Delavci so ORJUNO na shodih, prirejenih zanje, in sploh odklanjali. List Orjuna je takrat zagrozil, da orjunaši za dosego svojih ciljev ne bodo ostali le pri kitarah in gumijastih kroglicah, ampak bodo segli po revolverjih in bombah. Napetost se je zaostrila, ko so izzivalno napovedali razvitje prapora trboveljske podružnice za 1. maj 1924! V obrambo proti oboroženi ORJUNI je Partija že 1923. leta organizirala Proletarske akcijske čete (PAČ). Tudi po gozdovih krog Trbovelj in Zagorja smo se vadili v bojevanju. Orjunci, kakor smo jim porogljivo pravili, so preložili razvitje prapora na 1. junij. Izzivali so, da Trbovlje takrat zasedejo. Zveza delavske mladine, legalna mladinska organizacija Partije, je sklicala za 25. maj v Trbovljah shod z eno samo točko dnevnega reda: Fašizem in proletarska mladina. Glavni govornik in organizator trboveljskega odpora je bil brat France, takrat sekretar SKOJ za Slovenijo in član Pokrajinskega komiteja KP; govorili so še steklar Lipušek iz Zagorja, odpuščen delavka Terezija Breclj, pesnik-samouk Franc Kozar iz Hrastnika, rudar Jože Sluga in drugi. Delavska mladina iz revirjev je na tem shodu nastopila složno in odločno proti fašizmu, še posebej proti vsakemu poskusu nasilja na njenih tleh. Sledili so dogovori skojevcev in PAČ v Zagorju, v Trbovljah in v Hrastniku. Delavstvo se je zavedalo, da hoče ORJUNA zavladati s silo po zgledu italijanskih fašistov. Zato je bil za 1. junij sklican v Trbovlje tudi shod Neodvisne delavske stranke (legalne organizacije KP). Shod se je končal tik pred prihodom orjunaške kolone. Delavstvo je pohod orjunašev iz raznih krajev Slovenije ravno v Trbovlje razdražil do kraja. Pričakali so jih in planili na zastavo. Orjunaši so odgovorili z ognjem. Spopad je terjal med delavci šest mrtvih. Padli so Albin Fric, otrok (star 4 leta), Ivan Rozina, Jakob Ocepek in Jože Zupanc. Padli so tudi trije glavni voditelji Orjune. Po spopadu so orjunaši v bližnjem kamnolomu mučili in ustrelili rudarja Franca Fakina iz Zagorja; dobili so ga iz rok žandarjev, ki so mirno gledali tudi požig Rudarskega doma.

Fakin je bil zgleden član zagorske Vesne in PAČ. Trije člani-igralci Vesne so bili ranjeni: Ivan Hlebec, Mirko Weinberger in Ludvik Fain. Vesno so že dan po spopadu razpustili — vse to pa ni zlomilo delavskega gibanja, ne v Zasavju ne drugod v Jugoslaviji, pač pa je trboveljski spopad zlomil »krila« ORJUNI. Delavstvo se je še bolj zagrizlo v boj s sovražniki. In marsikdo med

neproletarci je ob trboveljskih dogodkih spregledal in se opredelil proti buržoaziji ali vsaj podvomil o vrednosti orjunaške in sploh buržoazne politike.

Zaradi trboveljskega spopada so nas zaprli dvajset, tudi brata Franceta in mene, čeprav sem bil 1. junija pri stricu v Trojanah. Preiskave v zaporih celjskega okrožnega sodišča so se vlekle, do sodne razprave je prišlo šele konec novembra (od 25. do 27.). Izvrstno nas je zagovarjal socialistični publicist dr. Henrik Tuma. Držali smo se dobro. Nihče ni izdal ničesar. Proces se je končal s polomijo za policijo in žandarje. Sodišče ni moglo dokazati, kdo je organiziral spopad. In tudi ne, kdo je sodeloval. Zato so bili vsi glavni obtoženci oproščeni; France je bil obsojen na tri mesece zapora, ker je na shodu Neodvisne delavske stranke 18. maja v Trbovljah z resolucijo rudarjev »izpostavil mržnji in preziranju« javna oblastva, mene pa so obsodili na tri tedne zaradi žalitve orožniškega komandirja med razpravo. Oba sva kazen odslužila že s preiskovalnim zaporom.

Večina nas je odkrito priznavala svoje protifašistično in komunistično prepričanje. To je napravilo na sodnike in občinstvo velik vtis. Oblast je ščitila ORJUNO; zato se še danes ne ve, kdo je umoril Franceta Fakina.

Po celjskem procesu sem živel spet pri starših v Zagorju: ob očetovem slabem zaslužku, s petimi razredi realke oziroma z nekončanim 2. letnikom učiteljskega in s štirimi aresti pri devetnajstih letih za sabo in s pesniško zbirko, ki je bolj zanimala policijo kot literarno kritiko in meščansko javnost.

Pred odhodom k vojakom sem še enkrat poskusil s šolo. Na eni od beograjskih gimnazij sem se domenil, da bom nadaljeval kot privatist. Bilo je konec šolskega leta 1924/25. Na poti na beograjsko postajo me je srečal znanec z ene od skojevskih konferenc. Nisva šla dolgo skupaj, ko naju je ustavil zloglasni Kosmajac, glavnjaški specialist za komuniste (ki je bil začel kariero kot agent provokator). Z beograjskim znancem vred je aretirali še mene. Očitno zaradi »sumljive« družbe. Odgnal naju je v Glavnjačo; pustil naju je v »čakalnici«, ločena s špansko steno. Dežurnemu policijskemu agentu sem razložil, da ne vem, kdo in kaj je ta fant, ki so me z njim vred na ulici aretirali. Po naključju sem ga vprašal, kod se gre na postajo. Potem me je spremljal. Očitno sem bil aretirán zaradi njega. Vse to sem govoril tako glasno, da me je prijatelj slišal. Ko se je Kosmajac vrnil z dežurnim policijskim komisarjem, so se najine izpovedi ujemale; prijatelja so izpustili, mene pa spravili v ječo, odkoder so me čez kakšnih 14 dni poslali »per šub« domov v Zagorje. Tako mi je tudi tokrat padla šola v vodo.*

Ta leta, ko sem živel med zaporí in domom, ko se nisem mogel šolati, sem se izobraževal sam. Bral sem predvsem leposlovje, se učil ruščine in nemščine in pisal. Pesmi, največ sonete, prevode starodavne kitajske lirike iz nemščine in drugo sem objavljál v Kristanovi reviji »Pod lipo«.

Pomladi 1926 so me poklicali k vojakom v Kotor. Služil sem do jeseni 1927; zame ni veljal 9-mesečni »djački rok«, ker pač nisem imel mature. Komandir čete mi je namignil, da ve »vse«, in me opomnil, da kot vojak ne smem pisati in ne objavljati.

Ko sem odslužil rok, sem zadnjič poskusil s šolo. S pomočjo nekega znanca sem dobil zagotovilo ene od graških gimnazij, da lahko tam študiram ali redno ali kot privatist. Potni list mi je izdal litijski okrajni glavar s pripombo, da me ni treba več nazaj. V Gradcu sem zdržal dobra dva meseca.

* O Glavnjači sem napisal črtico, ki jo je leta 1928 objavila »Enotnost«, takratno partijsko legalno glasilo.

Po trdih izkušnjah, ki mi je z njimi postreglo življenje v zgodnji mladosti, res nisem več zmoget, da bi hodil v šolo med mnogo mlajše dijakе, pa še na tujem povrh. Dokončno sem opustil misel na šolanje, si ogledal še Dunaj in se vrnil domov iskat službo.

Prvo službo mi je ponudil Anton Kristan, direktor Zadrुžne banke. Poznal me je kot sodelavca svoje revije »Pod lipo«. Zadrुžna banka je poslovala s Slovensko narodno podporno jednoto v Združenih državah. In tako sem postal 1. januarja 1929 prek Kristanovih poslovnih zvez z ameriški Slovenci dopisnik chikaškega dnevnika Prosveta. Prosveti sem pošiljal novice iz Slovenije in gledališka poročila, Ameriški družinski koledar mi je prinašal ponatise, v Mladinskem listu pa sem začel objavljati pesmi za otroke (nekaj mojih pesmi je tako izšlo najprej v Ameriki).

Čeprav je bil A. Kristan prva povojna leta voditelj socialnodemokratske desnice in je nasprotoval akciji komunistov, mi ni stavil političnih pogojev. V moje delo se ni vtikal. Literaturo je imel rad. Veliko je bral. In književnikom je bil naklonjen.

Jeseni 1929 sem se drugič znašel v Glavnjači. Skupina beograjskih agentov je prišla v Ljubljano in aretirala pet, šest ljudi. Med agenti je bil tudi Kosmajac. Takoj me je spoznal. Odvedli so nas v verigah, zasliševali in mučili po improviziranih zaporih na podstrešju stavbe, kjer je imela svoje pisarne politična policija. Zasliševanja in mučenja je vodil šef te policije Ačimović (med okupacijo je postal notranji minister Nedićeve kvislinške vlade). Komunisti, ki sem jih tu videl, so bili tako pretepeni, da je šlo celo nekemu orožniku-stražarju na jok.

V nekaj dneh so ugotovili, da niso prijeli pravih. Mene so na primer prijeli namesto brata, zato so me kmalu izpustili. Po vrnitvi v Ljubljano sem prek zveze hotel opozoriti brata, naj se skrrije. On pa je že prej uganil policijsko zmoto in se umaknil v ilegalo, živel in delal v Ljubljani še pol leta in spomladi 1930 emigriral skoz Dunaj v Moskvo. Sodišče za zaščito države v Beogradu pa ga je na velikem procesu leta 1931 obsodilo v odsotnosti na 18 let robije.

Kmalu sem imel spet opravka s policijo. Zdaj že pokojni srbski književnik Jovan Popović je prek uredništva Mladine povabil k sodelovanju v Almanahu najmlajših jugoslovanskih socialnih lirikov »Knjiga drugova« tudi Slovence. Odzvali smo se Ivo Grahor, Alfonz Gspan, Vinko Košak, France Kozar, Fran Onič, Vladimir Premru, Tone Seliškar in jaz. V Knjigi tovarišev pa so objavljene tudi pesmi takrat že pokojnega Srečka Kosovela. Knjiga je bila dotiskana v Veliki Kikindi v začetku februarja 1929, mesec dni po objavi šestojanuarske diktature. Državno pravdnistvo jo je zaplenilo in prepovedalo širiti.

Začela so se zasliševanja sodelavcev. Kot glavni obtoženci smo ostali: urednika Jovan Popović in Novak Simić, Husnija Čengić iz Sarajeva ter Grahor, Kozar in jaz, vsi že dalj časa osumljeni komunizma. Bili smo obtoženi »terorističnih« pesmi, sodelovanja v delavskem gibanju, zakrknjenega »proti-državnega rovarjenja« in celo prebiranja »prepovedanih knjig«. Mene so obtožili še za »Plamteče okove«, za knjigo, ki je že leta 1924 šla skozi cenzuro, v tisk in v prodajo! Aretirati so hoteli celo Srečka Kosovela, čeprav je bil že od leta 1926 v grobu! Na procesu v Veliki Kikindi (iz Kikinde je bil J. Po-

povič) aprila 1930 smo bili vsi obtoženci končno oproščeni. Predsednik senata dr. V. Djurdjevič je bil objektiven, ravnal se je po zakonu in spodbil državnemu tožilcu njegovo režimsko vnemo že z ugotovitvijo, da akt o prepovedi Knjige drugova sploh ni bil izdan, da je bila zaplenjena in uničena zgolj na ustno zahtevo državnega pravdnika. Pa tudi večina pesmi obtožene almanaha je bila objavljena že prej, je torej že šla skoz cenzuro. Skratka — proces se je končal z blamažo za režim.

Na dan sodbe se je zbralo kikindsko prebivalstvo v velikem številu pred sodiščem, zlasti dobro so bili zastopani delavci in dijaki. Oblast se je zbala, da ne bi prišlo do protirežimskih demonstracij; zato nam je policijski komisar priskrbel dva avtomobila in kočijo ter ukazal, da se takoj odpeljemo na železniško postajo.

* * *

Literatura me je vselej mikala bolj od politike. Bilo mi je podobno kot Prežihu, ko se mi je zahvalil za Plamteče okove in mi poslal v dar svojo prvo knjigo Povesti (v pismu 17. julija 1925): »Delovati v našem pravcu na političnem polju je silno težko, zato skušam delati v tej obliki za našo stvar. Ustvariti moramo Proletkult. Škoda, da nas je tako malo revolucionarnih delavcev na polju 'muze' v Sloveniji.« Verjetno sem se odločil prav in storil mogoče kot književnik več, kakor bi bil napravil kot partijski organizator oziroma ilegalec. Skušal sem prispevati svoj delež k progresivni literaturi: ne zgolj agitacijsko služeč dnevnim geslom ter oblikovno ali celo človeško površno, ampak oblikovno skrbno in življenju zvesto — izhajajoč iz upravljenih teženj, zahtev in bojov slovenskega naroda in delavcev, ki jim pripadam; nikoli me ni preveč mikalo — biti pesnik zgolj osebnih čustev. Da je tudi Prežih tako pojmoval svoje delo, prepričljivo dokazujejo njegovi romani, povesti, črtice in potopisi, ki sodijo med človeško najbolj tehtna, živa dela teh zvrsti v književnostih naših narodov sploh.

Pisati iz življenja ljudi, ki sem med njimi zrastel in z njimi živel, in zanje — zgolj to me je vodilo, ko so nastajale Preproste pesmi. In kakor v času Plamtečih okovov nisem bil programski vernik ekspresionizma, ki sem o njem dijak sedemnajstih let komaj kaj vedel, tako tudi v letih Preprostih pesmi nisem bil glasnik kake nove literarne struje. Proletarsko, še zlasti knapovsko stvarnost in težko življenje sodrugov, ki sem se z njimi upiral obstoječemu redu, sem imel priložnost doživljati neposredno, na lastni koži, pa sem v Preprostih pesmih skušal to stvarnost tudi stvarno in brez neustreznih stilnih dekoracij izraziti. Stvarnost otrok, ki so zgodaj občutili težo življenja, stvarnost žuljev, pomanjkanja, zapostavljanja in ječ — in moreči čas šestojanuarske diktature.

Zbirka je izšla 1934. leta. Sovjetski pesnik Aleksej Surkov je nekaj pesmi prestavil v ruščino. Ti prevodi so izšli 1937. leta v zbirki Putem pesni, skupaj s prevodi iz Otona Župančiča, Srečka Kosovela in Toneta Seliškarja. Naše pesmi so bile sprejete v Rusiji s priznanjem, ki me je, vsaj glede mene, presenetilo. Te prevode so oddajale ruske radijske postaje, brali so jih in se jih celo učili v šolah; in preden so izšli v zbirki, so jih ponatiskovali v številnih listih. Za nas avtorje in tudi za našo protifašistično javnost pa je bil ta sprejem slovenske poezije v SZ v dneh grozeče fašistične poplave lep in spodbuden dogodek.

Leta 1934 so me sprejeli na predlog Juša Kozaka za pisarniškega tajnika pri Slovenski matici. Pozneje sem postal upravnik. Vse bolj sem se posvečal

Nikolaj Pirnat: Paketi, 1942, tuš (Gonars)

prevajanju. Ob stoletnici Puškinove smrti (1937) sem pripravil prvi izbor njegovih pesmi. Sam pa sem takrat snoval satirične pesmi in pesmi optimističnega hrepenenja (pesmi o Indiji Komandiji). Preden se jih je nabralo za zbirko, se je vnela vojna.

Ob kapitulaciji kraljevine sem padel v nemško vojno ujetništvo. Odpejljali so me v taborišče Luckenwalde pri Berlinu. Tam sem zapisal v pesmi Lovimo viharje:

Zdaj smo kot na otoku izgublencev,
in z vsakim dnem strašnejša je strahota,
in z vsakim dnem samotnejša samota,
in vsako noč vse več je utopljenecv.

Vendar je tudi v taborišču telo upanje, kot je povedano v drugem delu iste pesmi:

To v naša jadra se love viharji —
in onstran naši čakajo pristani.

Upanje na vrnitev v domovino se mi je kmalu izpolnilo. Decembra 1941 so nas Nemci ujetnike iz tako imenovane Ljubljanske pokrajine izročili Italijanom kot okupatorjem tega področja. Italijani so me z mnogimi drugimi

vred spravili v taborišče na Reki. Na prošnjo svojcev so puščali domov. Tako sem se tudi jaz januarja 1942 vrnil v Ljubljano — v službo, ki sem jo opravljal zadnja leta pred vojno pri Slovenski matici.

Takoj po vrnitvi v Ljubljano sem se povezal z OF, po kapitulaciji Italije septembra 1943 pa odšel v partizane. Spočetka sem bil član Propagandnega odseka IOOF in v agitpropu CK v Podhosti pod Rogom. Takrat sem bil sprejet v KP. Sprejel me je Boris Kidrič.

25. septembra sem bil poklican po naročilu z baze 20 na sestanek v Meniško vas. Z Roga se je pripeljal predsednik IOOF Jože Vidmar.

Vidmar je Jožetu Brejcu, Jožetu Udoviču in meni takrat naročil, da, kakor vemo in znamo, skupaj ali eden sam, napišemo najkasneje v treh dneh udaren skeč, največ za pol ure, za dve igralki in tri igralce; premiera bo čez teden dni ob Zboru odposlancev slovenskega naroda.

Vidmar se je odpeljal z avtom v Rog, »skečisti« pa smo si začeli beliti glavo. Drugo jutro sem Brejcu in Udoviču povedal svojo zamisel, kako vojna, izdajstvo in partizanstvo neusmiljeno posežejo v družino, na koncu pa mati, podobno kakor v Čapkovi protifašistični drami, ogorčena nad nasiljem in izdajstvom, izroči puško ubitega starejšega sina mlajšemu s pozivom, naj stopi na njegovo mesto. Konec Čapkovе drame, kakor mi je ostal v spominu iz časopisnega poročila, je bil edina literarna pobuda za »Mater«. Brechtove Puške gospe Carrar sem bral šele precej let po vojni, Čapkovе drame še zdaj ne poznam.

Po tem pogovoru z Brejcem in Udovičem sem ostal za skeč »zadolžen« sam. Sedel sem pod kozolec prijazne Bradačeve mame (pri Darovčevih) v Podhosti, si napisal načrt in začel. Že drugi dan, 27. septembra, sem poslal enodejanko, pretipkano v več kopijah, igralcem v njihovo bazo na Riglju. Režijo je prevzel Ivan Jerman, glavne vloge pa Ema Starčeva (mater), Vladoša Simčičeva (Minco), Jože Tiran (Petra), Jože Gale (Andreja). Vlogo partizana Marka je moral prevzeti amater.

»Mati« je doživela krst že 4. oktobra — ob treh zjutraj kot zadnja točka slovesne akademije ob zaključku Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju v dvorani zdajšnjega Šeškovega doma.

Le razpoloženje tisto čudovito jesen pod Rogom, ki nas je prevzelo s kapitulacijo italijanske vojske in z velikim porastom partizanskih sil, le polet in predanost naročilom vodstva lahko pojasnijo, kako smo igralci in jaz zmogli tako nepričakovano in nenavadno dejanje.

Odposlanci najznamenitejšega zbora v zgodovini našega naroda in gostje Hrvati in Srbi so tisto noč tiho in ganjeno sledili igri, marsikak preizkušen partizan je krotil solze.

Vladimir Dedijer si je takoj oskrbel kopijo. In kmalu so »Mater« prevedli in igrali partizani po Hrvaškem in v Bosni. Partizanska gledališka družina je po krstni predstavi obiskala Toplice, Metliko, Semič, Dobrnič in Ambrus. Potem so jo igrale druge igralske skupine. Za dan žena 8. marca 1944 je »Mater« prvič uprizorilo Slovensko narodno gledališče v Črnomlju, ROF pa jo je oddajal 15. decembra. Na Primorskem so igro uprizorili ob volilnem shodu julija 1944 na Vojskem. Igralska skupina IX. korpusa jo je igrala v vrsti krajev na Primorskem in v Beneški Sloveniji. Igrali so jo tudi v partizanskih bazah v Italiji, igrala so jo slovenska društva v Ameriki. Med vojno je bila uprizorjena vsaj 200-krat.

»Mati« je izšla prvič aprila 1944 (prvi tisk Odseka za prosveto pri Predsedstvu SNOS). Od ponatisov in prevodov pa bi omenil ponatis v čikaški Prosveti in prevod v francoščino. Po tem prevodu so »Mater« igrali v Alžiriji.

Ob nemški ofenzivi jeseni 1943 so skupino kulturnih delavcev priključili Cankarjevi brigadi. Z njo sem napravil pot od Suhe krajine do Turjaka in preko Grosupljega, Stične, Plešivice, Sel-Šumberka in Mirne peči do položajev okrog Hmeljnika, odkoder je brigada nekaj tednov blokirala Novo mesto. V Podlipi pod Ajdovcem, kamor je nato odšla na kratek počitek, me je našlo povelje, naj odidem v XII. brigado (pozneje imenovano »knapovsko«). Čez nekaj dni sem se z XII. znašel po nočnem maršu v dežju na istih položajih, kjer sem bil poprej s Cankarjevo.

»Mati« je sprožila vrsto partizanskih skečev. Krstna predstava v Kočevju pa je tudi dejanski rojstni dan stalnega slovenskega gledališča na osvobojenem ozemlju.

Z ukazom je bilo »Slovensko narodno gledališče za osvobojeno in po enotah NOV in POS kontrolirano ozemlje« ustanovljeno 12. januarja 1944. Takrat sem bil iz XII. brigade poklican v Belo krajino k Propagandnemu oddelku Glavnega štaba NOV in POS in imenovan hkrati za dramaturga SNG in kmalu še za kapetana.

19. in 20. februarja 1944 je bilo prvo zasedanje SNOS v Črnomlju. Razpravljali smo o nalogah OF in ljudske oblasti v prosveti in kulturi, poudarili nove pobude v kulturni politiki.

Kot dramaturg sem predaval gledališkim tečajnikom v Črnomlju in v Semiču o slovenskem verzu. Da, imeli smo celo gledališki tečaj! Čeprav nenehno v bližini sovražnih enot. Partizanski mitingi, partizanski tisk, gledališče in gledališka vzgoja, partizanska grafika, komponisti v partizanih, Invalidski pevski zbor, partizanska dramatika in partizanska poezija — so en sam presenetljiv dokaz življenjske in kulturne volje in zmogljivosti našega naroda in vodstva OF v boju za naš obstanek in svobodno prihodnost. Vse to se mi zdi še zdaj včasih neverjetno. Morda edinstven primer v zgodovini.

Več kot v gledališču sem se mudil v Propagandnem oddelku Glavnega štaba. Tam dela ni zmanjkalo. V tem času sem uspel spesniti le prvo poglavje nameravane daljše pesnitve v prezir izdajalcem domovine (Peklo).

22. februarja je padel Kajuh. Ta vest s Štajerskega nas je hudo prizadela. Kajuh je bil ljubljeneц partizanov. Kmalu je bilo sklenjeno, da izda Propagandni oddelek njegove pesmi. Določen sem bil za urednika. Izbral sem 20 pesmi, ki sodijo med najlepše umetnine književnosti naših narodov iz let narodnoosvobodilnega boja. Arhitekt Branko Simčič je za naslovno stran narisal vinjeto — zlomljeno mlado drevo na črnem ozadju z rdečo petokrako zvezdo zgoraj in z odpadajočimi srčastimi listi. Dobra dva meseca po pesnikovi smrti je zbirka izšla v 1000 primerkih. Skrbno in lepo ciklostirana zbirka z naslovom: KAJUH — PESMI. Splošno znane pa so postale PESMI šele s ponatisom, ki ga je izdala Propagandna komisija pri IOOF junija 1945.

Potem sem bil zadolžen, da uredim Pesmi naših borcev. V to zbirko sem sprejel 84 pesmi 55 udeležencev NOB, ki so se oglasili kot pesniki šele med borbo. Vmes so pesmi Vide Brestove, Franceta Kosmača, Petra Levca — pesmi borcev in komandantov, študentov, kmečkih sinov in delavcev, bolničark in preproste ženice z Vipavskega, pesmi partizanov iz skoro vseh pokrajin Slovenije. Izbral sem jih iz tedaj dostopnih rokopisnih zbirk in iz ciklostiranih in šapirografiranih listov partizanskih vojaških enot (bataljonov, brigad, odredov, korpusov). Konec junija 1944 je izšel v ciklostilu

I. snopič: z mojo uvodno besedo o nastanku in namenu, o vsebini in pesniških zbirke, pa tudi o tehnikah in o raznašalcih partizanskega tiska — II. snopič pa v začetku julija 1944.

Kmalu po vojni (1945) je Propagandna komisija pri IOOF ponatisnila oba snopiča, III. del, ki naj bi prinesel izbor pomladi 1944 nedostopnih in zadnje leto vojne nastalih pesmi, pa, žal, ni izšel, tudi po vojni ne.

Vse te pesmi pričajo, kakor sem zapisal v uvodu k zbirki, da bi nas zgodovina ocenila »za grobarje svojih zorečih rodov, za čakavce, ki so zamudili najugodnejši čas za prerod svojega naroda«, če bi se ne bili uprli.

Večina pesnikov te zbirke v mirnih časih najbrž ne bi pesnila. Osvobodilna vojna pa jih je tako prevzela, da so v odmorih med spopadi in pohodi pesnili pod kozolci, v bolnišnicah, v gozdovih, kjerkoli so pač imeli dovolj miru, da so svoja čustva in čustva svojih tovarišev zapisali v oguljene notese.

Tudi tehnikom so bili odmori med marši in hajkami dragoceni. In marsikateri kurir, ki je raznašal po nevarnih poteh partizanski tisk križem po Sloveniji, celo na Koroško in na Primorsko, koder so v letih med vojnama načrtno in kruto zatirali slovensko zavest in našo besedo, je padel. Pa tudi vsi pesniki in tovariši iz tehnik niso dočakali svobode. Spominu vseh teh, ki so izkrevaveli v boju za slovensko besedo in za lepši svet, sem posvetil to zbirko, ki ji dajejo pretresljiva in velika doživetja, svobodoljubnost, izpričana z dejanji, iskrenost in nenavadne okoliščine, v katerih je nastala, posebno ceno.

Iz Glavnega štaba sem bil poleti 1944 poklican za načelnika Oddelka za kulturo v Odseku za prosveto pri Predsedstvu SNOS. Tako sem zadnjo partizansko jesen in zimo ter pomlad pred osvoboditvijo preživel v delu za organizacijo prosvetnega in kulturnega življenja v partizanih in v pripravah za osvoboditev.

Še lepša kot čudovita jesen po italijanski kapitulaciji je bila nepozabna pomlad pred osvoboditvijo z vrsto nevarnih, a tudi vse bolj razveseljivih dogodkov. V mesecih pred doživetjem Ajdovščine in Ljubljane ob osvoboditvi nas je najbolj razveselila vest, da je Rdeča armada na svojem nezadržnem pohodu osvobodila Prekmurje. To smo zvedeli 4. aprila. Pa se mi je še ta dan zapisala pesem Ob prihodu Rdeče armade. Objavila jo je Ljudska pravica (8. aprila 1945). V to pesem sem skušal ujeti enkratno razpoloženje, ki nas je navdajalo.

Zadnje dni vojne sem prek Gorskega kotora prišel s skupino članov SNOS v Ajdovščino, kjer smo 5. maja izvolili prvo narodno vlado Slovenije. Pet dni kasneje nas je veličastno sprejela Ljubljana.

Zadnje dni vojne sem prek Gorskega Kotara prišel s skupino članov se le malokdaj in le za kratke presledke poglobili. Hočeš nočeš smo jim bili izpostavljeni vsi; nekateri so hote posegali v boje, ki se v njih spreminja življenje na našem planetu, drugi so se zaman skušali docela ogniti vsem tem burjam. Meni je bila usoda naklonjena, da sem sodeloval v tem boju ali ga vsaj spremljal s pesmijo od prvih skojevskih organizacij na Slovenskem do dne, ko smo lahko povedali svetu, da smo postali na svojem sami gospodar.

(Po pripovedovanju Mileta Klopčiča, po objavljenih odlomkih njegovih spominov in po drugih virih zapisal in sestavil Janko Liška.)

PESNIK MILE KLOPČIČ V ČRMOŠNJICAH
MARCA 1944. LETA

Mile Klopčič:

**KRIŠTOFU
KOLUMBU
INDIJE
KOMANDIJE**

*Ti si ustvaril nam bajno pokrajino,
Komandijo Indijo si jo krstil;
ko si predstavil jo z njeno sijajino,
si za deveto goro nam jo skril.*

*Mar si človeka imel za nevrednega,
da si mu vzel, ko še nisi mu dal,
mar bi ga videl rad venomer bednega,
da bi za večno v tolmunu ostal?*

*Mar naj o njej si le pesmi prepevamo
v dnevih viharjih, sred groze v nočeh?
Naj v hrepenenju po njej omedlevamo?
Naglo, prenaglo živimo v teh dneh!*

*Vse je preklicano, kar je napisano,
danes še zvest, bo že jutri nezvest,
včeraj napisano, danes izbrisano,
včerajšnja vest se sprevrgla je v pest.*

*Svet je kot morje v viharjih razpenjeno,
breg prestopilo je, noče nazaj.
Kje pristanišče nam je namenjeno?
Ti boš krmaril, odgovor nam daj!*

Odgovor

*Res, kako naglo živimo v teh dneh!
Včeraj še ste mi prepevali hvalo,
da hrepenenje sem zbudil v ljudeh,
da bi moči in tolažbo dajalo,*

*danes ne veste početi kaj ž njim,
ko vam življenje je čas razviharil,
psujete me, da sanjaški blaznim,
da sem vas s pesmijo vse osleparil.*

*Nič ni na svetu tem svetega bolj,
kakor je pesem in kakor je sanja,
sveta beseda iz pesmi in bol,
bol hrepenenja in pričakovanja.*

*Glejte, zato za deveto goro
skril sem Komandijo Indijo vašo,
skril sem jo vam za deveto vodo,
tam jo odkrijemo bajno in našo.*

*Bolj ko vihar bo besnel in divjal,
prej bom pokazal obalo vam njeno,
bolj se z valovi bo človek dajal,
prej bo življenje ljudem dragoceno.*

*Hvalnice torej viharjem prepevajte,
jadro jih naše veselo lovi.
Ne omedlevajte, morja preštevajte,
ker za devetim deveta dežela leži!*

LOVIMO VIHARJE

(Napisano
v nemškem
ujetniškem
taborišču
leta 1941)

I.

*Da, smo jetniki: v naše se poglede
zarasla je bodeča, mrzla žica,
v ušesa bije tuja, rezka govorica,
in redke, drage so domače nam besede.*

*Tako je, ko da nas je svet izgubil,
odvrigel na to žalostno obalo
in še velel, naj pojemo mu hvalo,
in val pošilja, da bi nas pogubil.*

*Zdaj smo kot na otoku izgublencev,
in z vsakim dnem strašnejša je strahota,
in z vsakim dnem samotnejša samota,
in vsako noč vse več je utopljenecv.*

II.

*Da, smo naplavljeni, smo otočani:
Le po zvezdah smeri neba poznamo,
samo po soncu svoje dni ravnamo
in vihre bijejo po morski plani.*

*Da, smo naplavljeni, smo otočani!
A take ure čakajo mornarji!
To v naša jadra se love viharji —
in onstran naši čakajo pristani,*

*za njimi naše stražijo planine
in niže v soncu vinske so gorice,
v zelenem trtju bele zidanice
in naše trate, hoste in doline!*

*Zato lovimo v jadra te vetrove
in zapustimo pusto zatočišče:
odpro nam burje pota v pristanišče,
zbude v pozdrav domače nam zvonove.*

PEKLO

*Lasciate ogni
speranza ...*

Dante

In šla sva dalje v kolobar naslednji.

*»Tu so, ki jim bila je naložena
najtrša kazen. Bili so je vredni,*

*zavrženci, ki iz mojih ust nobena
prišla prijazna jim ne bo beseda
svojat prekleta, sodrga zgubljena!«*

*Ob teh besedah me obšla je zmeda,
v začudenju so mi noge obstale,
oko osuplo v mojstra se zagleda :*

*»Nobene nisi še izrekel žale,
kar vodiš me le-tod, a zdaj nenadno,
še preden sva odprla vrata tale,*

*ki vodijo v peklà bridkost predzadnjo,
že grešnike v tem kolobarju psuješ.
Doslej, vodnik, si vse razlagal hladno*

*ali sočutno, te pa kar obsuješ
s svojatjo. In tako se mi dozdeva,
kot da ti vest, ta skrbni stari čujež,*

*pred temi vrati v spanje omedleva.
Zakaj? Kdo so, ki tu trpijo kruto,
in kakšna naložena jim je reva?»*

*Vodnik nato : »Privzdigni prej loputo
ter si oglej teh grešnikov trpljenje.
Vendar odpri za pičlo le minuto,*

*da ne napraviš križa čez življenje,
zakrij si nos in usta s svojo haljo.
Ker spodaj táko smradno je kipenje*

*me glja dušljivih, da na silno daljo
nevajenega še slabost prevzame.«
In strahoma, a v srcu z bridko žaljo*

*odprem loputo. Takrat buši vame
sopuh odvraten, smrad tako ostuden,
da vid mi in zavest v trenutku vzame.*

*Prestreže me vodnik, in ko se truden
v rokâh njegovih spet zavem do kraja,
loputo odprem in gledam ves začuden.*

*Meglè je manj, ostala pa je smraja
in moj pogled strahoten vid razloči,
polagoma prizoru se privaja.*

*Pod sabo vidim, kak bregove moči
nagnusna brozga, v nji čepe postave,
ki blato se jim mimo ustnic toči,*

ker jim iz vode gledajo le glave.
Zaprem loputo, a vodnik tolmači:
»V tem gostem kalu plavajo krvave

in gnojne kraste, jedki sok krastačji,
iztrebki močeradov in podgane,
smrdljivi mulji znoj in lévi kačji,

sluzasti gnoj, kot se cedi iz rane,
če gnijejo kosti z obupnim smradom,
da od duha ti dih takoj zastane.

A vsako toliko nad tem prepadom
odpro nenadoma se vsi jezovi,
in vlije se nad strašnim tem usadom

ogaben, mlačen dež, ki ž njim vetrovi
zdivjani spirajo njim grešna lica,
ki tu trpe v močvarnih teh valovih,

naliv vsega, kar iz grobov pronica,
kar spod trohnečih trupel se odteka,
dalje gnusobna smradna mešanica

izbljuvkov jetičnih — sploh, cela reka
vsegà, kar iz bolnišnic se izceja.
S to kužno ploho veter lica seka

njim, ki jih muči nepopisna žeja,
moreča in nikoli ugasljiva.
Čeprav se blato v grto jim naceja,

čeprav lovijo v usta sluz naliva
in srebljejo in goltajo mokroto,
njih žeja ostaja neutolažljiva.«

»Vodnik, povej, kdo so, ki to strahoto
prenašajo, kot déš, po zasluženju,
in rišeš mi brez groze to grozoto?«

prekinem naglo mojstra ves v drhtenju
in ves zgrožen od strašne te povesti
o njih, ki utapljajo se v tem smrajenju.

Tedaj odgovori vodnik mi zvesti:
»Gnusoben greh, gnusobna je pokora —
tako je po pravici in po vesti.

*Greh krvoskrunstva, greh očetomora,
uboj in rop — prestopki nebolglieni
ob grehih, ki trpeti zanje mora*

*svojat le-teh, ki tu so izgubljeni,
teh izdajalcev svoje domovine!»
Zakrknilo mi je srce. In meni,*

*ki ganejo me rosne pajčevine,
če prva zora le posije nanje,
in beli sneg cvetoče glogovine,*

ni oglasilo se sočutje zanje.

Otavec, maja 1944

HIMNA SVOBODI

I.

*Verjeli davni so rodovi,
da mine suženjstvo nekoč,
da padli bodo z rok okovi,
če združi ljudstvo svojo moč.
Bilo je žrtev brez števila
za vsak uspeh, za vsak korak;
v enotnosti bila je sila,
ta nas vodila je do zmag.*

*Svobodo si priboril
naš delavski je rod.
Svobodi večna slava,
oblast in čast povsod!*

II.

*Nov svet svobodni si gradimo,
po svoje, s svojimi močmi.
Sami postave si krojimo,
sami si volimo poti.
Borili, zmagali smo družni,
da več ne klonimo nikdar.
Nikoli več ne bomo sužnji,
zdaj ljudstvo tu je gospodar.*

*Svobodo si priboril
naš delavski je rod.
Svobodi večna slava,
oblast in čast povsod!*

Nekaj misli o muzejih revolucije

IVAN KRIZNAR

Muzeji ljudske revolucije in druge muzejske ustanove, ki obravnavajo delavsko gibanje, so dosegli doslej pomembne uspehe tako pri zbiranju in urejevanju zgodovinskega gradiva kot tudi pri raziskovanju in objavljanju opisov dogajanj v naši revolucionarni preteklosti, posebno pa na razstavah, kjer utrjujejo pri številnih obiskovalcih tradicije revolucionarnega boja.

Po prvih razstavah, ki so nazorno in prepričljivo razlagale ljudem bistvo in potek NOB, so hoteli imeti politične organizacije, predvsem pa ZB NOV, stalnejše in kvalitetnejše razstave, za katere pa je bilo treba načrtno zbirati in proučevati gradivo. To delo so mogle opraviti le muzejske ustanove s strokovno usposobljenimi kadri. Ponekod so prevzeli to nalogo že dotedanji muzeji, v katerih so nastali oddelki narodne osvoboditve (NO), drugod pa so ustanavljali nove muzeje. Tudi nekateri oddelki NO v splošnih muzejih so se osamosvojili, brž ko so zbrali dovolj gradiva za stalno razstavo in dobili primerne prostore. Zbiranje, proučevanje in tudi razstavljanje gradiva se je v teh muzejih v precejšnji meri razlikovalo od podobnih dejavnosti v drugih muzejih.

Po letu 1950 je nastajala na Slovenskem vse gostejša mreža muzejev NO. Do leta 1956 je nastalo na Slovenskem že 16 muzejev in muzejskih oddelkov NO, deset let nato pa je bilo že 46 muzejskih ustanov, ki so obravnavale NOB, in sicer osrednji muzej v Ljubljani, 10 pokrajinskih muzejev, 27 krajevnih zbirk, 2 stalni razstavi in 6 muzejskih objektov. Obenem s številčno rastjo se je širilo tudi delovno področje muzejev in prehajalo od izključnega obravnavanja NOB na področje delavskega gibanja v celoti. Močan impulz za tako tematsko razširitev je dala 40. obletnica ustanovitve KPJ. Tedaj so pripravili muzeji NO občasno razstavo o razvoju ZKJ, nato pa so vključili nekateri muzeji najboljše eksponate kot uvod v svoje stalne razstave in se preimenovali v muzeje ljudske revolucije.

Sedanja mreža muzejev ljudske revolucije je dovolj široka, da more v zadostni meri predstaviti in ponazoriti revolucionarni boj, zato je treba v prihodnje nameniti finančna sredstva predvsem za razvoj teh muzejev. Kljub temu pa ne smemo zavreti teženj po ustanavljanju novih muzejskih zbirk, hkrati pa moramo zaostri kritereje za obstoj dosedanjih muzejskih ustanov, posebno pa za ustanavljanje novih. Zakon o muzejih določa, da morajo imeti muzeji dovolj dokumentarnega gradiva, primerne razstavne in pomožne prostore, strokovno osebje in zadostna finančna sredstva za svojo dejavnost, sicer ne morejo biti odprti za javnost. Vsak muzej mora skrbeti za konserviranje, vzdrževanje in zaščito muzealij, mora gradivo strokovno obdelovati in ga razstavljati v kulturno-izobraževalne namene. Če kateri muzej ali muzejska zbirka ne izpolnjuje teh pogojev, se mora povezati z bližnjim večjim muzejem, ali pa z republiškim muzejem ljudske revolucije.

Muzeji imajo statute in pravila in njihovo delo usmerjajo muzejski sveti, upravni odbori in ravnatelji. Sveti so kot družbeni organi često mnogo pripo-

mogli k temu, da so dobili muzeji svoje mesto v družbi in tudi potrebna finančna sredstva. Kljub temu pa so zašle nekatere muzejske ustanove, ki obravnavajo ljudsko revolucijo, v težaven položaj, ker nimajo zadostnih finančnih sredstev in primernih prostorov, manjka pa jim tudi sposobnih muzealcev. Financiranje muzejskih ustanov ne poteka na osnovi njihovega programa in dejavnosti, ampak glede na sredstva, s kakršnimi pač razpolagajo občinske skupščine in glede na večje ali manjše razumevanje teh skupščin. Po odpravi okrajev so zašle v večje finančne težave tudi nekatere okrajne muzejske ustanove ljudske revolucije, nad katerimi je vzelo skupen patronat po nekaj občinskih skupščin, ki se le težko sporazumevajo o tem, kolikšen odstotek naj prispeva vsaka od njih za skupni muzej. Ponekod zadostujejo finančna sredstva komaj za osebne dohodke, medtem ko skoraj ni sredstev za materialne in finančne izdatke, ki šele omogočajo pomembnejšo dejavnost tudi na tem področju. Muzejem revolucije so bile dodeljene stare stavbe, ki so jih zapustili upravni organi in so bile redkokdaj adaptirane za potrebe muzejev, zato manjka predvsem razstavnih prostorov in varnih de-
pojev.

Tesno povezano s pomanjkljivimi finančnimi sredstvi je tudi pomanjkanje strokovnih kadrov. Ti namreč niso rasli vzporedno z razvojem muzejske mreže. Posebno težko je s kadri v manjših muzejskih ustanovah zunaj gospodarskih in kulturnih središč. Manjka predvsem muzealcev, ki bi preučevali delavsko gibanje pred vojno in socialistično graditev. Zgodovinarji se za delo v muzejih neradi odločajo, ker menijo, da tam ne bodo imeli dovolj možnosti za raziskovalno delo in da družba dejavnosti muzealcev ne ceni dovolj in so tudi njihovi osebni dohodki prenizki. Doslej se je razvilo tudi nekaj takih kadrov, ki so si pridobili z vztrajnim delom strokovno kvalifikacijo in dosegli lepe uspehe. Prehajamo pa v dobo, ko je treba sprejemati v muzeje predvsem kadre z visoko strokovno izobrazbo, ki se specializirajo za delo v muzejih.

Dejavnost v muzejih usmerjajo perspektivni in kratkoročni delovni načrti. Čeprav ocenjujejo ljudje muzeje predvsem po razstavah, so te samo bolj ali manj točen rezultat zelo obsežnega dela, ki ga muzeji opravljajo. Vse vsebinsko kvalitetne izvirne razstave o ljudski revoluciji so plod obsežnega zbiranja in preučevanja zgodovinskega gradiva, pa tudi iskanja najustreznejših tehničnih rešitev razstavljanja in najuspešnejših pedagoških metod. Vse to delo mora biti med seboj resno usklajeno in mora potekati zelo sistematično.

Začetek dela muzealcev je torej v sestavljanju realnih delovnih načrtov, na osnovi katerih bo mogoče postavljati čez določen čas kvalitetne razstave, obenem pa opravljati še druge naloge. Začetno delo mora biti zbiranje gradiva. Za zbiranje gradiva so muzejske ustanove zelo primerne, ker imajo strokovno usposobljen kader, ki tudi ve, kje je treba iskati določeno gradivo. To gradivo je zelo raznovrstno, saj sem sodijo prave muzealije (predmeti), dokumenti (fragmenti arhivov in dnevniki), tisk, fotografije in umetniška dela. Tudi zbiranje spominov, posebno za dogajanja, o katerih nimamo drugega dokumentarnega gradiva, zahteva načrtnost, preciznost in kritičnost, predvsem pa obsežno in podrobno znanje zapisovalca in ustrezno delo s pričami, ki spomine izpovedujejo. Najuspešnejše je bilo zapisovanje spominov, če je zapisovalec pred pogovorom s skupino ljudi, ki so o problemu največ vedeli, podrobno preštudiral že vse razpoložljivo gradivo in si pripravil podroben načrt, kako naj vodi pogovor, ne da bi pri tem pričam odgovor že vnaprej sugeriral.

Razen stalnega sistematičnega zbiranja vsega gradiva o delavskem gibanju je najuspešnejše zbiranje gradiva ob pripravah na tematske razstave. Tako je na primer pridobil muzej revolucije v Ljubljani v letu 1965 samo ob pripravljanju

občasnih razstav, predvsem pa razstave »Prekomorci« kar 1404 fotografije, precej dokumentov in nad sto predmetov. Zbiranje gradiva je za muzeje posebno pomembna naloga tudi zato, ker to gradivo navadno hitro propada in mu čas zmanjšuje vrednost, če ni pravilno konservirano oziroma če spomini niso pravočasno zapisani.

Šele skrbno zbrano in urejeno gradivo je lahko trdna osnova za muzejske razstave, ki lahko nazorno dokumentirajo boj delavskega razreda in vseh naprednih družbenih sil za nacionalno svobodo in za socializem.

Medtem ko so začeli muzeji NO zbirati gradivo že takoj ob ustanovitvi, pa je ponavadi preteklo precej časa, preden so uredili prve razstave. Neredko je nastala stalna razstava šele po poprejšnjih občasnih razstavah, ki so obravnavale posamezna obdobja in področja revolucije. Ob teh razstavah so zbrali muzealci potrebno gradivo, si pridobili nekaj izkušenj in se odločili za določeno razstavno tehniko. Najboljše stalne razstave imajo muzeji, ki niso čakali, da bodo drugi raziskali vse probleme z njihovega območja, ampak so jih raziskovali tudi sami, obenem pa so se seznanjali z vsemi novimi spoznanji na svojem delovnem področju.

Tako za stalne kot tudi za občasne in potujoče razstave so bili potrebni podrobni scenariji. Pri sestavljanju scenarija so izhajali muzealci iz učnih in vzgojnih namenov, ki jih je treba doseči z določeno razstavo, pri čemer je treba vedeti, kakšno gradivo je že zbrano in kaj bo mogoče še zbrati. Marsikje je uspelo muzealcem z razstavljenim gradivom nazorno predstaviti obiskovalcem zgodovinske konkretности in s tem širiti njihovo znanje, obenem pa razvijati pri obiskovalcih tiste moralne vrednote, brez katerih ne more biti med ljudmi socialističnih odnosov. Napačno so ravnali tam, kjer so zanemarjali vzgojni namen, pa tudi tam, kjer so dogodke in osebnosti moralizirali z neprimerno simboliko in patetiko, ki samo ustvarja videz resničnosti, obiskovalcev pa ne prepriča in zato pri njih ne more širiti znanja, še manj pa razvijati tistih moralnih vrednot, ki jih je ljudska revolucija tako negovala in zaradi katerih je tudi zmagala. Že v scenariju morajo biti jasno določeni nameni, ki jih hoče doseči muzej z razstavo. Navadno je težko ustreči vsem raznovrstnim obiskovalcem in je prirejena razstava za najširšo javnost. Obiskovalci so najbolj zadovoljni s sistematično urejeno razstavo, na kateri je razdeljena vsaka doba na poglavja z ustreznimi naslovi. Tekstovni del je pomemben, vendar naj le spremlja in pojasnjuje gradivo ter ga povezuje v celoto. Razstava dobi potrebno dinamiko, če so prikazane vse družbene sile, ki se borijo med seboj, to je buržoazija in delavski razred, okupatorji in uporno ljudstvo.

Uspeli so tisti muzealci, ki so znali izluščiti iz obsežnega gradiva le najpomembnejše in pokazati osnovne črte razvoja in odločilne prelomnice, pri čemer so razvrščali gradivo po tematsko-kronološkem principu. Nekatere krajevne razstave pa so urejene izrazito krolonoško, kar močno razbija preglednost. Prav tako so nekatere razstave še vedno prenapolnjene s fotografijami, tiskom in drugimi dokumenti in bolj ustvarjajo videz depoja kot razstave. Razstavljenih pa je navadno najmanj trodimenzionalnih predmetov, ki ustvarjajo največjo mero avtentičnosti. Bogastvo fotografij muzealce ne sme zavesti, da ne bi bili strogi pri izboru in da ne bi razstavljali v različni velikosti le najznačilnejše fotografije. Razstave navadno obogati tudi primerno število umetniških del, požive pa jih tudi reliefi in makete, ki pa morajo biti čimbolj veren odsev razmer, ki jih ponazarjajo, včasih pa celo grafikoni, ki so plod dolgotrajnih raziskav. Na razstavi mora zavzeti čimbolj vidno mesto zgodovinsko gradivo, zato morajo ostati panoji in vitrine čimmanj opaženi.

Prvotne pokrajinske in krajevne razstave so hotele predstaviti gledalcem ljudsko revolucijo v celotnem slovenskem ali celo v jugoslovanskem merilu, zato so si bile med seboj podobne in v njih ni bilo mesta za krajevne posebnosti, ki pritegnejo domačine in tujce. V zadnjih letih se je položaj že znatno izboljšal in večina razstav ima že povsem krajevno barvo, saj prikazujejo le najpomembnejša dogajanja na svojem območju in to s konkretnimi predmeti, ki človeka pretresejo s svojo neposrednostjo.

Tudi muzeji ljudske revolucije so pripomogli k iskanju novih učnih in vzgojnih oblik, k opuščanju verbalizma in k uveljavljanju nazornega pouka zgodovine. Muzejske razstave so postale sredstvo za razširjanje in poglobljanje znanja, hkrati pa utrjujejo pri obiskovalcih spoznanje, da je mogel uspeti posameznik le kot član nacionalne skupnosti, ki se mora tudi v najhujših okoliščinah boriti za svoj obstoj, svobodo in enakopravnost in pri tem sodelovati z vsemi narodi, ki se po teh načelih ravna. Muzeji pa utrjujejo tudi spoznanje o nujnosti enakopravnih odnosov med ljudmi, o resnični ljudski demokraciji, ki omogoča vsakemu človeku maksimalno ustvarjalnost in največjo mero človečnosti. Lepo urejene razstave obiskovalce tudi estetsko vzgajajo. Čeprav se čutijo v tehniki razstavljanja medsebojni vplivi, pa je poskušala vsaka muzejska ustanova urediti svojo razstavo tudi tehnično čimbolj izvirno. Bolj pogumno bo potrebno uvajati v muzejih tudi filme in zvočnike.

Obisk muzejev narašča posebno potem, ko so stalne razstave prenovljene in dopolnjene. Dobro so obiskane tudi občasne razstave in tudi potujoče razstave, ki opravljajo posebno pomembno družbeno nalogo v krajih, odkoder ljudje v muzeje le redko zaidejo. Med najbolj obiskanimi muzejskimi objekti pa so partizanska bolnišnica »Franja«, gestapovski zapor v Begunjah, belogardistično morišče pri Urhu in prizorišče zadnjega boja pohorskega bataljona na Osankarici. Še vedno je premalo obvestil o muzejskih razstavah, premalo pa je tudi strokovne kritike razstav, ki bi opozarjala na pomanjkljivosti in prispevala k uveljavljanju najustreznejših rešitev.

Razen zbiranja, konserviranja, urejanja, evidentiranja in preučevanja zgodovinskega gradiva ter pomembnega pedagoškega dela na razstavah opravljajo muzeji revolucije še vrsto drugih nalog. Tako prirejajo muzealci seminarje za učitelje, ki poučujejo novejšo zgodovino in jim posojajo gradivo za nazorni pouk. Pomagajo tudi pripravljati ZZB NOV spominske svečanosti in dajejo ustanovam in številnim posameznikom podatke o delavskem gibanju in ljudski revoluciji ter o njenih udeležencih. Muzejske strokovne knjižnice in arhivi so dostopni javnosti in omogočajo raziskovalno delo na posameznih ožjih območjih. Muzealci pregledujejo rokopise o delavskem gibanju, preden gredo v tisk, predavajo v okviru delavskih univerz in dopisujejo v lokalne časopise, pripravljajo lokalne kronike, ki jih nujno potrebujejo osnovne šole in objavljajo svoje izsledke tudi v strokovnih glasilih.

Ob vsej tej široki in pomembni družbeni dejavnosti pričakujejo muzeji revolucije podporo vseh družbenih dejavnikov pri reševanju perečih kadrovskih in finančnih težav ter pri ustvarjanju možnosti za sistematično in uspešno delo.

Hitenje za materialnimi dobrinami in vzgoja otrok

TITA ŠKERL

Preventiva je tuja beseda, razumemo pa jo verjetno danes že vsi, saj smo se je naučili iz časopisov, če se je že nismo v šoli. Pomeni dejavnost, ki naj prepreči kak nezaželen pojav, da ga ne bo treba kasneje odpravljati in popravljati. Preventiva v zdravstvu naj prepreči obolevanje, preventiva v socialnem varstvu naj prepreči družbeno nezaželene pojave, recimo alkoholizem, delomrnost, kriminal in podobno. Seveda ne more obolevanja preprečevati samo zdravstvena služba s svojimi ustanovami. Tudi delovni pogoji so pomembni pa stanovanjske razmere pa prehrana in zdravstvena prosvetljenost in še kaj. Vse to urejajo drugi, ne zdravstveni delavci. In vsi so soodgovorni za zdravje ljudi — oziroma smo, saj smo odgovorni tudi sami zase.

Isto velja za preprečevanje družbeno nezaželenih pojavov. Nič ne more socialna služba sama, če je še tako razvita in odlično organizirana, kakor pri nas ni in še ne bo kmalu, ker je bila doslej in je še zmerom potisnjena v ozadje, da ni bilo zanj nikoli dovolj ne denarja ne posluha in skrbi. Nič ne pomaga, če se sliši še tako kot fraza, je presneto res, da je za socialno preventivo odgovorna vsa družba, strokovne službe pa šolstvo pa komuna in delovne organizacije, množične organizacije in društva — in slednjič vsak posameznik sam zase in za svoje najbližje. Vsi skupaj se vse premalo zavedamo, kako pomembna je taka organizacija življenja, da nezaželeni pojavi sploh ne nastajajo — kolikor je to seveda mogoče, čisto vseh ne more preprečiti še tako premišljeno in načrtno preventivno delo, kakor ni mogoče preprečiti vsake bolezni. Navadno postanemo pozorni šele, ko je zadeva že tako daleč, da so potrebni kurativni ukrepi: odpravljanje očitnih, neprijetnih ali že hudo škodljivih negativnih družbenih pojavov. Tedaj navadno tudi začnemo ugotavljati vzroke in iskati krivca. In človek je že tak, da najrajši vidi krivdo pri drugem, ne pri sebi. Tisti drugi je potem seveda tudi predvsem dolžan popravljati napake in trpeti stroške.

Vzemimo na primer problem, o katerem razpravljamo bolj ali manj vzeto že leta in leta, v zadnjem času pa še posebno veliko. Žal spet v zvezi s kurativnimi ukrepi. Gre za tisti del našega mladega rodu, ki ga radi z vzdihom imenujemo »zlata mladina« ali »oh, ta današnja mladina« ali pa še kako drugače. Pri tem mislimo seveda na tisto mladino, ki je vse prej kot »zlata« in ki je »oh, toliko slabša od nas, ko smo bili v njenih letih«, saj je taka, da je bilo treba zaradi nje vtakniti v kazenski zakonik celo posebno poglavje in je zdaj v javni diskusiji poseben zakon, po katerem naj bi izvajali ukrepe, ki jih predpisuje kazenski zakonik. In v osnutku tega zakona je določilo, da naj bi k pokrivanju stroškov za prevzgojo teh mladih prestopnikov prispevali tudi starši poleg ožje in širše družbene skupnosti.

»Seveda: pravzaprav predvsem starši, saj so odgovorni za svoje otroke,« pravijo tisti, ki nočejo sprevideti, da je že dolgo za nami čas, ko je družina daleč najbolj vplivala na otroke in zato tudi odgovarjala zanje. Danes je že močno in zmerom bolj odprta zunanji vplivom in je okolje izven nje krepko soodgovorno.

»Kako starši? Saj ne morejo. Mladi prestopniki so iz socialno in materialno ogroženih družin. Zaradi tega tudi zahajajo na krivo pot. Take družine jih ne morejo vzdrževati, ko so kje v kakem vzgojnem zavodu ali disciplinskem centru. In razen tega bi se to reklo kaznovati starše za prestopke otrok.« Tako govorijo

tisti, ki še zmerom vztrajajo pri že večkrat ovrženem prepričanju, da izhajajo vsi negativni družbeni pojavi iz tako imenovanih »družbenih neenakosti in krivic« — preprosto iz revščine in zaostalosti, ki je navadno posledica pomanjkanja. Zaradi tega naj bi zahajala mladina in staršev ne smemo kaznovati za to.

Pa to vse skupaj ni res. Materialna stiska, zaostalost in nepoučenost je vzrok za marsikatero negativno dejanje, nikjer pa ni rečeno, da takih dejanj in pojavov ni več tam, kjer takih vzrokov ni več. Povsod po svetu ugotavljajo, da stopajo na mesto sedanjih novi vzroki in pri nas kaže pregled kaznivih dejanj, ki so jih zadnja leta zagrešili mladoletniki, da se je struktura družin, iz katerih izhajajo, močno spremenila. 58 odstotkov mladih prestopnikov je iz družin, ki so v dobrem ali celo zelo dobrem materialnem položaju. 58 odstotkov teh otrok in mladih ljudi do osemnajstega leta živi torej v takih razmerah, da jim materialno ničesar ne manjka.

Pa nikar zdaj ne recimo nepremišljeno: »Nasprotno, vsega imajo preveč. Ravno to je narobe.« Resnica je namreč taka, da imajo samo materialno vsega vsaj dovolj in nekateri tudi preveč. Preveč zato, ker se nekateri starši s tem, da dajejo otrokom vse, kar jim je mogoče kupiti za denar, odkupujejo pred njimi in pred seboj za vse tisto, česar jim ne dajejo in kar ne stane denarja. Ni dober ali celo visok življenjski standard vzrok, da zaidejo otroci na krivo pot, pač pa pomanjkanje razumevanja, zanimanja, skrbi, mehke in primerno odločne roke očeta in matere, pomanjkanje toplega občutka varnosti v družini in neobhodno potrebnega dobrega zgleda staršev, kako naj človek lepo, prav, družbi in sebi koristno živi in dela.

Ne vem, ali so tisti, ki so pripravljali novi zakon, mislili tudi na to, da bo morda starše, ki v hitenju za materialnimi dobrinami pozabljajo na svoje vzgojne naloge, spomnilo nanje določilo, da bodo materialno prizadeti, če bo njihova malomarnost imela hujše posledice. Nekateri morda bo, kakor je pravzaprav žalostno, da nas je tako treba opominjati na naše osnovne dolžnosti.

Reformski procesi v socialističnih državah

ZVONE ZORKO

Letošnje leto bo zelo pomembno za gospodarstvo večine vzhodnoevropskih socialističnih držav. Vse te države se namreč že dolgo pripravljajo na bolj ali manj korenite spremembe svojih gospodarskih sistemov, letos pa bodo začele v glavnem te spremembe uveljavljati tudi v praksi. Pri tem pa je treba ugotoviti, da ti reformni procesi niso morda sad nekakšnega skupnega dogovora ali celo določenega pritiska, ampak so predvsem rezultat dejstva, da je sam razvoj gospodarstva teh držav že prišel do točke, ko s starimi administrativnimi metodami gospodarjenja ni mogoče več naprej in je treba zato spremeniti predvsem sistem.

Takšno oceno potrjuje predvsem dejstvo, da so socialistične države Vzhodne Evrope (pustimo v tem pregledu ob strani Albanijo, ki ostaja zaprta vase in kjer ostaja v glavnem vse po starem, in pa Jugoslavijo, čeprav je ta prav letos sredi svoje največje reforme, vendar so se pri nas začeli ti reformni procesi, ki jih zdaj

zasledimo v večini socialističnih držav, že mnogo prej) v dvajsetih letih svojega povojnega razvoja dosegle velik napredek, predvsem kar zadeva razvoj industrializacije. V tem času pa se je bistveno spremenila tudi njihova ekonomska struktura, njihov proizvodni potencial pa zelo povečal. To najbolj potrjuje podatek, da dajejo danes socialistične države že okrog 30 odstotkov celotne svetovne industrijske proizvodnje. Tako povečani gospodarski potencial pa zahteva seveda širše okvire gospodarjenja in večje vključevanje v mednarodno gospodarstvo na eni strani, na drugi strani pa predvsem nove proizvodne odnose, takšne, pri katerih prihaja zainteresiranost neposrednega proizvajalca bolj do veljave.

Pa ne samo to. Čeprav ni mogoče v vseh socialističnih državah govoriti o enakem razvoju, je vendarle res, da so pod vplivom določenih teorij in konceptov razvijale predvsem industrijo, pri tem pa so se v glavnem orientirale v prvi vrsti na težko industrijo, industrija potrošnega blaga in prehrabna industrija pa sta zaostajali.

Če vzamemo kot primer Češkoslovaško, ki je med vzhodnoevropskimi socialističnimi državami gospodarsko brez dvoma najbolj razvita, vidimo, da je že od vsega začetka svojega povojnega razvoja postavila težišče na razvoj težke industrije in strojogradnje. Uresničitev teh načrtov pa je terjala velika ekonomska investicijska vlaganja v ključne objekte. Ta so v prvih letih rastle po stopnji več kot 30 % letno.

Najpomembnejša industrijska panoga je postala strojogradnja. Obseg njene današnje proizvodnje je skoraj osemkrat večji, kot je bil pred vojno, čeprav je Češkoslovaška že tudi takrat spadala med gospodarsko najbolj razvite države srednje Evrope; v celotni industrijski proizvodnji Češkoslovaške pa se je povečal od 18 % v letu 1948 na okrog 32 % v letu 1964. V tej industrijski panogi je petina osnovnih sredstev celotne češkoslovaške industrije, hkrati pa pokriva skoraj polovico celotnega češkoslovaškega izvoza.

Ob tem in ob dejstvu, da so leta 1964 proizvedli v ČSSR že 8,4 milijona ton jekla, 5,7 milijonov ton valjanega materiala in 794.000 ton cevi, pa se je delež industrije potrošnega blaga zmanjšal v celotni industrijski proizvodnji države od 30,7 v letu 1937, na 19 % v letu 1964, delež prehrabne industrije pa v istem obdobju od 28 % na 17,7 %.

Med bistvene disproporce, ki so nastali kot posledica enostranske orientacije v razvoju češkoslovaškega gospodarstva, pa spada brez dvoma tudi zaostajanje kmetijske proizvodnje. Čeprav je začela Češkoslovaška vsaj v zadnjih letih več investirati v kmetijstvo, nam uradni statistični podatki kažejo, da je obseg kmetijske proizvodnje še vedno približno enak predvojnemu. Glavni vzrok bo verjetno v veliki migraciji kmečkega prebivalstva v mesta in v industrijo. Po zaslugi velike mehanizacije se je sicer produktivnost v kmetijstvu povečala za 2,6-krat (število zaposlenih v kmetijstvu se je zmanjšalo za približno dva milijona ali od 23 % leta 1937 na 10 % v letu 1964), vendar se je proizvodnja na hektar povečala samo za 10 %. Pa tudi tega minimalnega povečanja ni občutiti, ker so se tudi obdelovalne površine zmanjšale za okrog 7 %.

Če je vprašanje infrastrukture eno od bistvenih težav gospodarstva predvsem gospodarsko najbolj razvitih socialističnih držav, kot je na primer Češkoslovaška, pa je treba drugi, bistveni vzrok, ki je privedel do sedanjih reformnih procesov, iskati predvsem v ekstenzivnosti in premajhni učinkovitosti proizvodnje, ki se poleg drugega kaže v preveliki porabi surovin, reprodukcijskega materiala in električne energije, v relativno majhni produktivnosti dela in v premajhni kvaliteti

proizvodov. Vsi ti problemi seveda niso bili tako zelo akutni, dokler se je gospodarstvo vzhodnoevropskih socialističnih držav odvijalo v glavnem znotraj državnih meja in v okviru SEV, ko pa je začelo prodirati na svetovna tržišča, pa so se pokazali v vsej ostrini.

Vse to so seveda dokaj splošne ugotovitve, ker v okviru tega sestavka pač niso mogoče podrobne analize gospodarstva in gospodarskih sistemov posameznih socialističnih držav, čeprav bi bilo to zaradi velike raznolikosti tako v razvoju kot v problematiki posameznih držav, nujno. Tako je na primer v Češkoslovaški in v Nemški demokratični republiki eden od zelo perečih problemov pomanjkanje delovne sile, medtem ko je delovne sile v nekaterih drugih socialističnih državah dovolj. Posebno v Nemški demokratični republiki izredno poudarjajo znanstveno tehnično revolucijo v svetu in nujnost, da ostanejo z njo v koraku, kar je razumljivo glede na visoko stopnjo razvoja, ki tej državi omogoča, da s svojimi proizvodi uspešno konkurira na svetovnem tržišču. Zato v uradnih krogih Nemške demokratične republike tudi pojasnjujejo uvajanje novega gospodarskega sistema kot nujni pogoj za tehnično revolucijo, tehnično revolucijo pa kot pogoj za uspešno vključevanje v mednarodno delitev dela.

Čeprav se torej večina vzhodnoevropskih socialističnih držav letos intenzivno loteva uvajati reformne procese, pa je vendarle res, da ti procesi v glavnem že nekaj časa trajajo, oziroma, da so jih sklenili uveljaviti že pred določenim časom. Tako so na primer v Nemški demokratični republiki začeli uvajati novi sistem že pred tremi leti. V Bolgariji, kjer so začetek uvajanja novega sistema odložili na prihodnje leto, so njegove principe sprejeli že na VIII. kongresu BKP 1962. leta. ČSSR je po dolгих pripravah in po enoletnem poskusnem obratovanju določenega števila podjetij po načelih novega gospodarskega sistema, uvedla reformo z novim letom, Sovjetska zveza je lansirala reformo na septembrskem plenumu CK KPSZ, vendar jo pripravljajo že od XXI. in XXII. kongresa. Madžarska je sklenila uvesti reformo na plenumu CK novembra lani s tem, da bodo nekateri ukrepi začeli veljati že letos, medtem ko predvidevajo bistvene spremembe šele v prihodnjih dveh letih.

Če bi skušali zdaj ugotoviti vsaj bistvenejše elemente reformnih procesov, ki so se že začeli ali se bodo začeli uveljavljati v socialističnih državah letos, oziroma v prihodnjih letih, potem je treba poudariti predvsem željo, da bi prešli k izkoriščanju najnovejših tehničnih dosežkov in metod z ekstenzivnega na intenzivno gospodarstvo, novo definicijo vloge plana in spremembe v načinu planiranja, uvažanje ekonomskih vzpodbud za povečevanje in boljšo kvaliteto proizvodnje, novo vlogo podjetij in razširitev njihove samostojnosti, večje ali manjše priznavanje zakona vrednosti ter krepitev blagovno-denarnih odnosov in ekonomskih instrumentov ter končno večje vključevanje v mednarodno delitev dela.

Kot je znano, je v ČSSR lani določeno število gospodarskih organizacij že poskusno poslovalo po načelih novega gospodarskega sistema. Ker sam sistem še ni dokončno izdelan, predvsem je še vedno precej odprto vprašanje večjega ali manjšega vpliva trga na uspeh poslovanja, vprašanje cen itd., je šlo pri tem poskusnem obratovanju predvsem za spremembo v ocenjevanju uspeha posameznih podjetij in s tem v zvezi tudi za določene večje pravice kolektiva pri formiranju dohodka in zaslužkov delavcev. Prehod od bruto proizvodnje na bruto dohodek kot osnovni pokazatelj uspeha ali neuspeha poslovanja določenega podjetja bo, kot je videti, ena glavnih sprememb v novem sistemu Češkoslovaške, ki bo brez dvoma zelo pozitivno vplivala na večjo produktivnost poslovanja in boljšo kakovost izdelkov, ker bodo neposredni proizvajalci imeli od uspeha poslovanja pod-

jetja tudi materialne koristi. To se je v praksi pokazalo že lani v vseh podjetjih, ki so poskusno poslovala po novih načelih. Danes je v glavnem vsem že tudi jasno, da poslovanje po načelu bruto proizvodnje in v zvezi s tem po dosedanjem sistemu planiranja ne more pripeljati do večjih gospodarskih rezultatov. Bruto proizvodnja kot osnovni pokazatelj uspeha ali neuspeha poslovanja podjetja z ničimer ne vzpodbuja proizvajalcev, da bi proizvajali ceneje in boljše, ampak jih vzpodbuja celo k obratnemu. Zakaj tako? Zato, ker se bruto proizvodnja izraža v vrednosti na podlagi cen na veliko in v teh kalkulacijah ni mogoče učinkovito vplivati na podjetja, da bi proizvajala ceneje. Ne smemo namreč pozabiti, da so dobivala podjetja svoje proizvodne plane od nadrejenih organov že do podrobnosti izdelane in da je bil »dobiček«¹ podjetja, oziroma sredstva za nagrade članom kolektiva, odvisen od tega, koliko bo podjetje plan preseglo. Ker izpolnitev ali preseganje plana torej ni bila odvisna tudi od tega, ali je bilo mogoče blago tudi prodati in po kakšni ceni, se pravi od realizacije na trgu, se podjetju ni bilo treba truditi, da bi izboljšalo kvaliteto svojih proizvodov in da bi zmanjšalo proizvodne stroške. Narobe. Vrednost proizvodnje, izražena količinsko, je naravnost vzpodbujala proizvajalce, da so se zatekali k čim preprostejšim proizvodom, to pa je pogosto povzročalo kopičenje določenega manjvrednega blaga in pomanjkanje kvalitetnejših proizvodov. Po starem pa sta na primer dve gospodarski organizaciji, ki sta proizvedli isto količino določenih proizvodov, ustvarili tudi enake dohodke, čeprav je bila razlika v kvaliteti njunih proizvodov velikanska. Če pa sta obe gospodarski organizaciji plane presegli, sta kljub razlikam v kvaliteti dobili premije sorazmerno s preseganjem plana; oziroma obratno, če podjetje plana ni izpolnilo, je izgubilo samo pravico do premije, medtem ko so mu predvidene plače ostale nespremenjene.

Planiranje in stimulacija proizvajalcev sta torej dva osnovna problema v skoraj vseh gospodarskih reformah vzhodnoevropskih socialističnih držav. Seveda pa je treba povedati, da so bile v tem pogledu že zdaj precejšnje razlike med posameznimi državami, predvsem kar zadeva večjo ali manjšo centraliziranost planiranja, direktivnost plana, instrumente, ki zagotavljajo izpolnitev planov itd. in da bodo razlike med posameznimi državami ostale še vnaprej.

Če si čisto na kratko ogledamo, kaj predvidevajo že začete spremembe ali vsaj postavljena načela glede planiranja v posameznih državah, lahko ugotovimo predvsem to, da ostaja vloga planov tudi vnaprej zelo pomembna in direktivna. V Bolgariji na primer formalne spremembe sploh ne bodo velike, saj se bo plansko vodenje gospodarstva že vnaprej odvijalo prek dolgoročnih prognoz, perspektivnih planov za obdobja od deset do dvajset let in končno prek petletnih in tekočih enoletnih planov. Kakor prej, bodo tudi v prihodnje sprejemali podrobne plane za celo državo, za posamezne proizvodne panoge, resorje, teritorialne enote in za gospodarske organizacije in njihove poslovne skupnosti. Po tej plati ostaja v Bolgariji vse po starem, nova pa bo predvsem vsebina in vloga planov. Namesto prejšnjih številnih pokazateljev, s katerimi je bilo od zgoraj vse predvideno in določeno, bi po novem prek planov predvidevali samo obseg osnovnih proizvodov, nivo investicij in proizvodnih kapacitet, obseg nekaterih osnovnih surovin in materialov, devizni režim ter izvoz in uvoz.

Na podlagi tako postavljenih planov bodo gospodarske organizacije lahko same izdelovale svoje proizvodne načrte in bodo morale pri tem upoštevati samo prej navedene osnovne pokazatelje. V bistvu bodo sklepale s skupnostjo nekakšne medsebojne dogovore ali pogodbe o vrsti in količini določenih ključnih proizvodov, ki jih je določila država, izven teh okvirjev pa se bodo lahko svobodno sporazu-

mevale o svoji proizvodnji na podlagi lastnih proizvodnih sposobnosti in zahtev tržišča.

Tako dobiva planiranje v Bolgariji novo vsebino, takšno planiranje pa bo zahtevalo določene spremembe tudi v vodenju gospodarstva in v sami vlogi, ki jo v tako zamišljenem planskem gospodarstvu dobivajo gospodarske organizacije in sami proizvajalci.

Po tem, kar predvidevajo teze novega gospodarskega sistema, bi bila v prihodnjem tudi višina zaslužkov posameznika odvisna od končnega rezultata celotne gospodarske organizacije. To pa praktično pomeni, da bi tisti posameznik in podjetje, ki proizvaja več in bolje, tudi zaslužil več od tistega, ki proizvaja manj in slabše. Po novem ne bi bilo več zagotovljenih plačnih fondov za kolektiv kot celoto, niti zagotovljenih vnaprej določenih plač za posameznike. Dohodki vsakega člana kolektiva bi bili odvisni od njegovega prizadevanja, hkrati pa tudi od tega, kako je njegova delovna brigada, oddelek pa tudi celotno podjetje poslovalo. Tak sistem pa bo brez dvoma zahteval tudi nove oblike upravljanja podjetij. V tem pogledu so zlasti zanimivi tako imenovani proizvodni odbori, ki jih je Politbiro CK označil kot »organe, ki omogočajo večjo udeležbo kolektivov pri vodenju proizvodno-ekonomskih dejavnosti«. Teze o temeljnih novega sistema predvidevajo, da bi delovni kolektivi prek proizvodnih odborov sodelovali pri reševanju osnovnih problemov, povezanih z razvojem in izpopolnjevanjem proizvodnje, da bi skrbeli za pravilno izkoriščanje proizvodnih kapacitet, za boljšo kakovost proizvodnje in večjo rentabilnost podjetij, za pravilno delitev dohodka, za sistematično izboljševanje proizvodnih in življenjskih razmer proizvajalcev, da bi volili vodilne in druge kadre itd.

Tudi na Madžarskem bi naj predvidena gospodarska reforma, katere nekatera načela bodo začela uveljavljati že letos, zajela predvsem planiranje, odnose med podjetji in centralnimi organi, cene in investicijsko politiko.

Planiranje bi tudi na Madžarskem ostalo še vnaprej centralizirano, vendar bi ga bilo po tem, kar predvideva reforma, treba osvoboditi odvečnih pokazateljev, zmanjšati bi bilo treba neposredno vmešavanje v poslovanje podjetij, predvsem pa bi ga bilo treba usmeriti na daljša obdobja. Dalje bi se naj planiranje prilagodilo novemu statusu podjetij, ki bodo dobila mnogo večjo samostojnost. Podjetja bi v okviru splošnega plana predvsem lahko planirala lastno proizvodnjo ter izbiro in kvaliteto proizvodov. Dalje bi sama ugotavljala nivo stroškov in način delitve viškov, sama bi lahko planirala tudi določena sredstva za investicije itd. In končno bi naj bilo tudi nagrajevanje bolj povezano z uspehom v poslovanju. Vse to pa so za zdaj šele teze in predvidevanja na podlagi smernic o novem gospodarskem sistemu, ki jih je lani sprejel Plenum CK in ki so jih dali v široko razpravo. Predvidevajo, da bo CK madžarske delavske socialistične partije že spomladi letos natančneje določil stališča o nekaterih konkretnih ukrepih v sklopu celotne gospodarske reforme.

Tudi v Nemški demokratični republiki, kjer pripravljajo novi gospodarski sistem že razmeroma zelo dolgo (celo lansko leto je bilo posvečeno parcialnemu eksperimentiranju v zvezi z delovanjem posameznih instrumentov sistema, deloma pa bo tudi še letošnje) in kjer bo novi gospodarski sistem mnogo bolj kot doslej temeljil na elastičnem delovanju zakona vrednosti ter cele vrste ekonomskih kategorij in instrumentov kot so ekonomske cene, dobiček, krediti, obresti, premije, penali, prispevki itd., računajo z nadaljnjo krepitvijo vloge plana. Namreč v tem smislu, da bi bilo operativno, to je kratkoročno planiranje v skladu z znanstveno ugotovljenimi daljnoročnimi cilji in prognozami in s tem, da bodo velik del opera-

tivnega planiranja prenesli neposredno na delovne organizacije, centralni organi pa bi se naj posvetili predvsem koncepcijam razvoja posameznih gospodarskih področij.

To je le nekaj primerov o tem, kakšno vlogo naj bi imel plan v reformiranih gospodarskih sistemih socialističnih držav. Že ti primeri tudi kažejo, da so velike razlike v gledanju na vlogo plana, čeprav ostaja planiranje v vseh socialističnih državah še vedno osnova celotnega gospodarskega razvoja. Pri tem pa je bistveno, da dobivajo dolgoročni plani vse bolj značaj dolgoročnih znanstvenih prognoz, kratkoročni in srednjeročni plani pa vse več ekonomskih elementov, in da neposredno planiranje vse bolj prehaja v domeno samih podjetij in gospodarskih organizacij. Ob tem pa se bistveno spreminjata tudi vloga in položaj podjetja. Medtem ko postaja v ČSSR podjetje osnovna ekonomska celica, ki bolj ali manj svobodno posluje v splošnih okvirih centralno določenega plana in ki si sama ustvarja potrebna sredstva za osebne dohodke prek realizacije svoje proizvodnje na tržišču, se je na primer v Nemški demokratični republiki dejanska samostojnost v podjetjih le neznatno povečala. Tu imajo glavno besedo predvsem »Združenja nacionalnih podjetij«, za katera trdijo, da bi naj postala »ekonomski organi vodenja v svoji gospodarski panogi, in to na podlagi ekonomskega računa«. Dejansko pa to pomeni, da so ta združenja prevzela dosedanje kompetence centralnih organov in da ona odločajo, kaj in koliko bodo podjetja proizvajala, od kod se bodo oskrbovala s surovinami, komu in po kakšnih cenah bodo prodajala svoje proizvode in kako se bo razdeljeval skupni dohodek. V združenjih nacionalnih podjetij pa se koncentrirajo tudi sredstva za investicije in amortizacija. Tudi v Bolgariji predvidevajo državna poslovna združenja, vendar brez tako velikih pooblastil.

Med bistvenimi novostmi, ki jih prinašajo reformni procesi v vzhodnoevropskih socialističnih državah, je treba vsaj na kratko omeniti še novosti glede cen in financiranja investicij.

Lanskoletno poskusno obratovanje določenega števila češkoslovaških podjetij po novem sistemu je pokazalo na splošno zelo dobre rezultate, vendar so se ti uspehi omejevali le na odkrivanje in izkoriščanje notranjih rezerv kot so produktivnost, boljša organizacija dela, manjša poraba surovin, boljša kvaliteta proizvodov itd., sama poslovnost podjetij pa zaradi za zdaj še togih in strogih planskih določil, predvsem pa zaradi fiksnih, od države določenih cen, za zdaj še ni mogla priti do veljave. Po mnenju nekaterih strokovnjakov, predvsem pa operativnih ekonomistov v podjetjih, je uspeh reforme v Češkoslovaški v veliki meri odvisen tudi od prihodnjega režima cen. Za zdaj v tem pogledu niso predvidene kdo ve kako velike spremembe, saj bodo za veliko večino proizvodov, predvsem pa za osnovne surovine in osnovna živila, ostale cene še vnaprej administrativno določene in enake za vso državo. Za določeno vrsto proizvodov bi cene sprostili toliko, da bi določili samo plafone najvišjih cen, medtem ko bi uveljavili prosto formiranje cen na podlagi ponudbe in povpraševanja le za manjše število proizvodov luksuznega in modnega karakterja. Deloma je takšno stališče sicer razumljivo zaradi precejšnje neizkoriščene kupne moči prebivalstva, ki je brez dvoma posledica še razmeroma majhne izbire na trgu predvsem artiklov trajnejše vrednosti. Bi pa lahko ob nenadni sprostitvi cen takšno stanje pripeljalo češkoslovaško gospodarstvo v težak položaj. Ob nadaljnjem razvoju novega gospodarskega sistema pa bo vsekakor moralo priti tudi do večjega sproščanja cen in s tem še do večjega manevrskega prostora proizvodnje.

Radikalne spremembe cen predvidevajo tudi v Nemški demokratični republiki, čeprav tudi tu ne predvidevajo svobodnega formiranja cen. Vendar pa bi naj

s predvidenimi spremembami cen zagotovili dovolj objektivizirani ekonomski položaj za vse delovne organizacije. Kot prvi korak k temu cilju so že povečali cene bazičnih proizvodov, kot so premog, električna energija, nafta itd. Zaradi nerealno nizkih cen teh proizvodov podjetja sploh niso z njimi gospodarila. Lani pa so tudi analizirali cene mnogih drugih proizvodov, letos pa bodo storili to še za celotno predelovalno industrijo.

Enako kot v ČSSR predvidevajo tri vrste cen tudi na Madžarskem. Za nekatere najpomembnejše proizvode bi zadržali še naprej fiksirane cene, za določene proizvode bi določili samo maksimirane cene, medtem ko bi za določene proizvode lahko določala ceno podjetja v dogovoru s trgovino. V sistemu cen, ki je predviden, pa je pomembno predvsem to, da bi naj pri njihovem določevanju težili k povezovanju elementov dejanskih stroškov proizvodnje s prodajnimi cenami ter k primerjanju domačih cen s svetovnimi.

Izredno pomembnost pripisujejo vprašanju cen tudi v Sovjetski zvezi. V tem pogledu so zelo zanimive razprave med sovjetskimi ekonomisti. Za zdaj je zmagalo mišljenje, da morajo cene temeljiti na družbeno potrebnem delu, vloženem v proizvodnjo posameznih proizvodov. Toda ko je bilo treba določiti vsebino tega ekonomskega pojma, so se pojavile bistvene razlike v mišljenju sovjetskih ekonomistov. Del sovjetskih ekonomistov zastopa predvsem stališče, da v socialistični družbi, to je v pogojih družbenega planiranja proizvodnje, vsako podjetje pa tudi vsak posameznik proizvaja tako, ker je to predvideno s plani in je s tem ta proizvodnja tudi nujna. Kot posledica takšnega stališča pa bi bila za proizvodnjo kateregakoli proizvoda družbeno potrebna vsaka konkretna količina porabljenega dela, torej tudi tista največja. Temu nasprotna pa je druga koncepcija, da je samo povprečna količina dela, porabljena za proizvodnjo določenega proizvoda, tudi družbeno potrebno delo in kot taka osnova za formiranje cen tega proizvoda.

Sicer pa so tudi to samo še razprave, ki so toliko bolj zanimive, ker hkrati z razpravami o dobičku v socializmu načenjajo predvsem tista ekonomska vprašanja, ki so bistvena za povečanje učinkovitosti družbene proizvodnje, v zvezi s konkretno problematiko cen v Sovjetski zvezi pa predvsem zato, ker so odkrile celo vrsto zelo važnih problemov in disproporcev. Eden od takšnih problemov je na primer odnos cen med posameznimi proizvodnimi panogami. Izračuni so namreč ne glede na izhodiščne koncepcije o formiranju cen pokazali, da so sedanje cene v kemični industriji, strojogradnji in še v nekaterih drugih vrstah proizvodnje mnogo višje od vrednosti družbeno neobhodnega dela, medtem ko so v elektroenergetiki, črni metalurgiji in industriji goriva pod to vrednostjo. Zato bo verjetno treba iskati rešitve pri formiranju cen v kolikor toliko ekonomskih pokazateljih, saj je že zdaj jasno, da na primer celotna industrija dobiva električno energijo ali proizvode barvne metalurgije znatno ceneje od dejanske cene proizvodnje, proizvode strojogradnje in kemične industrije pa znatno dražje. Ob vsem tem pa bo seveda treba upoštevati tudi stroške za izgradnjo posameznih kapacitet, ki doslej v ekonomiki socialističnih držav niso igrali odločilne vloge. Prav zato postajajo vse bolj pomembni tudi ukrepi v zvezi s financiranjem investicij. Skoraj povsod odpravljajo financiranje investicij iz proračunskih sredstev, ki jih ni treba vračati. Na njihovo mesto pa stopa predvsem v Češkoslovaški in v Sovjetski zvezi dolgoročni kredit. V Nemški demokratični republiki je bilo financiranje investicij iz proračuna že doslej izjema, v prihodnje pa jih bodo še bolj kot doslej financirali iz amortizacije, dobička posameznih podjetij in združenj ter iz kreditov. Tudi na Madžarskem bodo financirali iz proračuna samo investicije, ki so izredno pomembne za celotno gospodarstvo.

Že iz teh fragmentov si je mogoče ustvariti zaključek, da so reformni procesi v posameznih vzhodnoevropskih socialističnih državah zelo različni, vendar je vsem skupno predvsem prizadevanje, vnesti v gospodarstvo več elementov ekonomike in materialne zainteresiranosti neposrednih proizvajalcev. Kakor so različne koncepcije in metode teh gospodarskih reform, tako bodo verjetno različni tudi rezultati, vendar bi bilo o tem za zdaj še preuranjeno razpravljati, saj se ti procesi dejansko povsod šele začenjajo uveljavljati v praksi.

In kaj bodo letos izdale jugoslovanske založbe?

Človek skoraj ne bi verjel, koliko založniških podjetij deluje v Jugoslaviji. Če listaš po katalogu zadnjega knjižnega sejma v Beogradu in pregleduješ seznam ustanov, ki izdajajo knjige in druge publikacije, boš zasledil imena, ki jih sploh še nisi slišal. Sicer pa, to je samo lepo in prav. Toda nekaj drugega je, kar s tem v zvezi ni prav. Na primer tole...

Očitki, da se Slovenci zapiramo v svoj kulturni krog, so včasih utemeljeni, včasih pa tudi ne. Sicer pa v tem primeru to ni važno. Pomembneje je, da se uredniki naših založb, naših časopisov in revij trudijo obveščati slovenske bralce tudi o dogodkih na knjižnih trgih drugih republik. Zato so očitki, zakaj na primer ne poročamo več o teh ali drugih dogodkih na knjižnem področju, v literarnem življenju, o novih knjigah jugoslovanskih založb, vsaj na račun večine naših urednikov neutemeljeni. Tudi naša revija Borec si prizadeva, da bi vsaj kdaj pa kdaj posredovala svojim bralcem novosti s knjižnega trga v Zagrebu, Beogradu, Sarajevu in še kje. Žal, večkrat ostane le pri prizadevanju in skromnih rezultatih.

Tako je tudi zdaj. Kot smo poročali o slovenskih knjigah s tematiko vojne, revolucije in narodnoosvobodilnega boja v preteklem letu, tako kot smo spregovorili o načrtih slovenskih založb glede knjig na to temo, tako naj bi na kratko informirali bralce naše revije o tem, kaj nameravajo izdati jugoslovanske založbe s področja vojne, partizanske in sploh revolucionarne literature. Seveda v letu 1966. Zato sem se s preprostim pismom obrnil na nekaj večjih jugoslovanskih založb v Zagrebu, Beogradu, Sarajevu, na Reki in Skopju. S preprosto prošnjo, da bi za revijo Borec, ki je taka in taka, potreboval vsaj nekaj podatkov o načrtih založb, za to in to literaturo. Toda na žalost s tem poskusom ni bilo sreče. Bilo je 18. decembra, ko so pisma romala v vse kraje Jugoslavije, kjer delujejo večje založniške ustanove. Danes je 20. januar in od založb, na katere sem se obrnil, sem dobil, reci in piši, tri odgovore. Samo tri pisma. Od vseh drugih pa nič. Pravzaprav niti ni pomembno, katere založbe so bile naprošene, da pošljejo podatke o svojih načrtih in katere podatkov niso poslale. Toda če na primer založba Epoha v Zagrebu izdaja med drugim tudi posebno zbirko Biblioteka narodne revolucije, bi človek pač utemeljeno pričakoval, da bodo take knjige izdajali tudi v letu 1966. Če na primer založba Vojno delo v Beogradu izdaja knjige z vojno tematiko, potem je pričakovati, da bo svoje delo nadaljevala tudi letos. In če je založba Kočo Racin v Skopju osrednja makedonska založba, prav gotovo izdaja tudi knjige s partizansko in revolucionarno tematiko. Močno je verjetno, da bodo te založbe izdale torej tudi v letu 1966 kako knjigo, ki nas bi zanimala. Toda očitno je, da mi teh založb

ne zanimamo. Kajti založbe ne samo, da niso poslale nobenih podatkov, prospektov ali programov, temveč sploh niso odgovorile. Zakaj? Kako? Razumete vi?

Ob tem se spominjam na dve ali tri leta nazaj. V Naših razgledih sem pisal o novostih z italijanskega knjižnega trga. In založba Mondadori iz Milana mi je takoj poslala svoj najnovejši katalog. Založba Hoepli mi je poleg kataloga poslala tudi nekaj prospektov. Založba Zanichelli iz Bologne pa mi je poleg prospektov, četrletnega biltena in kataloga poslala še vrsto fotografij tiskarne, uredništva, knjigarn, ustanoviteljev založb in kopico propagandnega materiala, ker je prav takrat slavila neki jubilej. Pri nas pa: kaj bi odgovarjali na pismo in kaj bi v Ljubljano pošiljali podatke. Kot da se njihov narodnoosvobodilni boj ne tiče tudi nas. Kot da so njihove izdaje o tem boju za nas kaj drugega, nekaj tujega, nekaj kar nam ni nič mar. Težko je razumeti, zakaj na take skromne prošnje za nekaj podatkov o nameravanih knjižnih izdajah ni odgovora. Res težko...

Pripomba:

Spričo gornjega zaslužijo vsaj tiste tri založbe, ki so nam poslale zaželeno podatke, čeprav skromne, vsaj to, da spregovorimo o njihovih načrtih, ki nas zanimajo. Založba Kultura iz Beograda bo izdala knjigo več avtorjev z naslovom »Tito in revolucionarji«. Založba Nolit, prav tako iz Beograda, bo v letu 1966 v zbirki Srbija v narodnoosvobodilnem boju predvidoma izdala štiri knjige, in to: Vojvodina, Zahodna Srbija, Centralna Srbija, Kosmet. Tretja založba, ki se je na našo prošnjo oglasila, je založba Svjetlost iz Sarajeva. Ta založniška hiša ima v načrtu tri knjige s tematiko osvobodilnega boja. Šukrija Bijedić: Ratne slike iz Cazinske krajine (nova razširjena izdaja). Druga knjiga bo zbornik Žene heroji, publikacija o devetih ženah, herojih iz Bosne in Hercegovine. Tretja knjiga bo namenjena mladini in bo izšla v zbirki Mladi dani. Napisal jo je Vojislav Lubarda na podlagi razgovorov z nekaterimi narodnimi heroji. Njen naslov bo Heroji pripovedujejo.

To je pa tudi vse.

S. R.

Kako so nastajale partizanske bolnišnice

(Prispevek k zgodovini slovenske partizanske sanitete)

DR. BOGDAN BRECELJ

Na to vprašanje bo vedel marsikaj odgovoriti vsakdo, ki je v letih po vojni obhodil nekdanja osvobojena ozemlja naše ožje domovine in se ustavljal ob spomenikih, ki pričajo o herojski borbi naših narodov za svobodo in osamosvojitve. Ni čuda, da so med temi spomeniki prav partizanske bolnišnice kraji, ki vedno znova privabljajo številne obiskovalce od blizu in daleč, saj jim morada te opuščene in samotne postojanke sredi zgodov in gorskih sotesk najbolj neposredno govore o tem, kako se je v najtežjih časih narodnoosvobodilnega boja uresničevalo temeljno načelo partizanske sanitete: Vse za ranjenega borca.

Kdo ne pozna danes, če že ne od blizu, pa vsaj po imenu ali po pripovedovanju, partizanskih bolnišnic Franja, Jelendol in Zgornji Hrastnik in komu se ob teh imenih ne vzbudi povsem določeno predstava miniaturnega naselja, sestojčega se iz nizkih lesenih zgradb z udobnimi ležišči za ranjence in bolnike, z operacijskimi prostori in prevezovalnicami, s kuhinjo, shrambami, z zgradbo za osebje in upravo, s tlakovanimi stezicami, ki povezujejo posamezne objekte, z zakamufliranimi pristopi, premičnimi ali dvignimi mostiči, z zasilnimi izhodi do bližnjih in oddaljenih podzemnih bunkerjev ter s skrbno prikritimi stražarskimi mesti in opazovalnicami?

Če tako bolniško postojanko pogledamo bolj natančno, ni težko ugotoviti, da je nastajala in se razvijala postopoma in da v sedanji obliki pravzaprav predstavlja zadnjo in najpopolnejšo fazo v razvoju naših partizanskih bolnišnic.

Malokdo utegne pomisliti, da je navzlic vsej preprostosti ter skromnosti tako v gradnji kot v opremlenosti — gledano z današnjimi očmi — omenjeni lik partizanske bolnišnice predstavljal ne le varno zavetje, marveč omogočal ranjencem medicinsko in kirurško pomoč, ki ni zaostajala za tisto, ki so jo imele zaledne bolnišnice velikih armad. Malokdo utegne tudi pomisliti, da je nastanek partizanskih bolnišnic na slovenskih tleh prav svojevrstna rešitev enega izmed najtežjih problemov partizanskega boja, ki je v različnih delih naše države privzemala različne oblike in torej tudi od naših partizanskih enot zahtevala specifično taktiko in strategijo.

Vprašanje, kdaj in kje je bila postavljena prva partizanska bolnišnica, nas povede petindvajset let nazaj v dobo, ko je vzplamenela oborožena vstaja po vsej naši domovini, v dobo prvih partizanskih akcij v letu 1941. Za ranjence iz prvih bojev seveda še ni bilo bolnišnic in v tej prvi dobi še nikakor ni bilo jasno, če bodo take bolnišnice sploh kdaj mogle obstajati. Nasprotno, že sama misel nanje se je zdela bolj podobna praznemu upu kakor pa realnemu načrtu in od vseh predvidevanih možnosti je ta imela najslabše možnosti za uresničitev.

Pomisliki so se zdeli stvarni in utemeljeni in med njimi je bilo posebno dvema prav težko ugovarjati: neprestani premiki bojnih enot in pomanjkanje vsakršnega zaledja. Ti dve značilnosti partizanskega načina bojevanja sta v temeljih rušili vse do takrat znane

principe vojne sanitete, katere prvo načelo je bilo: evakuacija ranjencev v varno zaledje in s tem razbremenitev bojnih enot vojske. Nadaljnje načelo sanitetne službe rednih armad je bila etapna oskrba ranjencev na njihovi evakuacijski poti vse od bojišča in bataljonskega previjališča pa do specializiranih armadnih bolnišnic, ki so bile ne le zunaj bojnega področja, marveč tudi obvarovane pred napadi iz zraka.

Že od kraja je bilo jasno, da bodo taka in podobna načela, ki so bila temelj vsaki vojnomedicinski doktrini, v partizanskem načinu bojevanja ne le omajana, temveč povsem neuporabna. Skratka, za organizacijo partizanske sanitete ni bilo niti učbenikov niti priročnikov pa tudi ne predpisanih šablon; še preden je bilo mogoče odgovoriti na vprašanje, kam z ranjenci, so bili ranjenci iz prvih bojev že tu. Z njimi se je v resnici pričelo prvo poglavje povsem neznane partizanske sanitete, ki je morala pričeti reševati na videz nerešljiva vprašanja in premoščati težave neznanih in težko previdljivih dimenzij.

Znane so Titove besede, da je osnovno v partizanskem bojevanju ne držati se nikakih šablon pa tudi ne partizanskih. Izkušnje partizanske sanitete; ki je opravljala svoje naloge ob stalnem menjavanju vojne situacije, vselej pa obkrožena od sovražnika, ki je bil v očitni vojaški in tehnični premoči, so te besede nešteto krat potrdile. Te izkušnje nikakor niso enotne, nastajale so v različnih časih in v zelo različnih razmerah, in kar je reševalo življenje ranjencev na jugu naše države, je bilo na severu, tj. v območju Slovenije, neizvedljivo. Znano je, da so brigade Vrhovnega štaba vse do leta 1944 vodile svoje ranjence s seboj skozi vse boje in da so se bili veliki in ogorčeni boji z edinim namenom, da bi rešili ranjence in druge onesposobljene borce. Najveličastnejši dokaz za to, da je bila med vso narodnoosvobodilno vojno prva skrb posvečena ranjenemu borcu, sta pač IV. in V. ofenziva, ki ju upravičeno imenujemo bitka za ranjence in

ki sta reševali usodo okoli 4000 ranjencev na skoraj petsto kilometrov dolgi poti, vzdolž katere so se bili najbolj krvavi boji, v katerih so nešteti herojski borci žrtvovali svoje življenje za ranjene tovariše.

V Sloveniji so vladale povsem drugačne razmere in najti je bilo treba druge rešitve. Prva doba, v kateri je bilo mogoče ranjence skrivoma prepeljati v Ljubljano in v druge kraje ter jih zdraviti na posameznih oddelkih naših bolnišnic, zatem pa poskriti po ilegalnih stanovanjih, je kmalu minila. Okupator je postal pozornejši in transportiranje ranjencev v okupirana mesta je postajalo čedalje bolj tvegano. Konec leta 1941 in v začetku 1942 so partizanske enote prenašale svoje ranjence iz borbenih področij v oddaljena naselja in jih tam izročale v oskrbo terencem. Tu so jih obiskovali in zdravili zdravniki, ki jih je pošiljal do njih matični zdravniški odbor OF. Zdravljenje je bilo seveda spriči oddaljenosti, konspiracije in primitivnih razmer v kmečkih hišah zelo otežkočeno, še celo pa so bile v takih razmerah otežkočene operacije. Že tako omejene možnosti opisanega načina zdravljenja je še bolj omejil okupator, brž ko je odkril občutljivo točko partizanskega bojevanja in pričel s pomočjo domačih izdajalcev stikati za ranjenci na eni strani, na drugi strani pa z na slepo uprizorjenimi pogromi in množičnimi aretacijami zdravnikov vnaprej preprečiti vsakršno pomoč partizanskim ranjencem.

Z naraščanjem okupatorjevega terorja, z vedno večjimi in uspešnejšimi partizanskimi akcijami ter z vedno pogostejšimi frontalnimi boji posameznih enot se je število ranjencev v letu 1942 občutno večalo. Za ranjence z Notranjske in bližnje Gorenjske, z območja Polhograjskih Dolomitov ter Krma in Mokra je bilo treba najti varno zavetje in ker ni bilo na tej peščici slovenske zemlje zaledja v pravem pomenu besede, je bilo treba tako zaledje ustvariti. Pojem »zaledje« je dobil svojo novo in

Stane Kumar: Otroci v taborišču, 1943, svinčnik (Gonars)

protislovno vsebino v trenutku, ko je bila pomladi leta 1942 postavljena sredi okupiranega in neprestano kontroliranega ozemlja, v neposredni bližini same Ljubljane, tj. v Iškem Vintgarju, prva partizanska bolnišnica na slovenskih tleh. Na skrbno izbranem mestu s pristopom po vodi jo je zgradil izkušen partizanski bolničar France Berce, ki je bil vso dobo tudi njen upravnik in obenem edini zdravstveni delavec. Ta prva partizanska bolnišnica je lahko sprejela v začetku petnajst ranjencev in značilno je, da je vztrajala na tem izpostavljenem mestu z manjšimi premiki kljub sovražnikovim ofenzivam vse do konca vojne. Njena kapaciteta se je povečala na trideset ležišč in je nudila varno zavetje partizanskim ranjencem tega območja.

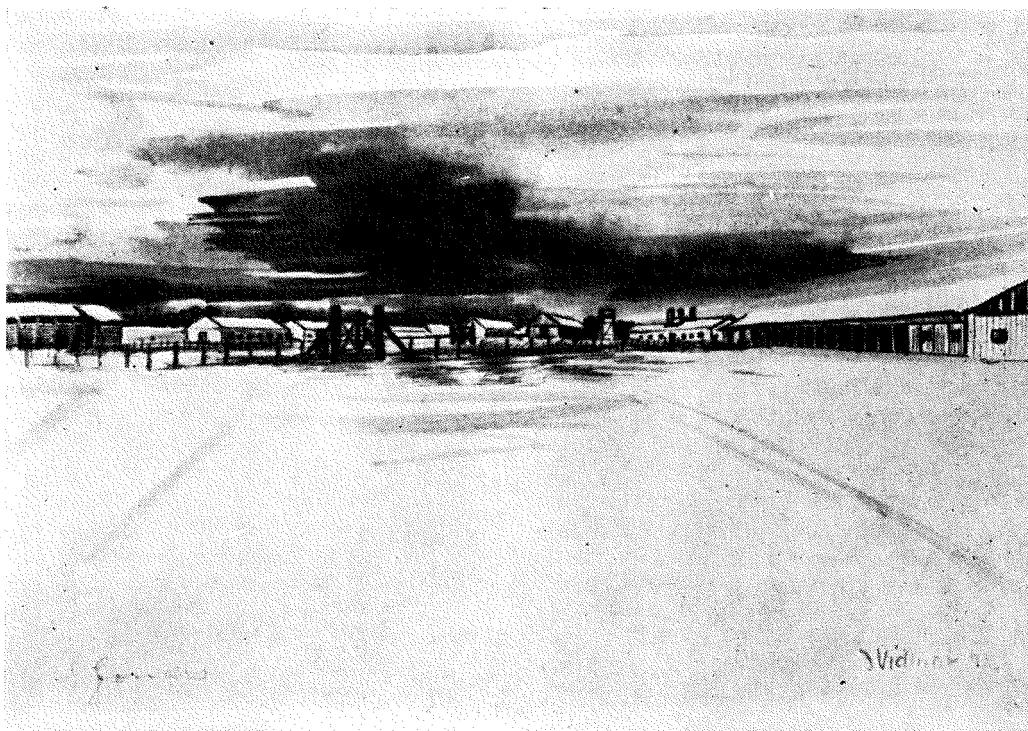
V tem času so bile razmere na Gorenjskem povsem drugačne. V dobi stalnih ofenziv ni bilo mogoče misliti na gradnjo kake stalne bolniške postojanke, ker so Nemci z velikimi silami prečesali vse sumljive terene v strelcih in bi bila vsaka večja koncentracija ranjencev že vnaprej zapisana pogubi. Dr. Edvard Pohar, prvi partizanski zdravnik na Gorenjskem, opisuje v svojih neobjavljenih spominih taktiko oskrbe ranjencev v tej dobi. Ranjene partizane so odnašali v težko pristopne in nekompromitirane kraje, kjer so jim napravili zasilna pokrita ležišča, jih skrbno zakamufilirali in jih izročili v oskrbo negovalcem. Po možnosti bolničar ali eden izmed borcev, ki je zasilno obvladal prevezovanje, je bil odrejen za neposredno nego bolnika, medtem ko je drug borec skrbel za hra-

no in stražo. Tako je bilo na področju enega bataljona nekaj takih skupinic, ki so oskrbovale ranjence in ki jih je raztresene na različnih krajih obiskoval bataljonski zdravnik. Dr. Pohar navaja pretresljiv primer borca, ki je bil ranjen v trebuh in mu je dolgo časa uhajalo blato skozi rano. Bil je skrit v rajonu bataljona pod Stolom in dva borca, ki sta ga negovala, sta bila prisiljena zaradi dekonspiracije, ki je nastala spričo stokanja ranjenca, da sta ga kar naprej na rjuhi prenašala z enega mesta na drugo. Prenašala sta ga od Javorniških do Jeseniških Rovt in zopet nazaj proti Stolu. Kljub hudi rani in neverjetnim mukam, ki jih je prestal, ko ni imel nikdar občutka popolne varnosti niti potrebnega miru, se je ranjenec vendar po nekaj mesecih vrnil v enoto.

Ko se je bližala zima 1942/43, je bilo treba misliti na boljše in ustrežnejše oskrbovanje ranjencev. Oskrba in zdravljenje po vsej Gorenjski raztresenih ranjencev je postajala iz dneva v dan težavnejša in — ko je zapadel prvi sneg — zaradi njihove dekonspiracije skoraj onemogočena. Mimo tega so hitlerjevci organizirali posebne oddelke, ki so stikali za ranjenci, postavljali zasede, ki so preprečevale donašanje hrane in vode in s policijskimi psi odkrivali sledi skrivnih kurirskih poti. Vso nujnost novih rešitev so pokazale tudi izkušnje velike poletne nemške ofenzive, ki je trajala več kot tri mesece in iz katere je bilo število rešenih ranjencev zelo majhno. Kmalu se je namreč pokazalo, da je okupator po-teptal vse mednarodne konvencije in krvoločno pobijal ranjene borce NOV, kjer koli jih je našel. Tako so bili v bojih kokrskega odreda v Udmem borštu z izjemo enega samega pobiti vsi ranjenci, prav tako je kamniški bataljon izgubil vse svoje ranjence, v septembru pa je bila nanaglomla napadena selška četa na Jelovici; rešili so se le zdravi borci. Hudo ranjeni komandant se je, ležeč pod dračjem, s katerim so ga pokrili soborci, sam ustrelil, ko je začutil, da se mu bližajo Nemci.

Tudi na Gorenjskem je partizanska prisebnost in iznajdljivost ustvarila nekaj, česar ni bilo: zaledje za prvo bolnišnico. Na težko pristopnem mestu pod vrhom Mežaklje je bila v začetku decembra leta 1942 zgrajena prva bolniška postojanka, ki jo je z izbranimi in preizkušenimi soborci postavil dr. Pohar in v kateri je nudil najhuje ranjenim borcem prvo zdravniško in kirurško pomoč. Ta prva bolniška postojanka je doživljala usodo vseh drugih bolnišnic na Gorenjskem, ki so v poznejšem času nastajale; kar naprej se je selila in se tako izogibala dekonspiraciji in uničenju; pozneje je sprejemala celo ranjence s Koroške, kjer ni bilo stalnih bolniških postojank.

Eno najbolj poučnih in najbolj bogatih poglavij partizanske sanitete je pač razvoj partizanskih bolnišnic v Kočevskem Rogu, ki je neločljivo povezan z imenom dr. Pavla Lunačka-Igorja, njihovega prvega ustanovitelja, organizatorja in upravitelja. Pred roško ofenzivo, tj. junija 1943, je bilo v roških gozdovih več samotnih lovskih koč in zapuščenih vasi, ki so se na prvi pogled zdele prav prikladne za bodočo bolnišnico. Z dobrim poznavalcem roških gozdov kot vodičem je dr. Igor v nekaj dneh prehodil in temeljito pregledal velikanski kompleks in izbral prostorno gozdarsko kočico z gospodarskimi poslopji na Dalečhribu za mesto prve partizanske bolnišnice v Rogu. Sklepal je, da bodo Italijani ob ofenzivi skušali najprej zasesti glavne komunikacije ter najvišje vrhove in grebene in da bo v tem času možen umik z odmaknjenega grebena, kjer bi bila bolnica. Dobro se je tudi zavedal, kako relativen je pojem zaledja celo v osrčju roških gozdov in kako spremenljive utegnejo biti meje osvobojenega ozemlja med večjimi ofenzivami ali premiki sovražnikovih armad skozi naše kraje. Že vnaprej je zagotovil konspirativnost bolnišnice s tem, da je določil Podstenice, ležeče ob glavni roški cesti, za sprejemališče ranjencev in nekako triažno postajo in s tem preprečil direk-

Drago Vidmar: Pogled na taborišče, 1942, črnilo (Gonars)

ten pristop do bolnišnice ter tako prikril njen pravi položaj.

Tako je postal Dalečhrib konec junija 1942 sedež prve roške bolnišnice, ki se je pozneje razvila v enega najbolj pomembnih dosežkov slovenske partizanske sanitete in ki je dobila naziv Centralna vojna partizanska bolnišnica. Njena še nenapisana zgodovina je bogata najbolj bogatih izkušenj v gradnji konspirativnih bolnišnic; njihov obstoj sredi okupiranega ozemlja se je zdel v začetku boja skoraj neuresničljiv. Usoda Dalečhriba je bila seveda prav kratkotrajna. 15. avgusta se je namreč začela velika roška ofenziva, v kateri so Italijani z nadmočnimi silami prečesali roške gozdove, požgali vse roške vasi, lovške kočje in gozdarska poslopja in tudi Dalečhrib spremenili v žalostno pogorišče. Vendar je bila bolnišnica pravo-

časno evakuirana in niti en ranjenec ni bil izgubljen. Dr. Igorjevi načrti za umik bolnišnice so rešili življenje nešteti. Nepremično hudo ranjene borce je poskril v za to pripravljene podzemne bunkerje, čez katere so hodili Italijani v strelcih, laže ranjene pa je razdelil v skupine, ki so pod vodstvom izkušenih starih borcev budno zasledovale premike okupatorjevih enot, neprestano menjavale svoj položaj in tako preživele štirinajst dni trajajočo ofenzivo. Komaj so se roški gozdovi pomirili, že se je začela obnova bolnišnice, tokrat na novo pridobljenih izkušnjah zadnje ofenzive tako glede konspiracije, kot lokacije posameznih objektov, glede načina gradnje, glede pristopov in zasilnih izhodov, upoštevajoč pri tem osnovno načelo dekoncentracije, ki ga je zahtevala vojaška situacija, kar pa je neverjetno oteževalo

gradnje spričo pomanjkanja kakršnega koli materiala.

Po natanko določenem načrtu je bil kompleks roških gozdov razdeljen na vzhodni in zahodni sektor, v vsakem sektorju pa so pričeli graditi bolniške postojanke. Vse večji dotok ranjencev je zahteval pospešitev gradenj, ki jih je bilo treba graditi brez šuma in ropota z donašanjem gradbenega materiala iz požganih vasi in ob še nerešenem problemu oskrbe z vodo, katere izviri so v kraškem svetu roških gozdov tako redki. Požrtvovalnost osebja, ki je gradilo te bolniške postojanke in ki je bilo večini iz vrst bivših ranjencev in onespoblijenih borcev, je bila vsega občudovanja vredna. Brez ugovora in ob pomanjkanju najosnovnejših življenjskih potrebščin so na svojo spodbudo zamenjali dobo rekonvalescence z najtežjim fizičnim delom. Čez dan so bili kopači, tesarji, mizarji in krovci, čez noč pa izmenoma nosilci ranjencev iz oddaljenih sprejemališč in triažnih postaj, kjer so prevzemali ranjene borce od sanitetnih kolon bojnih enot. Hrana je bila za ranjence in drugo osebje skrajno pomanjkljiva in enolična. Topel obrok so dobivali ponoči, ko je bilo mogoče kuriti ogenj brez bojazni, da bi bil dim viden iz zraka, mrzlega pa podnevi, ki se seveda ni v ničemer razlikoval od nočnega. Stalno preletavanje »štorkelj«, kakor so imenovali italijanska izvidniška letala, je pogostokrat onemogočalo gradnje čez dan in prisililo graditelje k nočnemu delu. Problem vode je bil za silo rešen v trenutku, ko so odkrili v območju Roga tri izvire, ki na zemljevidih niso bili označeni. Vse druge so namreč Italijani skrbno stražili in postavljali zasede daleč naokoli.

Pogostni vpadi italijanskih kolon v roške gozdove razumljivo dela niso pospeševali; večkrat je bilo treba zagrabiti za bombo in puško ter ju zamenjati z lopato. Navzlic temu je sredi poletja 1943 Slovenska centralna vojna partizanska bolnišnica (SCVPB) štela deset bolniških postojank z nad petdeset ob-

jekti, v katerih je bilo prostora za tristo ranjencev. Centralna uprava bolnišnice, ki ji je načeloval dr. Igor, je organizacijsko povezovala vse posamezne postojanke, razmeščala zdravnike in drugo zdravstveno osebje, organizirala lasten ekonomat z delavnicami, centralno pralnico in šivalnico, s centralno lekarno Bober ter na številnih mestih tečaje za šolanje zdravstvenega osebja.

Centralni ekonomat je pod spretnim vodstvom Ivanova zboljšal ne le prehrano bolnišnice, marveč je z uspešnimi akcijami priskrbel raznovrsten sanitetni material in opremo; vse to je naglo izboljšalo zdravljenje ranjencev. V letu 1943 je bila po posameznih postojankah že uvedena suha sterilizacija, postavljeni so bili ločeni operacijski prostori za septično in aseptično kirurgijo in po načrtih dr. Janeza Milčinskega-Petra se je pričela izdelovati tipizirana oprema operacijskih sob. Iznajdljivo vodstvo Centralne lekarne je v rokah Varla-Vaneta vzpostavilo kanale v okupirana mesta, pa tudi čez meje naše okupirane domovine, skozi katere je dotekal sanitetni material, predvsem zdravila in obvezila. Blizu rekonvalescentnega oddelka Platinina je bila ustanovljena prva delavnica za zasilne proteze, lesene opornice in druga ortopedska pomagala, ki so jih izdelovali rekonvalescenti pod vodstvom Franca Pezdévška. Organizirana je bila Višja sanitetna šola, v kateri so se izpopolnjevali mladi zdravniki in starejši medicinci za bodoče brigadne in divizijske sanitetne referente, prav tako pa tudi za potrebe civilnega zdravstva na osvobojenem ozemlju. Konec leta 1943 je pričel izhajati tudi »Partizanski zdravstveni vestnik«, urednik je bil partizanski zdravnik in pisatelj dr. Bogomir Magajna.

Kljub neštetim sovražnikovim akcijam, kljub nepričakovanim vpadom specialnih okupatorjevih kolon in dvema velikima ofenzivama, ki sta zajeli med NOV področje Roga, je bila končna bilanca Centralne bolnišnice presenetljivo ugodna. Edine izgube je v veliki nemški

Nande Vidmar: Tone Čufar, 1942, črna kreda (Gonars)

ofenzivi oktobra 1943 imela postojanka Pugled, v kateri je bilo okrog petdeset ranjencev, od katerih jih je bilo mogoče rešiti devetindvajset, medtem ko je enaindvajset hudo ranjenih borcev okupator postrelil na njihovih ležiščih in nato postojanko požgal. Vsi so bili ustreljeni v glavo, le zadnjega je krogla zgrešila v dimu, ki se je medtem razširil, ker so Nemci tako hiteli s požigom, da je bila baraka vsa v plamenu, še preden so dokončali svoje krvavo delo. Ker je imela

vsaka bolniška postojanka dva izhoda, se je temu ranjencu posrečilo splaziti se iz postojanke in se zavleči v bližnje grmovje, kjer je obležal, ne da bi ga opazili. Tretji dan so ga še živega našli partizani, vendar je kmalu zatem umrl zaradi poškodb. Edina živa priča iz te postojanke je ostala ranjena borka Smiljka s prestreljenimi nogami, ki je Nemci niso ustrelili, marveč zavlekli do bližnjega studenca in jo tam stražili tri dni in tri noči, jo gledali, kako se zvija v

mukah, ne da bi mogla doseči vodo, in pričakovali, da bo njeno glasno stokanje privabilo partizane v past. To se je tudi resnično zgodilo, vendar končalo na način, ki ga niso pričakovali. Tovariša Mike in Franc (dr. Andrej Župančič in Franc Regina) sta se pod noč prvega dne priplazila v bližino in pregledala situacijo. Čakala sta noči in se zopet oddaljila, tretjo noč pa ujela trenutek, ko je straža zaspala, nato sta ranjeno tovarišico odvedla in v noči prenesla na postojanko Leseni kamen.

Kar neverjetno se zdi, da je v vseh letih obstoja Centralne bolnišnice leta — kakor opisano — izgubila enaindvajset ranjencev, medtem ko je našlo v njenih skritih postojankah zavetje in vso mogočo zdravniško pomoč nad 10.000 ranjencev in bolnikov. Primerjajoč te številke, se zdi več kakor dokazana trditev, da je partizanski pogum, neuklonljiva odpornost in brezmejna požrtvovalnost ustvarila zaledje tam, kjer ga ni bilo, ustvarila varnost in pogoje za zdravljenje v času, ko je to bilo videti vse prej kot izvedljivo in da je s tem prav izvirno odgovorila na veliko uganoko iz prvih dni boja: Kam z ranjenci?

Primer Centralne vojnopartizanske bolnice v Kočevskem Rogu pa ni edini, ki ga je izvedla naša partizanska saniteta. Podobni kompleksi bolnišnic so bili zgrajeni v raznih dobah na različnih krajih naše ožje domovine, se pravi: povsod tam, kjer so se bojevale naše enote. Pogoji za gradnjo in izbiranje krajev so bili v glavnem odvisni od taktike, ki jo je v boju z našo vojsko uporabljal sovražnik. Medtem ko so na izkušnjah centralne roške bolnišnice zrasle podobne bolnišnice v težko pristopnih krajih Goteniškega in Notranjskega Snežnika, je v Žumberku, tj. na južnih pobočjih Gorjancev, nastal povsem drugačen tip partizanske bolnišnice, ki je spričo v bližini se mudečih močnih koncentracij partizanske vojske izkoristil oddaljena izpraznjena naselja in jih spremenil v oddelke bolnišnice.

Motil bi se seveda tisti, ki bi mislil, da je konec leta 1943 partizanska saniteta na vseh področjih Slovenije bila na isti višini. Za primer naj navedemo, da je bilo tedaj, ko se je razmahnila centralna bolnišnica v Rogu, severno Primorje domala še brez stalnih bolniških postojank in da sta nastali znani partizanski bolnišnici Franja in Pavla (dr. Franja Bojc in dr. Pavla Jerina) v prvih mesecih leta 1944. Nekatera področja pa so vso dobo NOV ostala brez stalnih zdravniških postojank, predvsem v južni Primorski in Istri, kjer so še v letu 1944 ranjence skrivali v prav primitivnih podzemskih bunkerjih.

Prav tako so tudi boji na Štajerskem zahtevali od partizanske sanitete posebno taktiko in tamkajšnjim razmeram ustrezno konspiracijo. Po končani februarški ofenzivi herojske XIV. divizije je operativni štab najprej pomislil na ranjene, ozeble in onemogle tovariše in dal nalogo dr. Ivanu Kopaču-Pavčku, da zgradi stalne bolniške postojanke. Pot, ki jo je prehodila štajerska partizanska saniteta od osvoboditve Savinjske doline in skozi vse ofenzive, ki so uničevale vse, kar je prišlo v roke razbesnelega okupatorja, je posuta z neštetimi nad vse bridkimi izkušnjami, vendar s končno zmago nad vsemi ovirami in težavami, ki so delale to pot mestoma komaj prehodno. Na tej poti so padli številni partizanski zdravniki, medicinci, bolničarji in bolničarke in med njimi trojica, katerih svetli zgledi hrabrosti in požrtvovalnosti bodo ostali v neizbrisnem spominu vseh preživelih; narodni heroj dr. Dušan Mravljak-Mrož, dr. Peter Deržaj in dr. Robert Kukovec. Njihovo in njihovih partizanskih tovarišev delo je kmalu obrodilo vidne sadove. V letu 1944 je tudi Štajerska dobila potrebno število partizanskih bolnišnic od Kozjanskega in Pohorja pa do Savinjskih Alp in koroških hribov, ki so bile razmeščene s tolikšnim znanjem in s tolikšno preudarnostjo, da so nudile varno zavetje ranjenim borcem Štajerske vse do dneva osvoboditve.

Štiriindvajset let je minilo, odkar so se pričeli kovati načrti partizanske sanitete, katere obstoj, razvoj in dosežki so še vedno nepopisan list naše zgodovine. Večino krajev, kjer so stale partizanske bolnišnice, danes ni več mogoče prepoznati; zabrisani so zadnji sledovi njihove

vih temeljev. Ohranjen pa je živ spomin nanje in ime samo bo bodočim rodovom pričalo, kako zelo je bilo cenjeno življenje posameznika v neizprosni boju za obstoj naroda in kolikšen je bil čut partizanske odgovornosti do padlih ali onemoglih tovarišev.

Partizanski vdor v sevniške zapore

(Iz sevniške kronike)

V začetku novembra 1941 se je komandant Franc Rozman-Stane vračal z izmučenimi borci savinjskega bataljona prek zasavskih hribov in Savinje proti Grižam in Dobrovljam. To je bil tako imenovani brežiški pohod, ki je imel namen preprečiti preseljevanje Slovencev iz Posavja. Tudi nemški policisti in žandarmerijski oddelki so se vračali z zasledovanjem za njimi v izhodiščne postojanke v prepričanju, da so svojo nalogo opravili nadvse dobro. Poslej bo v Zasavju mir!

Zasavski partizani pa so sklenili drugače. Medtem ko je Stane s svojimi borci počival v Hudi jami, je 4. novembra na železniški progi blizu Blance spet močno zagrmelo. Zaradi tega je bila proga nekaj dni neuporabna. Ko so jo popravili, je 8. novembra skoraj na istem kraju kakor pred štirimi dnevi ponovno prišlo do eksplozije.

Nemški oddelki so na vsak način hoteli najti storilce. Pri tem si je posebno prizadeval vodja reštanjske orožniške postaje Gatti. V sporazumu s sevniškim obmejnim in gestapovskim poveljnikom je 7. in 8. novembra po Rajhenburgu-Brestanici stikal za komunisti. Ob tej priložnosti so bili aretirani brata Jože in Karel Hlebec ter Mirko Žener.

V svojem poročilu brežiškemu političnemu komisarju z dne 13. novembra

1941 Gatti pravi, da je med preiskavo in aretacijo omenjenih treh našel pri njih letake, kakršni so bili pred tem raztreseni po rudarski koloniji v Reštanju in po Sevnici.

Aretiranje je na zahtevo gestapa izročil v sevniške gestapovske zapore.

Ko se je razvedelo za aretacijo imenovane trojice, je v nekaterih borbah brežiške čete takoj dozorel sklep, da bodo tovariše skušali rešiti, kajti bili so dragoceni organizatorji vstaje. Za ta korak so se odločili in ga v potrebni konspiraciji pripravili trije partizani. O uresničitvi tega drznega načrta je v že omenjenem aktu poročal orožniški vodja Gatti, izčrpnije pa je o tem 13. novembra 1941 poveljniku redarstvene policije za Štajersko v Mariboru poročal še vodja sevniške orožniške postaje Peretisch.

Kako je to potekalo?

Dne 12. novembra 1941 ob 21.15 je upravitelj sevniških zaporov telefonično obvestil orožniške postaje, da so trije neznani moški, domnevno komunisti z italijanskega področja, nasilno vdrl v sodno poslopje, osvobodili pet političnih jetnikov in z njimi pobegnili. Iz zaporov so bili odpeljani: Herman Kolman, Jožef Urbančič, Jožef in Karel Hlebec ter Mirko Žener.

Orožništvo, gestapovci in z njimi oddelek vojske, vse to je takoj odhitelo k

sodišču in ga zastražilo od vseh strani. Prav tako so zastražili tudi prehode čez Savo, pri čemer je sodelovalo tudi moštvo »Stajerske domovinske zveze« iz Sevnice.

Vse iskanje storilcev in pobeglih jetnikov pa je bilo brezuspešno. Vsi ti so bili tedaj že na varnem. Že pred temi je iz teh zaporov uspelo pobegniti več političnim jetnikom, izmed katerih so 9. oktobra 1941 ponovno aretirali Antona Sadarja; zato so zdaj upravitelja zaporov trdo prijeli. Ta je izjavil:

»Okoli 21. ure sem sedel v svojem stanovanju, ki je v prvem nadstropju sodišča. Glavna vrata so bila že zaprta in zaklenjena. Naenkrat je dvakrat pozvonilo. Ob tem času večkrat gestapo privaja zapornike, zato sem mislil, da je to tudi ta večer. Odšel sem k vratom in vprašal, kdo je. Glas pred vrati je odgovoril: »Gestapo!«

Ko sem odprl, so proti meni skočili trije neznani in z revolverji oboroženi moški ter me zgrabili. Vprašali so me, če imam orožje, in to sem zanikal. Moj revolver je visel na žeblju na vratih mojega stanovanja. Zdaj so mi vsi trije revolverje nastavili na prsi in eden je rekel: »Prišli smo z italijanske strani in hočemo zaprtega Hlebca. Nič se vam ne bo zgodilo, če boste pa kričali ali drugače povzročili kak hrup, vas bomo ustrelili!«

Nato so me pehali pred seboj do stanovanja, iztrgali telefon, vzeli moj revolver in ključke od zaporov. Prižgali so vse luči in odprli vrata vseh celic — treh v prvem nadstropju, dve v pritličju — me pahnili v eno izmed celic in me zaklenili.

Potem sem slišal, kako je nekdo zaklical: »Jože Hlebec, obleci se!«

Ko je bilo zbranih vseh pet jetnikov: H. Kolman, J. Urbančič, brata Hlebec in M. Žener, je vseh osem mož odšlo skozi vrata. Odnegli so tudi moj revolver, vsi drugi jetniki pa so ostali v zaporih.

Vse to je trajalo kratek čas. Iz celice me je rešil neki jetnik, nato sem po drugem, nepokvarjenem telefonu v pisar-

ni, obvestil o tem dogodku vse policijske, orožniške in vojaške postaje ter poveljstva.»

V nadaljevanju zasliševanja je upravitelj zaporov še izjavil, da zaradi velikega strahu tistih treh vdiralcev ne more niti dobro opisati. Vedel je samo, da so bili oblečeni civilno, da je eden nosil lovski klobuk z vrvico, da je bil suh v obraz in je imel najbrž pristrizene črne brčice, drugi je bil pokrit s čepico, o tretjem pa ni vedel povedati ničesar. Vsi pa, da so bili mladi in Slovenci, ker so govorili v slovenskem jeziku.

Gestapovci so zasliševali tudi druge kaznjence, izmed katerih je eden izpovedal, da je bil v celici št. 1 zaprt skupaj s Kolmanom ter še z dvema političnima in s štirimi drugimi zaporniki. O politiki da nikoli niso govorili, ko pa je nastal tisti hrup, je nekdo odprl celico in zaklical: »Vsi politični pokonci in za nami v Italijo!« Videl je tudi, kako je eden potisnil upravitelja zaporov na neko posteljo. K izhodu so se takoj odpravili Hlebec, Kolman in Urbančič, tisti, ki je celico odprl, pa je ostalim v njej rekel, da do polnoči ne smejo delati nikakršnega hrupa. Če bo kdo spregovoril prej, bodo v zapor vrgli ročno bombo. To so potrdili tudi drugi kaznjenci.

Po tem opisu so bili vsi trije, ki so vdrli v sevniške zapore, stari od 25 do 28 let, o dveh pa so vedeli povedati še nekatere podrobnosti: prvi da je bil precej visok, vitek, s pristrizenimi brčicami in suhega obraza, da je nosil lovski klobuk s peresom, imel je jahalne hlače, škornje ter vetrni jopič z rokavicami za pasom. O drugem so vedeli, da je bil kako leto mlajši od prvega, vitek, temnih las, gladko obrit, s temno rjavo križasto čepico in oblečen v siv hubertus, izpod katerega so gledale dolge hlače. O tretjem niso vedeli ničesar, ker je bil verjetno na straži in jim ni prišel pred oči.

Jožeta in Karla Hlebca ter Mirka Ženerja je gestapo obdolžil, da so izvedli omenjene napade na železniško progo, tiste, ki so se med Krškimi in Blanco vrstili od avgusta dalje, in da je bil njihov

Nikolaj Omersa:
Interniranec, 1945,
svinčnik (Dora)

vodja Jože Hlebec, kar tudi ni bilo daleč od resnice. J. Hlebec je bil rojen 1914. leta v Trbovljah in je stanoval v Rajhenburgu-Brestanici ter je postal potem borec brežiške čete. Že 27. decembra pa je bil po ponovnem zajetju ustreljen v mariborski jetnišnici.

Mirko Žener je bil rojen 1920. leta v Brestanici, kjer je tudi živel. Po rešitvi je prišel na italijansko področje, odkoder je bil po ponovni aretaciji 1942. leta odpeljan v internacijo (Minigo, Gonnars), nato je spet prišel na svobodo in

med partizane. Še enkrat so ga zajeli Nemci, potem pa je bil kot talec ustreljen 19. januarja 1944 v Čolniščah pri Zagorju. Tako sta bila dva izmed rešenih mrtva.

Ta drzni vdor je povzročil pri Nemcih veliko razburjenja. In kdo so bili tisti, ki so osvobodili jetnike?

Trije partizani, ki jih je vodil organizator tedanje brežiške čete, narodni heroj ter poznejši komisar II. grupe odredov, komandant glavnega štaba NOV in POS general Dušan Kveder-Tomaž.

Partizani prvič Prešernu

GORTAN SIMONČIČ

Bilo je 6. februarja 1942. leta. Prva partizanska zima. Negotova in huda. Naš drugi partizanski bataljon je tedaj taboril na Pugledu. Kljub strupenemu mrazu, ki je silil v naše šotore, smo bili ta dan slovesno razporejeni. Pripravljali smo se namreč, da primerno in prvič med partizani počastimo spomin našega velikega slovenskega pesnika Franceta Prešerna, čigar stihe smo tedaj dostikrat oživljali. Proslava naj bi bila naslednji dan, to je 7. februarja. Da bi se na ta izredni dogodek čim bolje pripravili, je bilo na jutranjem bataljonskem zboru med dnevnim poveljem prebrano tudi tole:

Kot pripravo na proslavo 7. II. je treba danes izvesti naslednje:

a) do 11. ure morajo biti pripravljena drva za dva dni za vse ognje in kuhinjo;
b) ob 11. uri zbor bataljona z orožjem;

c) po kosilu pospravljanje taborišča, šotorov, kuhinje, čiščenje orožja, umivanje in britje ter temeljito čiščenje porcij.

Od 14.00 do 15.30 vaje za recitacije.

Od pol štirih do petih vaje pevskega zbora itd.

Ko je bilo prebrano povelje, ki je še bolj dvignilo svojevrstno razporejenost, smo se razšli. Z nenavadno vsemu smo pripravljali drva, čistili taborišče, opremo in vse drugo. Posebna pozornost je veljala mojemu mitraljezu (bil sem namreč mitraljezec). S pomočnikom Danilom sva ga drgnila, razstavljala in sestavljala z veliko ljubeznijo in natančnostjo. Po tem opravlilu so tovariši strokovno ocenili še mojo mladostno zunanost in ugotovili, da nisem dosti čeden. Iz brade so poganjale dlake različnih dolžin. Nisem se še bril. Zdaj so me pripravili na ta veliki dogodek, na moje prvo britje. Star sem bil namreč šele 16 let. V roke sta me vzela kar dva tovariša. Milil me je tovariš Povh, da sem

imel občutek, kot da mi z obraza snema kožo. Nato me je predal Cirilu Kalingerju. Ta je imel posebno britev, ki jo je ljubosumno čuval in nosil s seboj v žepu. Ob splošnem smehu in ogledovanju tovarišev me je končno strokovnjaško obril.

Po kosilu me je poklical komandant bataljona, tovariš Stane Rozman. Zapečeval mi je naslednje:

»S tremi tovariši-prostovoljci se prebijte na Golovec nad Ljubljano, tam zažgite kres, nad mesto pa izstrelite rakete, poleg tega pa še salve iz mitraljeza in pušk. To storite natanko ob sedmi uri zvečer, na večer pred proslavo v Prešernovo čast!«

Penoson sem bil na to nalogo, čeravno je bila hkrati tvegana. Kdo ne bi z vso vsemu poskušal storiti vse, kar je velel tak komandant, kot je bil Stane! Ob pol dveh popoldan smo skrbno pripravljani na vse odšli iz taborišča proti Ljubljani.

Pot nas je vodila skozi Podlipoglav. Nato smo zavili s poti ter zaradi varnosti zavili na levo skozi gozdove in čez strme bregove prek Urha. Gazili smo sneg nad kolena. To je bila huda pot. Vsakih nekaj korakov smo se zgubljali v nevidnih zametih, iz katerih smo se rešili le s težavo. Kljub vsemu pa smo se vso pot šalili in bili dobro razporejeni. Naša mladost je bila neuničljiva, zimska narava okoli nas pa čudovita. Polagoma se je med drevje začel spuščati mrak. Nad gozdom je ležala nepopisna tišina, mi pa smo še vedno hiteli! Hiteli brez počitka, kajti nad nami so se jele prižigati zvezde. Kaj, če ne pridemo pravočasno na cilj. Petrova domačija, hiša našega aktivista, je zrasla pred nami kot velika črna lisa, ki krasi belo odejo. Prispeli smo na Hrušico in se oglasili pri Petru. Prezebli, mokri in primerno utrujeni smo stopili v toplo izbo. Petru smo

Vlado Lakovič:
Alfonz Dubakos,
1945, tuš (Flossenbürg)

razložili namen naše poti. Takoj nam je ponudil suhe butare za kres ter vrh tega izbral še pet vaških fantov, ki so nam potem pomagali nositi to suhljad. Po krajšem in prijetnem pomenku z domačini smo odrinili dalje. Po dveurni hoji smo končno le prigazili na jaso vrh Golovca. Petrovi fantje so se vrnili! Pred nami se je odprl čudovit razgled. Pozdravila nas je Ljubljana, vsa svetlika-joča se v neštetih lučkah. Molče smo

stali drug ob drugem in gledali, gledali. Kdo bi znal opisati vse tisto, kar smo mi doživljali v sebi! Človek bi razprl roke in se spustil med te luči in lučke, ki so svetile tisočem zastrašenih ljudi! Da bi se vsaj za nekaj minut sprehodil po širokih ljubljanskih ulicah in za trenutek stopil v kako hišo! Sanje, vse to so bile sanje, toda neizbrisne in nepozabne.

Potlej sem Bobku šepetaje rekel, naj gre nekaj metrov dalje in se postavi na

stražo. Drugi pa smo zložili skupaj butare in jih pripravili za kres. Nenadoma pa je prihitel Bobek in povedal, da je slišati korake in govorjenje. Kaj naj bi bilo tam? Takoj smo skočili za drevesa. Tedaj sem nekaj deset korakov stran opazil obrise ljudi, ki so se nam bližali. Zbrojevko sem imel že pripravljeno na strel. Potem sem se odločil za vprašanje »Kdo je tam!« Temne postave so se ustavile, v naslednjem hipu pa so proti nam že drdrale strojnice. Italijani! Takoj smo jim odgovorili. Pritisnil sem na petelina in z rafali Italijane prisilil, da so si poiskali oddaljenejša zaklonišča. Vmes sem se ozrl po tovariših, ki so streljali s svetlo rdečimi naboji. Danilo se je znašel in vmes izstrelil rdeče rakete, ki so zaplavale nad Ljubljano, z zadnjo pa je prižgal še kres!

Spet je proti nam zaropotalo. Italijani so divje streljali. Potem so se pred nami in za nami raztreščile bombe! Poveljeval sem umik. Tovariši so se umikali, pa sem jih ščitil z mitraljezom. Potem sem še bombi iztrgal zatič in jo vrgel tja, kjer naj bi bili Italijani, nato še drugo! Preden se je razpuhtel dim eksplozij, sem vrgel še eno. Italijanom pa je po vsem videzu zmanjkalo sape: začeli so se umikati na levo in desno. Tedaj sem izkoristil to njihovo zmedo in se po pobočju navzdol pognal za tovariši.

Na vrhu pa je medtem gorel kres z visokim plamenom! Še dolgo potem so na Golovcu regljale strojnice in vmes treskale bombe. Na robu hriba sem končno dohitel tovariše. Bili smo spet vsi štirje. Krenili smo nazaj proti taborišču. Zadovoljni, da se je končalo tako, kot se je. Je vsaj še bolj pokalo! V jutranjih urah smo prišli nazaj. V taborišču je bilo vse praznično razpoloženo. Tovariši so nas veselo pozdravljali, vmes pa radovedno spraševali, kako je potekala naša misija.

Še utrujen sem se javil komandantu Stanetu in komisarju Tomažu ter raportiral natanko o vsem doživetem.

Pred zajtrkom je bil, kot vedno, zbor bataljona. To jutro je bilo prebrano naslednje dnevno povelje:

1. Na dan obletnice Prešernove smrti izkazujejo partizani, komandirji in komisarji čest spominu največjega slovenskega pesnika in velikega borca za slovensko narodno govorico največjo čast. Osmi februar je praznik slovenske solidarnosti in enotnosti. Štab bataljona poziva tovariše, da se zavedajo pomembnosti tega praznika in da na proslavi pokažejo vzor discipline.

2. Takoj po zajtrku dokončna ureditev in čiščenje.

3. Vsi tovariši morajo biti obriti in umiti.

4. Urediti je treba stopnice od prvega stražarskega mesta do ognjev in bataljonskega zbornega mesta.

5. Po sprejemu gostov svečan bataljonski zbor z nagovorom.

6. Kulturni program: pevski zbor, kvintet, duet, recitacije, harmonika in kitara.

Po kosilu so se zbirali povabljeni gostje iz okolice. To je bilo nekaj izrednega: za nas in za prebivalstvo. S seboj so prinesli razna darila. Ko je bil slavnostni zbor bataljona, smo stali mirno kot sveče. Za štabom bataljona so gostje skupno z nami pazljivo poslušali govor komisarja Tomaža. Vsi smo bili presunjeni. Tomaž je tako lepo povezal Prešerna in njegovo delo s partizanskim bojem, da je bilo rosno marsikatero oko.

Potem smo se sproščeno pomešali med goste, posedli okoli ognjev in poslušali in gledali kulturni program. Pevski zbor je pel slovenske narodne in partizanske pesmi. Rajko, ki je potem padel na Pohorju, je prebral odlomek iz Cankarja. Popaj in jaz pa sva recitirala pesmi: »Slovenija« in »Svobodna Slovenija«.

To so bili nepozabni trenutki, saj smo sredi gozdov, mraza in snega prvič počastili Prešernov spomin. To je še bolj dvignilo voljo, da bomo čimprej osvobodili domačo grudo, ki jo je tudi Prešeren nadvse ljubil.

Prevrženovi niso šli v Nemčijo

VILJEM GERSAK

Drugo polovico meseca junija leta 1944 je bil prvi bataljon koroškega odreda na položaju v Selah pri Slovenjgradcu. Takratni komandant je bil Bosanec Dragutin, ki so ga Nemci zajeli nekje v Bosni in ga odpeljali v koncentracijsko taborišče, od koder je pobegnil leta 1943. Večkrat je pripovedoval, kako se je po železnici pritihotapil skozi vso Avstrijo v Slovenijo, kjer je spet lahko postal borec. Nekega večera nas je šesterica dobila povelje, naj porežemo drogove daljnovoda visoke napetosti, prek katerega sta rudnik Mežica in železarna v Ravnah dobivala tok iz velenjske termoelektrarne. S to akcijo bi pretrgali dobavo električne energije rudniku, ki potem ne bi mogel polno obratovati. V takih primerih so črpalke v jami ostale brez toka in naraščajoča voda je zalivala glavne opadnike in rove. Tako smo okupatorja nadlegovali večkrat, toda vedno na drugem kraju.

Bila je temna noč in vreme nam ni bilo naklonjeno: vseskozi nas je pošteno močil dež. Nalogo smo sicer opravili, toda ne mi ne komandant nismo bili povsem zadovoljni. Vrnili smo se namreč samo štirje. Raportiral sem mu, da smo po nesreči izgubili Prevrženovega Poldeťa iz Bistre in še enega tovariša iz Leš! Ubil ju je električni tok in tako je bila akcija zelo draga.

Ko je zjutraj bataljon krenil na pot, da bi častno pokopali mrtva tovariša, smo bili vsi resni in žalostni.

Po pogrebu so nas iznenada z dveh strani napadli Nemci. Od spodaj so proti nam udarili tisti, ki so prišli postavljat nove drogove, od zgoraj, s kmetije, pa druga skupina, ki je bila na straži. Po kratkem in zelo ostrem spopadu smo imeli enega ranjenca. Ko smo se umaknili iz klešč, smo opazili, da nam manjka mlad tovariš, ki je pravkar prišel v bataljon.

Prek Uršlje gore smo proti Smrekovcu odšli z ranjencem v bolnišnico. Bataljon je nato odšel na pot tudi z namenom, da bi oborožil novince. V Solčavi smo imeli skladišče orožja, ki so nam ga iz letal metali zavezniki. Med potjo smo en dan počivali v Bistri pri Osojnikovem ovčjaku. Tam smo tudi prenočili. Ponoči je četa borcev pripeljala iz Helene precej novih mobilizirancev.

Ob istem času je prispel v bataljon tudi komandant grupe odredov, tovariš Vinko Simončič-Gašper, narodni heroj.

Zgodaj zjutraj so bile na vse strani poslane izvidnice. Tovarišice iz bataljona so odšle h kmetu Osojniku prat perilo. Vsi borci so se ukvarjali z drobnimi opravili, čistili so orožje, krpali perilo in podobno.

Proti poldnevu so se izvidnice pričele vračati. Prva je prinesla vest, da so na nasprotnem hribu pri Prevrženu Nemci. Od nas so bili oddaljeni kakšnih dvajset minut hoda. Kmalu nato so odjeknili rafali strojnice. Nemci so udarili po vračajoči se skupini borcev, ki je v Solčavo odšla po municijo. Pri tem spopadu pa nismo imeli izgub.

Komandant Gašper je takoj poslal še eno izvidnico, da bi poizvedela, kakšen načrt ima sovražnik.

Pozneje smo izvedeli in videli, da so Nemci hoteli odvesti Prevrženovo družino. Poklali so vse prašiče in jih naložili na voz. Prav tako so zaplenili drugo živino. Z družino in plenom so se spuстили proti Črni.

Izvidnica, ki jo je poslal komandant, se je takoj vrnila in sporočila, da Nemci z družino Prevrženovih zapuščajo domačijo. Komisar Fronta je tedaj nemudoma zbral bataljon in vprašal, kdo bi bil pripravljen iti z njim. Javila se je skoraj vsa enota, čeprav še nismo vedeli, za kaj gre. Med prostovoljci pa je komisar iz-

bral okrog petintrideset borcev. Med temi sem bil tudi jaz. V teku smo se za njim spustili na položaje. Zdaj smo vedeli, da bomo skušali rešiti Prevrženove. Bili smo na nasprotnem pobočju Mlinarskega, pripravljeni, da udarimo takoj, ko bodo Nemci še na čistini. V bližini Brezovnikove bajte smo z razdalje približno dvesto metrov dobro videli, kako so Nemci peljali Prevrženove z vsem plenom, ki so ga naropali pri njih.

Spredaj je bilo okrog štirideset policistov, potem izgnanci, za njimi pa prav toliko policistov. Opazili smo, da je z njimi tudi tisti novinec, ki smo ga pogrešili na Selah. Zdaj nam je bilo jasno, kdo je izdal mrtvega Prevrženovega Poldeta. Nemci so zato prišli po Poldijeve starše.

Z nami je bil tudi mitraljezec Franc iz XIV. divizije. Komisar Fronta mu je določil položaj natanko vrh griča. Naročil mu je, naj z roko da znak, brž ko bo pripravljen za ogenj.

Nekaj trenutkov pozneje je Franc že zamahnil z roko. Komisar Fronta se je tedaj dvignil, snel titovko in vihteč jo v krogu nad glavo zakričal Nemcem:

»Heil Hitler, kameraden!«

Nemci so obstali začudeni. Komisar je spet hitro legel in poveljeval ogenj.

Kakor toča so se usule krogle proti Mlinarskim njivam. Čelo nemške kolone, ki je bila blizu gozda, je zbežalo vanj. Nekateri so bili ranjeni. Vsa ostala kolona pa je plegla in se skrila v cestno globel ter si iskala kritje.

Mi smo še naprej tolkli tja, zlasti če se je kdo kaj premaknil.

Živina se je obrnila kakor na povelje in se nagonsko pričela vračati nazaj domov.

Mlajši Prevrženov sin, ki je bil tudi z nami na položaju, je zdaj roko prislonil k ustom in med streljanjem kričal:

»Mati, oče! Bežite oče, bežite, bežite...«

Oče je zaslišal sinov klic. Takoj se je obrnil in sledila mu je vsa družina. Vedel je, da proti njim ne bomo streljali.

Nas je obšlo, kot bi se to godilo v pravljici — a bilo je resnično!

Nemci so si medtem našli kritje med zidovi požgane domačije. Odgovarjali so nam s streljanjem, do živega pa nam nikakor niso mogli. Imeli smo odlične položaje. Naš minometalec, ki je bil v rokah Dretnikovega Otona-Bliska, je pošiljal dobro namerjene mine proti sovražnikom, ki jih ni spustil iz oči.

Nemci so se sicer precej upirali, toda brez učinka. Čakali so lahko samo še na temo, da bi se pod njenim varstvom umaknili ali pa da bi dobili pomoč, ki bi jim lahko prišla iz Črne.

Okrug petih popoldne so pomoč res dobili. Iz Črne in Mežice se je po dolini Bistre proti Mlinarskemu pomikala dolga kolona policistov. Na čelu kolone je polzel oklepni avto, v katerem sta bila major in poročnik, voditelja skupine. Imeli pa so smolo. Morali so namreč čez most, ki je bil iz starih, strohnelih hlobov in ni vzdržal teže oklepnjaka. Ko so bili na sredi, se je most zrušil in oklepnjak je zgrmel v strugo Bistrskega potoka. Na mah se je užgal in zgorel. V plamenih sta izgubila življenje tudi oba oficirja.

Mi na položajih tega sicer nismo videli, slišali pa smo bučanje motorja in vedeli, da sovražniku prihaja pomoč. V začetku bitke so nam nekateri policisti ubežali v gozd. Tekli so v Črno in tam poveljstvo obvestili o kritičnem položaju v Bistri.

Da bi sovražnika pregnali iz ruševin požgane domačije, je skupina naših borcev krenila čez potok in jim prišla za hrbet. Napadla jih je iz neposredne bližine. Nemci so med zidovi imeli vendarle dobro kritje, zato so se trdovratno upirali. Borec Jože Stovčnik iz Mežice se je počasi plazil proti padlemu nemškemu mitraljezcu. Hotel je zapleniti strojnico!

Previdni Nemci pa so ga zapazili in obležal je poleg mrtvega policijskega mitraljezca.

Borec Metod-Pandev si je z druge strani prizadeval prilastiti brzostrelko. Nemški policist mu je vrgel ročno gra-

nato točno v prsi in s takšno silo, da je obležal v omotici. Granata se je odbila in odkotalila po bregu ter eksplodirala šele tam. Metod zato ni bil ranjen in tako so ga Nemci ujeli popolnoma zdravega. Medtem smo opazili, da sovražniku prihaja izdatna pomoč. Da nam številčno močnejši Nemci ne bi prišli za hrbet, smo raje zapustili položaje in se umaknili. Tudi zaradi pomanjkanja municije nismo mogli računati na nadaljnji boj.

Izgubili smo dva hrabra borca. Medtem so namreč Nemci pozneje zverinsko mučili in ga med potjo iz Črne v Prevalje tudi ubili.

Kljub vsemu smo vedeli, da je bil naš napad uspešen, saj smo Nemcem prizadejali hude izgube, rešili pa smo tudi Prevrženovo družino, ki je svobodo dočakala doma. To so bili le redki primeri. Na cesti in na mlinarskih njivah je obležalo kar devetintrideset nemških policistov, precej pa jih je bilo hudo ranjenih. Med prevozom v Črno jih je umrlo še sedem!

Ker so bili Nemci ogorčeni zaradi velikih izgub, so naslednji dan spet prišli v Bistvo in odpeljali v internacijo kmeta Osojnika in njegovega hlapca. Po vojni se je gospodar vrnil v svobodno domovino, hlapec pa je v taborišču umrl.

Tako se je uspešno končal spopad v Bistri, eden izmed mnogih in nepozabnih.

Po bitki smo zadovoljni in veseli prek hribov krenili v Solčavo, kjer smo priredili imeniten miting.

Jože Polanjško:
Kozen, 1941, svinčnik
(Mauthausen)

Zadnji dan pouka

MARJAN KOLAR

Deset do štirinajst let stari fantje, obleženi v prevelike zebraste taboriščne cunje, so se gnetli okrog starega nemškega profesorja in čebljali vsak v svojem jeziku; bili so Rusi, Poljaki, Slovenci, Čehi in Francozi. Tesnobno so strmeli vanj in mu ponujali košček kruha, namazanega s slabo margarino. Tako slab je bil, da ga je odklonil, in ko je z velikim naporom spregovoril, se mu je glas tresel:

— Tovariši, je rekel po rusko in francosko — čutim, da gre naš pouk h kraju. Mogoče ga sploh več ne bomo imeli.

Premolknil je in fantje niso ugovarjali. Tako dolgo so že bili v taborišču, da se niso čudili nobeni stvari več. Že davno jih ni nič motilo, da je imela njihova učilnica kaj nenavadne stene: na eni strani žično ograjo, na drugi smetišče in na ostalih dveh vrste umazanih barak. Strop je bil velikanski kvadrat neba, prekrit s smrdljivim dimom iz krematorija, v katerem so dan za dnem sežigali mrliča.

V tej šoli ni bilo ne table ne klopi. Tudi neopravičenih ur ni bilo, ker ni bila obvezna. Če kdo ni prišel k pouku, so vedeli, da je bodisi zbolel ali umrl, in pomolčali so ali tiho zapeli v njegov spomin.

Dva velika vzroka so imeli, da so redno prihajali v šolo. Prvi je bil dolgčas. Žično ograjo so gledali vsak dan, prav tako barake, esesovce in jetnike, ki so bili v svojih progastih oblekah vsi enaki, in mrliča, ki so zloženi v kupe čakali na krematorij. Vse to so gledali dan za dnem, mesec za mesecem in postalo je res že pošteno dolgočasno.

Drugi vzrok je bil prav tako preprost, vendar ga sami nikoli ne bi odkrili, povedal jim ga je stari nemški profesor. Rekel je, da za smrt znanje res ni potrebno. Kdor pa hoče dočakati konec vojne in živeti v svobodi, se mora na-

učiti mnogo stvari. In ker so fantje hoteli živeti, so prihajali v šolo.

Res niso imeli ne zvezkov ne svinčnikov, toda nekaj so si zapisovali v prah pred nogami, večino snovi pa so si zapomnili kar tako, na pamet. Učili so se hitro in kljub temu niso dosti pozabljali, ker to preprosto ni bilo mogoče.

Kako bi le pozabili zemljepis, ko pa je moral vsak od njih pripovedovati o lepota in bogastvu svoje domovine, bili pa so skoraj iz vse Evrope! Jeziki so bili lahki, saj so vsi Slovani razumeli besede »brat« in »mati«, »svoboda«, »smrt« in mnogo drugih. In le kako bi mogli kdaj pozabiti naloge iz matematike! Saša je nosil na suknjiču številko 53.912, Ivan pa številko 68.351. Koliko ljudi je prišlo v taborišče med njima? Dvaintrideset barak stoji v 4 vrstah, koliko jih je v eni? V vsaki se stiska 250 sestradanih in onemoglih mož — koliko je vseh ljudi v taborišču? Danes so odpeljali iz barake 14 mrtvih v krematorij, koliko je ostalo v njej živih?»

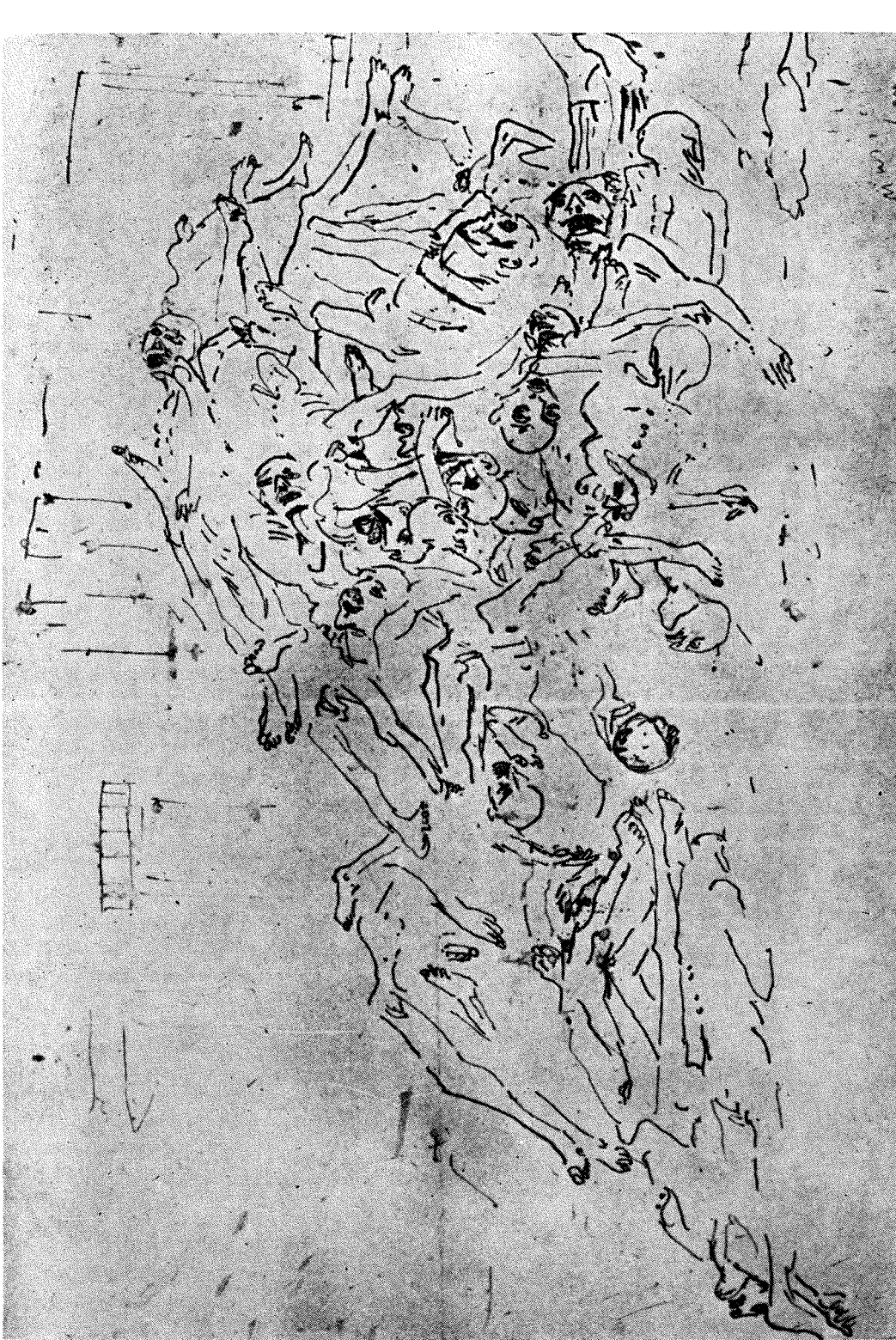
Ne, ta matematika se je zažrla v srce in pozabljati ni bilo mogoče. Toda ob takem pouku so hitro rasli. Naučili so se, da mehki in občutljivi umrejo prej kot drugi, oni pa so hoteli živeti, zato so otdeli in komaj so še bili podobni otrokom. Naučili so se sovražiti esesovce in vse naciste in na prvi pogled so znali presoditi, kateri bolnik bo ozdravel, kateri pa ne bo dočakal jutra. Zato so vedeli, da ima njihov profesor prav. Bilo jim ga je žal, ker so ga imeli radi, in napeto so prisluhnili njegovim besedam, ko je počasi nadaljeval:

→
Zoran Mušič:

Pred krematorijem,

1945, tuš

(po osvoboditvi Dachaua)

— Učili smo se zgodovino in zemljepis, matematiko in fiziko, kemijo in jezike, le telovadbe se nismo učili, ker so telovadili z vami esesovci še preveč, in prirodopisa se nismo učili, ker sem ga zasovražil v teh letih, čeprav sem ga imel nekoč rad. Davno nekoč sem ljubil živali in rastline, potem pa je ta ljubezen umrla. Poslušajte, zakaj!

Fantje so strmeli vanj in videli, kako so mu oči vročično žarele pod visokim čelom, ko je nadaljeval:

— Komaj so nacisti prišli v Nemčiji na oblast, so začeli graditi taborišča smrti, v katera so pošiljali Žide in tiste Nemce, ki se jim niso hoteli pokoriti. Le malo pozneje, 26. junija 1935, pa so isti nacisti sprejeli zakon o zaščiti narave, rastlin in živali, naravnih spomenikov in njihove okolice.

Stotisoči poštenih ljudi so medtem vsa leta umirali po taboriščih, toda ves ta čas so bili v Nemčiji zaščiteni ježi, netopirji, močvirne želve, zeleni kuščarji, močeradi, drevesne žabe in rdeče mravlje.

Ni prepovedano ubiti človeka v taborišču, kaznivo pa je ubiti kateregakoli ptiča razen srak in vrabcev, pa še te je

prepovedano loviti ponoči, na limanice, v zanke, pasti ali s strupom.

In še je ta zakon po vsej Nemčiji prepovedal poškodovati ali trgati 26 vrst rastlin, med njimi rumeno narciso, alpsko vijolico, planiko in nageljne. Deset vrst je sicer dovoljeno trgati, prepovedano pa jim je poškodovati čebulčke in koreninice. Tako so zaščiteni vsi zvončki, medtem ko ni zakona, ki bi prepovedal poškodovati človeka, ki misli drugace kot nacisti.

Dolgi govor je starega profesorja zelo utrudil, vendar je še enkrat dvignil glas:

— Zapomnite si, fantje, ko bo vojne konec in se boste vrnili domov vsak na svoj konec ter boste živeli v miru in svobodi — človek je vreden več kot še tako redka žival, zato nikoli ne zaupajte vladam, ki skrbijo za rastline in živali bolj kot za ljudi!

Drugo jutro so fantje zaman čakali pri smetišču. Potem so zvedeli, da je profesor zbolel. Ko je naslednji dan umrl, so ga molče spremljali na njegovi zadnji poti v krematorij. Strmeli so v dim, ki se je dvigal v nebo in odnašal s seboj zadnje ostanke njihovega učitelja, in vedeli so, da nikoli ne bodo pozabili njegovih besed.

Petnajst let svetovne federacije bivših bojnikov

VELIMIR STOJNIC

Pred petnajstimi leti, 27. novembra 1950 so se v Parizu sestali zastopniki bojniških združenj iz Belgije, Finske, Francije, Italije, ZDA, Jugoslavije in Turčije ter ustanovili svetovno federacijo bivših bojnikov. Ustanovljena je bila v času, ki je bil zelo neprimeren za vsako, tudi za bojvniško mednarodno sodelovanje. Po svetu je divjala hladna vojna. Evropa je bila razdeljena z ostrimi blokovskimi pregradami. V Aziji in Afriki se je kolonializem še trdno držal. Razen organizacije udeležencev evropskega odporniškega gibanja, v kateri so bili združeni tudi bivši borci iz vzhodnoevropskih držav, ni bilo nobenega drugega organiziranega bojvniškega gibanja, sploh je bilo o bojvniškem svetu zelo malo znano, na območju Azije, Afrike in Južne Amerike pa je bil skoro neznan.

Ustanovitev mednarodnega centra, ki naj bi na splošno zajel bivše borce, je bila v takšnem položaju vsekakor dogodek daljnosežnega pomena za celotno smer nadaljnjega razvoja mednarodnega bojvniškega gibanja. Vedno smo bili prepričani, da so jugoslovanski borci čisto upravičeno vložili svoje moralne akcije v temelje te mednarodne organizacije.

Zaradi splošnega položaja v svetu so svetovno federacijo v prvih letih poleg ustanoviteljev sestavljale predvsem zahodnoevropske države, medtem ko so druga področja: Azija, Afrika in Južna Amerika še nadalje ostala bolj simbolično, kot pa dejansko zastopana.

Zaradi tega je tudi smer njenega nadaljnjega razvoja vodila na ta področja. Pri svojem širjenju na ta področja je šla svetovna federacija v korak s procesom dekolonizacije, s procesom nastajanja novih držav, ki so si pridobile svojo neodvisnost s protikolonialnim bojem. Prizadevanja, ki jih je vložila za zajetje teh področij, so znana v zgodovini njenega razvoja pod naslovi »Leto federacije v Aziji« in »Leto federacije v Afriki«.

Od uresničitve teh njenih prizadevanj je bil odvisen skoro ves njen nadaljnji razvoj. Ker je bila odrezana od vzhodne Evrope, ni smela dolgo časa ostati na zoženem evropskem prostoru. Grozila ji je večstranska nevarnost — izguba vere v možnosti za nadaljnji razvoj, zabubljenost in prevlada tendenc blokovske izključnosti v njeni usmeritvi. Vse te elemente je bilo ves čas čutiti v tedanjem življenju federacije. Tudi tedaj ni bilo redko, ko je bilo s tribuné svetovne federacije slišati protikomunistične besede. Z njenim kasnejšim razvojem pa so bili ti glasovi vedno redkejši, vedno bolj osamljeni. Danes je svetovna federacija to že premagala. Govori v jeziku mednarodnih organizacij, jeziku ZN. Uspelo ji je, da se je izognila vsem tem nevarnostim, ušla je stagnaciji, v zelo zahtevnih mednarodnih okoliščinah je nenehno napredovala.

Za omenjeno obdobje je bilo značilno, da so bili federacija in njeni izvršni organi zelo gibčni v povezovanju, da so se izogibali formalizmu, niso postavljali pogojev za sprejem novih združenj, temveč so bili zelo iniciativni, zelo angaži-

rani pri razširjenju federacije z novimi združenji in novimi državami. To pa je bil prav gotovo eden najmočnejših motorjev za nenehni napredek.

Ustavitev procesa polarizacije sveta se je pozitivno kazala tudi na mednarodnem bojvniškem sodelovanju. Naglo je naraslo zanimanje za svetovno federacijo v mednarodnem bojvniškem gibanju. To se je še posebej pokazalo na šesti generalni skupščini maja 1956 v Bruslju, ko so se zasedanja svetovne federacije prvič udeležili opazovalci iz Sovjetske zveze, Poljske, Češkoslovaške in Madžarske.

Takšno pozitivno stališče do svetovne federacije je prišlo do veljave tudi na ustanovnem kongresu sovjetskega komiteja vojnih veteranov septembra 1956 v Moskvi. Kongres je naročil novo izvoljenemu vodstvu, naj naveže stike s svetovno federacijo in se seznani s pogoji za vstop v njene vrste. Podobno so ravnala tudi nekatera druga združenja iz vzhodnoevropskih držav. Od tedaj njihovi zastopniki kot opazovalci redno sodelujejo na generalnih skupščinah svetovne federacije.

Toda ta pozitivni proces, ki je bil rezultat popuščanja mednarodne napetosti, ni pripeljal tudi do odprave razcepljenosti v mednarodnem bojvniškem gibanju. Mednarodni odnosi, posebno pa odnosi med Vzhodom in Zahodom, niso kljub dobrim znamenjem izboljšanja nikoli krenili po poti dokončne normalizacije. To je zelo destimuliralo mednarodno bojvniško gibanje, da bi odločneje začelo združevati vse svoje sile. Še več, v njem so se začeli razvijati in utrjevati odnosi, ki ne vodijo k skupnemu. V svetovni federaciji, ki je bila do sedaj odprta za vsa bojvniška združenja, so naenkrat uvedli proceduro sprejema, ki je praktično pustila samo na pol odprta vrata za bojvniški svet izven federacije. Med drugim so opazovalcem odrekli vse pravice delegatov, ki so jih imeli — razen volilne pravice — do šeste generalne skupščine, uvedli pa so tudi pravico predsednika, da sam odloča o sodelovanju opazovalcev na generalnih skupščinah in v njenih organih. Na podlagi takšnega postopka od tedaj do danes opazovalcem ni bilo dovoljeno, da bi govorili v svetovni federaciji, čeprav so sami želeli. Združenja, ki se želijo včlaniti, bi morala izpolnjevati nesprejemljive pogoje, da bi se namreč vnaprej izjavila tudi o nekaterih resolucijah izjemno politične narave, ki jih pogosto tudi v svetovni federaciji niso soglasno sprejeli. Tako so na primer od narodnega združenja italijanskih partizanov (Anpi), ko je prošlo za sprejem leta 1957, zahtevali, da se izjavi o resoluciji »Položaj na Madžarskem«, čeprav je bilo znano, da je omenjeno združenje sklenilo, da se v korist enotnosti svojih vrst ne bo izjavljalo o tem vprašanju. Toda pri opisanem postopku so tako trmasto vztrajali, da je bila po dveh letih razprave prošnja italijanskega združenja zavrnjena. S takšno prakso se je razvoj svetovne federacije ustavil za nedoločen čas, s čimer je prišla v protisloven položaj. V trenutku, ko se ji ponuja čisto realna priložnost, da bi vidno razširila svoje vrste, pa njen lastni mehanizem, ki ga je zgradila, otežkoča ali pa celo onemogoča sprejem bivših borcev, ki imajo zaradi svojih moralnih kvalit, izpričanih med drugo svetovno vojno, specifičen ugled v mednarodnem bojvniškem gibanju.

Zaradi tega formalizma so še posebej obremenjeni odnosi svetovne federacije z mednarodno federacijo udeležencev odporniških gibanj. Bistvo teh odnosov ni izključno na direktni relaciji teh dveh organizacij. So sestavni del že omenjenih odnosov svetovne federacije do bojvniških združenj vzhodnoevropskih držav in združenj udeležencev odporniških gibanj. Zaradi tega so odnosi med tema dvema glavnima reprezentantom mednarodnega bojvniškega gibanja bili in do danes ostali v znamenju molka. Svetovna federacija načelno ne vabi mednarodne federacije odporniških gibanj na svoje generalne skupščine, na katerih so kot opazovalci redno navzoči zastopniki raznih mednarodnih organizmov. Dosledno temu se

svetovna federacija ne odziva na povabila, ki jih ji za svoje kongrese pošilja mednarodna federacija udeležencev odporiških gibanj. Takšni odnosi morajo vse-
kakor motiti delo vsake izmed omenjenih organizacij posebej, saj obravnavata
ista ali pa podobna vprašanja. Obe sta močno angažirani za obrambo miru, siste-
matično spremljata bojvniško zakonodajo, spodbujata medicinske raziskave na
področju kasnejših posledic vojne, ukvarjata se z vprašanji vzgoje mladih ge-
neracij na pridobitvah skupnega protifašističnega boja in na drugih pridobitvah.
O vseh teh vprašanjih prirejata mednarodne sestanke, šimpozije, seminarje in po-
dobno. Težko si je zaradi vsega tega tudi zamišljati resno delo ene kot druge iz-
med teh dveh organizacij brez popolnega poznavanja dela druge organizacije.

Nekatere razlike v stališčih do istih vprašanj ne morejo biti ovira za sode-
lovanje. Razlike v stališčih, celo nasprotujoča si mnenja in stališča, posebno v
zvezi z načinom, kako reševati razna mednarodna vprašanja, so znotraj vsake od
obeh organizacij in med njihovimi združenji, pa je kljub temu v njih dovolj pro-
stora za najširšo skupno akcijo. To je čisto razumljivo, saj se bivši bojvnik ne
združujejo, da bi odpravili svoje medsebojne realne razlike, temveč zato, ker imajo
veliko več skupnega, kot pa je tisto, kar jih loči. Razlike med bivšimi borci niso
torej nobeno nujno zlo, temveč realnost, v kateri živijo, v kateri se gibljejo. Ni
nujno, da njihovo mednarodno sodelovanje trpi zaradi tega, ker so med njimi raz-
like. Evropsko odporiško gibanje ni moglo iziti iz hude krize vse dotlej, dokler
je v njem prevladovala politika ignoriranja razlik med udeleženci odporiških
gibanj. Takšna politika, ki je danes že preteklost, je bila posledica hladne vojne
in je lahko rušilno delovala samo v času, ko je šel mednarodni razvoj v smeri
totalne razdelitve sveta. Njen učinek pa je bil takšen, da si je bilo treba nekaj let
kasneje izredno prizadevati, da bi odpravili nakopičeno nezaupanje in da bi kre-
nili po poti obnavljanja zelo omajane enotnosti.

Zaradi nakopičenih težav v mednarodnem bojvniškem gibanju se je pri
mnogih iskrenih zagovornikih enotnosti bivših bojvnikov ustvarilo prepričanje,
da v današnjem položaju, v okviru danih mednarodnih odnosov, ni perspektive
za njegov nadaljnji razvoj in da prizadevanja za razširitev sodelovanja med biv-
šimi borci danes ne morejo imeti večjega praktičnega pomena.

Nobenega dvoma ni, da bi lahko bivši bojvnik čez noč dosegli svojo enotnost,
če bi mednarodni odnosi trajno in dokončno krenili po poti izboljšanja. Toda
možnosti za takšne obrate v mednarodnem življenju so danes res zelo majhne,
ker so številne negativne tendence in nerešeni problemi današnjega sveta dolgo-
ročne narave. Torej, usmeriti se na to stran bi bilo isto kot prepustiti zadevo
usodi in se sprijazniti ne le z razcepitvijo, temveč tudi s tendencami za utrjevanje
razcepitve v mednarodnem bojvniškem gibanju.

Nas pa mora predvsem zanimati: kako je mogoče v okviru sedanjih med-
narodnih odnosov učinkovito prispevati k enotnosti bivših bojvnikov na svetu.
Prav tako ne želimo zapirati oči pred težavami, vendar se tudi ne moremo ustav-
ljati pred njimi in jih tako spreminjati v nepremostljive. Še manj pa smemo za-
pirati oči pred možnostmi, ki jih pogosto, zaradi nakopičenih težav ne proučimo
do konca. To je treba še bolj poudariti zdaj, ko se mednarodno bojvniško gibanje
vedno jasneje obrača prav v to smer. Še posebej je to videti v vedno živahnejšem
medsebojnem povezovanju bivših bojvnikov iz različnih mednarodnih organizacij,
s čimer se vedno uspešneje premagujejo razne ovire iz časov hladne vojne, ki so
dolgo časa ločile bojvniški svet, posebno v Evropi. K temu so še posebej pri-
spevali bivši bojvnik iz azijskih in afriških držav, ki niso bili obremenjeni s
kompleksom razcepljenosti in ki so stopali v bojvniški svet brez predsodkov, z
vso odkritostjo in zelo poudarjeno potrebo po sodelovanju brez kakršnihkoli po-

gojev in omejitev. Takšni stiki med bivšimi borci so v začetni fazi, vendar se začnejo prav tam, kjer so mednarodne bojovniške organizacije obtičale, ker so s formalizmom obremenile odnose v mednarodnem bojovniškem gibanju. Ti odnosi, ki so zadržali nadaljnji razvoj svetovne federacije, pa so zrasli ne le na objektivnih težavah, temveč predvsem zato, ker ni bilo takšnega povezovanja bivših bojovnikov, udeležencev odporniških gibanj in žrtev vojne, ki se ne bo ustavljalo pred ovirami in mejami.

Wermacht se nadaljuje v Bundeswehru

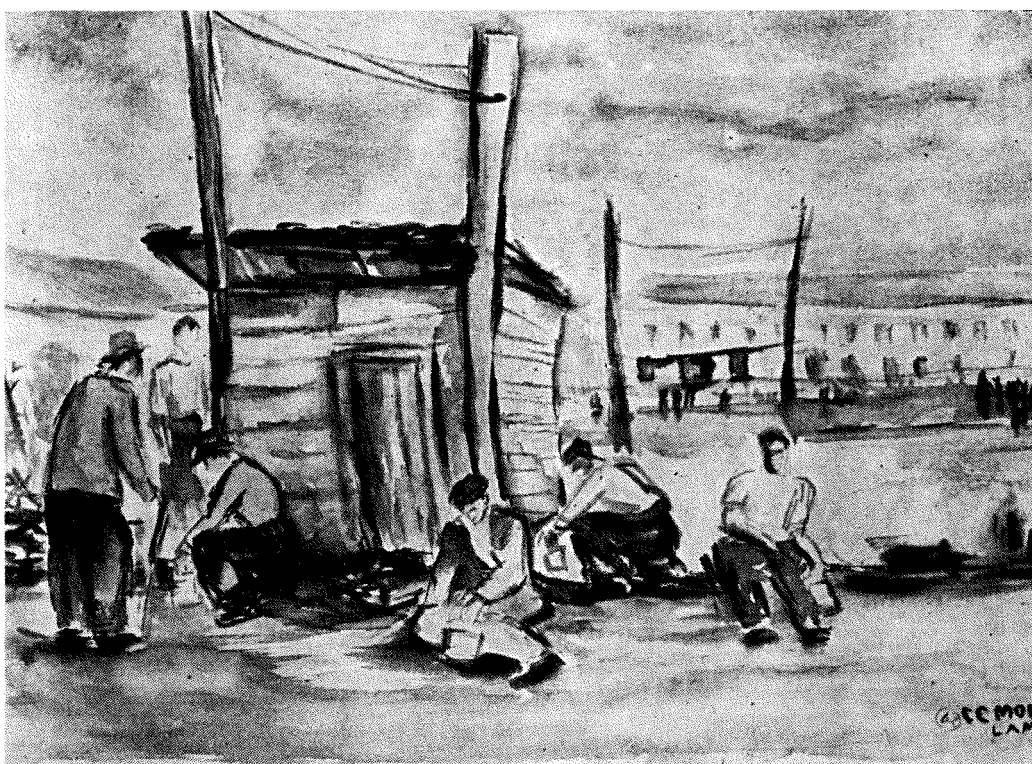
Trdimo lahko, da o nobeni izgubljeni (težko pa tudi o dobljeni) vojni, v nobeni državi ni bilo toliko napisanega v tako kratkem času, kot so o minuli svetovni vojni v teh dvajsetih letih napisali v Zahodni Nemčiji. Seveda, ne toliko zaradi preteklosti oziroma same druge svetovne vojne, kolikor zaradi prihodnosti, to je zaradi (morebitne) tretje svetovne vojne.

O tem priča že sama narava številnih spominov, monografij, zgodovin, kronik, zbirk in drugih publikacij o drugi svetovni vojni, s katerimi je poplavljen zahodnonemško literarno tržišče. Njihova vsebina namreč ni moralna obsodba Hitlerjevega nacizma, ki je narodom sveta, vključno tudi nemškemu narodu prizadejal strahovite bolečine. Nasprotno, osrednji problemi, ki zanimajo avtorje teh publikacij, so zajeti v vprašanju: ali je Hitlerjev rajh moral izgubiti vojno? Zakaj je bil Wehrmacht premagan? Kakšna so poslanstva in izkušnje nekega »nezasluženega« poraza za prihodnost?

V odgovorih na ta vprašanja so še posebej soglasni premagani Hitlerjevi feldmaršali in generali, katerih glavno vodilno misel je slikovito izrazil Mannstein z naslovom svoje knjige »Izgubljene zmage«. Wehrmacht in njegovi generali so namreč nizali zmage, diletant Hitler pa je v vlogi vrhovnega poveljnika izgubil vojno.

Poglejmo nekaj glavnih kritik, ki jih feldmaršali in generali Wehrmachta (Mannstein, Guderian, Hans Der, Melentin, Tiepelskirch, Butlar in drugi) naslavljajo na svojega firerja, čigar ukaze so izpolnjevali in čigar cilje vojne, način njenega vodenja itd. — sprejemali kot svoje lastne maksime in aksione.

Hitler je (ne pa Wehrmacht in njegovi generali) — pravijo te kritike — izgubil vojno, ker se je: prvič, vojskoval na dveh frontah; drugič, preprečil uničenje Britancev pri Dunquerku maja 1940, s tem da je zadržal nemške oklepne sile pred britanskim mostiščem; tretjič, zapravil je »vzhodno kampanjo« leta 1941 s pahljačastimi prodori v treh smereh (k Leningradu, Moskvi in Ukrajini), namesto da bi bil konvergentno napadel Moskvo kot strateški cilj številka 1; četrtič, ponovil je isto napako leta 1942, ko je svoje moči razcepil v dve nasprotni smeri — na Stalinograd in Kavkaz — pri tem pa še »razgalil« podaljšani levi bok na Donu — in to je pripeljalo do stalingrajske katastrofe pozimi 1942/43; petič, olajšal, če že ne tudi omogočil, zavezniško invazijo v zahodno Evropo junija 1944 s slabo razmestitvijo nemških sil ob »atlantskem zidu«; šestič — če naj omenimo samo še to — zanemaril vojno raziskovalno delo pri iskanju sodobnejših rušilnih sredstev, posebno atomskih.

Vlado Lamut: Latrina, 1942, akvarel (Monigo)

Če pa bi bili Nemci »tedaj imeli jedrsko orožje — se pritožuje sedaj zahodno-nemški vojaški časopis »Werkunde« — bi bili Angleži, potisnjeni na levo leta 1940 pri Dunquerku, komaj lahko še pomislili na umik prek Rokavskega preliva... Leningrad bi bilo mogoče v kratkem roku likvidirati... Jeseni 1941 bi bilo mogoče z uporabo jedrskega orožja razčistiti »žepe« pri Kijevu, Brjansku in Vjazmi, to pa ne v nekaj tednih, temveč v nekaj urah. Na kratko, vse to bi bilo neverjetno pospešilo »nemški prodor«, tako da »nemške vojske ne bi bila zajela zima«, temveč bi bila že pred zimo 1941/42 zmagovito končala vojno!

Hitler je neizpodbitno storil precej strateških in operativnih napak pri vođenju in poveljevanju Wehrmachtu. Vendar pa vseeno ni bil tolikšen vojaški diletant, kakor ga zdaj prikazujejo tisti, katerih idol je bil (in globoko v duši tudi ostal), pa tudi njegove napake niso bile mnogo hujše kot tiste, ki so jih počenjali njegovi podrejeni feldmaršali in generali na svojem področju, končno pa Wehrmacht ne bi bil dobil vojne, tudi če teh napak ne bi bilo. Precej globlji vzrok poraza je pošastna tvorba III. rajha, kot pa so strateške in operativne napake vojaškega poveljevanja, ki jih je bilo — morda še več — tudi na strani protifašistične koalicije.

Toda dilema, kaj bi bilo, če ne bi bilo... ne sodi v okvire tega članka, katerega cilji so skromnejši: odgovoriti na vprašanje, zakaj si premagani generali

Wehrmachta prizadevajo dokazati, da je za njihov poraz kriv izključno neki po-kojnik — da so torej »nepravično« premagani.

Dejansko tudi na to vprašanje odgovarjajo sami zahodnonemški analitiki II. svetovne vojne oziroma »vzhodne kampanje«, na katero se njihove analize pre-težno tudi nanašajo.

»Ali je rdeča armada nepremagljiva?« se sprašuje ob koncu svoje knjige »Oklepne bitke« general Friedrich Wilhelm von Melentin in odgovarja: »Uspehi nemških vojakov v Rusiji prepričljivo kažejo, da je Ruse mogoče premagati.« Samo »vojak vzhodnih armad se mora skrbno in stalno pripravljati na ta boj na življenje in smrt. Da bi lahko v enakih okoliščinah dočakali ruske čete, moramo načrtovati ne le taktično, temveč tudi fizično pripravo. Upoštevati moramo specifičnost iz-vajanja borbenih akcij Rusov (to je »specifičnost«, ki jo analizira Melentin prav tako kot drugi Hitlerjevi generali) in uvesti ustrezno urjenje v naši vojski. Po-membni činitelji so odločnost, pobuda in pripravljenost za izdajanje odgovornih ukazov.«

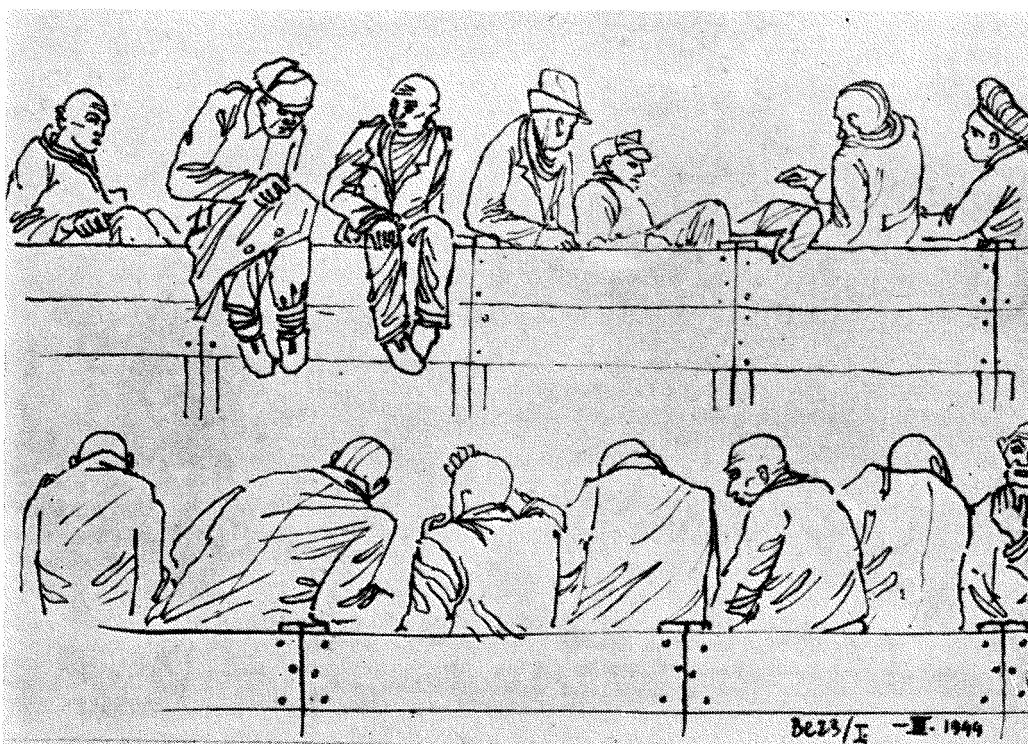
Hitlerjev tankovski as, ki se je pred koncem svoje kariere vzel celo na po-ložaj načelnika generalnega štaba »Oberkommando des Heeres« (OKH — Vrhovno poveljstvo suhozemne vojske), Heinz Guderian je še »strokovnejši« v epilogu k svojim strateškim meditacijam. »Vsi napadi armad zahodnoevropskih držav na Rusijo,« — piše v članku z naslovom »Izkušnje iz vojne z Rusijo« (zbirka »Bilanca druge svetovne vojne«) — »so imeli do zdaj povsem frontalno naravo in bili ome-jeni na kopno. Nobeden med njimi ni uspel. Toda če bo imel napadalec premoč na morju, lahko letalstvo in mornarica ustvarita okoliščine za uspešno invazijo Rusije.«

Neusojeni tankovski zmagovalc, ki Zahodu sugerira, naj se ne boji usode Napoleona in Hitlerja, in da so on, Guderian ter njegovi kolegi iz Wehrmachta, razred, ki ga Hitler ni znal, Zahod pa mora znati izkoristiti — pravi nadalje: »Med drugo svetovno vojno smo jasno spoznali, da ima tudi sovjetsko vrhovno poveljstvo velike strateške sposobnosti. Pravilno bi bilo tudi v prihodnje priča-kovati od sovjetskih poveljnikov in enot visoko borbeno pripravljenost in visoko moralo ter zato zagotoviti vsaj ustrezno izurjenost lastnih oficirjev in vojakov.«

Kajti, pravi s svoje strani načelnik operativnega oddelka vrhovnega povelj-stva kopenske vojske Wehrmachta in eden od prvih dveh (drugi je Speidel) ge-neralov Bundeswehra, Adolf Heusinger — Bundeswehr (in ves Zahod, za katerega »obrambo« mora biti značilno, da bo »izvedel napad kar le mogoče prej«), je pred nalogo, ki smo jo mi nekoč že opravljali v Rusiji.

Citirali bi lahko v nedogled, vendar že iz tega lahko vidimo, da je glavni na-men analiz druge svetovne vojne, ki jih delajo Wehrmacht-Bundeswehrovi ge-ne-rali: prvič zbiranje naukov za povračilo; drugič opogumiti Zahod za katastrofalne pustolovščine; tretjič, povečati svojo ceno v očeh kratkovidnih vodilnih činiteljev zahodnih sil, da bi čim boljše »vnovčili« svoje militaristične kvalitete, najprej na račun »fonda« za restavracijo zahodnonemške oborožene sile, nato pa v prid per-manentnih zahtev za njeno krepitev, vse do zahteve po jedrski oborožitvi Bundes-wehra — v bistvu zato, da bi izkoristili zahodne sile za lastne iredentistične in re-vanšistične cilje.

V svojem dnevniku je major Schulz Neumann pisal o naslednjih »perspektivah za prihodnost« glavnega Hitlerjevega vojaškega svetovalca generala Alfreda Jodla: »Podpisali smo brezpogojno kapitulacijo... ker drugega izhoda ni bilo.« Toda »Nemčija še ni do konca odigrala vloge osrednje evropske sile.« Trenutno pa »z last-nimi silami sebi ne moremo pomagati, nujna je pomoč drugih... Pomembno je: ne jeziti Angloameričanov, in počasi pridobivati (njihovo) zaupanje.« »Splošna di-

Vlasto Kopač: Na pogradih, 1944, tuš (Dachau)

rektiva: napačno bi bilo prodati se brez ustreznih uslug. Naše narodno bistvo in naš položaj v središču Evrope sta činitelj, s katerim bodo morali računati... Perspektiva za prihodnje: snovati (politiko) na nasprotjih med Vzhodom in Zahodom...«

Kot je znano, so se vsaj tri četrtine te oporoke velikega vojnega zločinca, ki so ga (tudi) današnji zavezniki Zahodne Nemčije obesili v Nürnbergu, do zdaj že uresničile. Premagani generali Wehrmachta niso »prodali brez ustreznih uslug« svojih »izgubljenih zmag« iz druge svetovne vojne. Te so namreč vgrajene v temelje Bundeswehra, ki je resnično sad prepričanja zahodnih sil o visokih vojaških in militarističnih »vrednotah«, ki so triumfirale v Wehrmachtu oziroma njihovega zagotavljanja in verovanja — napovedal ga je Jodl — da »brez nas problema ne bodo rešili«, to je, da se brez Zahodne Nemčije »svobodni svet« ne bo obvaroval; prepričanja in verovanja, ki je postalo fetiš že tudi v Rooseveltovi Ameriki — oziroma, predvsem prav v njej — katere sedanji predsednik pravi o ZR Nemčiji in njenem Bundeswehru, da je »njen prispevek h kolektivnim naporom za zagotovitev miru in v svetu — neizmeren.«

Čprav je o tem že veliko povedala, je vsekakor še vedno naloga zgodovine, da pove končno sodbo o »neizmernostih« in še neizpolnjenih »četrtinah« oporok vojnih zločincev. Za zdaj pa je zanesljivo vsaj to, da sta dva poraza in dve vstajenji nemškega militarizma tako podobna — v bistvu vsebinsko enaka — da bi bilo nekatere zgodovinske vzporedne fenomene zaman celo domnevati.

A. G.

Anton Milič-Marko: Dvaindvajset tisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca

Spomini II in III, »Borec« v Ljubljani 1965

Milič nadaljuje in konča svoje spomine iz NOB. V štirih letih je vsak dan povprečno napravil petnajst kilometrov. V Kragujevcu je 1941. leta stopil v slovensko četo užiškega odreda, prešel nato v 1. proletarsko brigado, o tem je pisal v I. zvezku. Prehodi težavne partizanske poti po Srbiji, Bosni. Jeseni 1942 pride v Slovenijo.

V bistvu partizanstva je: »Hodi, udari, premakni se!« in tudi: »Umakni se!« če je treba. O ta partizanska pota! Ne samo čez drn in strn, dodaj še: »Na nogah sem imel le zgornji del škornjev...« (II, str. 20), podplate je odnesla prehojena pot!

Druga knjiga spominov se začinja: »Sredi septembra 1942. leta sem čakal pri glavnem štabu NOV in POS na razporeditev (II, str. 5). Zadnji dnevi poletja so se iztekali, ki so bili v Sloveniji hudi, III. sovražna ofenziva je bila preizkušnja, šlo je zares. Mali komandant XI. armadnega zbora, a jezičen in strupen kot sam gad, Mario Robotti je menil, da mora po ukazu II. armade naše gozdove počistiti, da bo šel otrok skozi. In še je organiziral MVAC, milizia anti-comunista, belo gardo, da bi varovala vasi, naselja nove »svobodne italijanske zemlje«. Bega, policaji Italijanov! Huda je bila za slovensko NOB preizkušnja, a še hujše razočaranje za sovražnika po ofenzivi: Prav med njo so se definitivno formirale prve štiri slovenske brigade, čeprav so v grupah odredov že obstajale prej.«

Pisec Marko pride kot namestnik komisarja v tretji bataljon Cankarjeve, »belokranjski« (II, str. 8), in ne, kot trdi ovitek knjige: belokranjskega odreda. Začetek jeseni je bil, 23. september 1942, ko se zbere Cankarjeva na Lapinjah. Marko premišlja, kako je bilo ob formaciji 1., 2. proletarske in še 3. sandžaške... Dolgo pot je že imel za seboj...

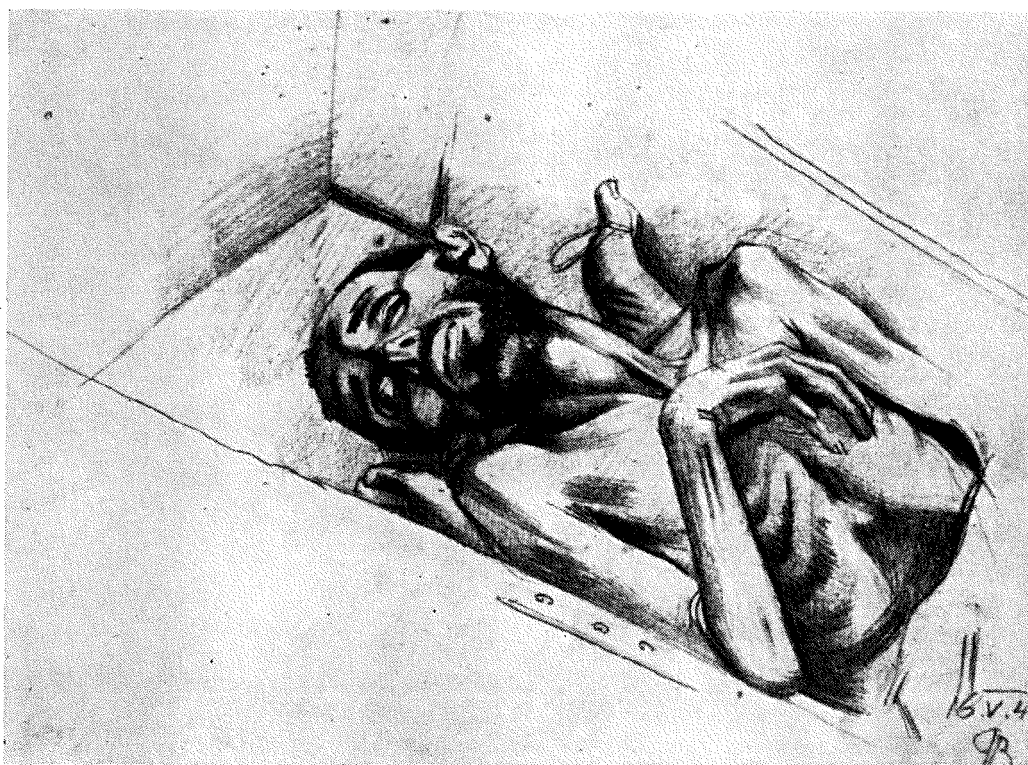
Vso jesen in še vso zimo se bije po Beli krajini in Dolenjski in še Vivodini, — spleča se prebrati, kar je pred leti pisal L. Ambrožič-Novljan, Italijanski poraz pri Krašičih (Spomini na partizansko leta 1946), gre za iste boje. Tolče se pri Suhorju, kjer so jo izkupili bega in gen. Robotti! In še, in še...

Prve dneve spomladi 1943, »23. marca smo odhajali iz Ribniške doline« (II, str. 94) na Primorsko. Marko prepartizani Pivko, Brkine, Kras, Vipavsko kot komisar »bat. Gregorčičeve«, znan je bil kot »kraški« bataljon in še dela obenem kot politični aktivist na terenu, le berite, štejte, koliko sestankov se je udeležil! In po dolгих, dolгих letih pride domov... Domov? Ne, v hišo ne!

»Mimo Velikega dola in Pliskovice proti visoki planoti Žekence... Noč je bila topla... Hodili smo čez griče in doline, ki so me spominjali na mojo prvo mladost.« Tu je pasel, grabil listje kot fantič; kosil travo fant... »Ob zori smo bili na griču pri Malem Repniču... Moja žalostna mladost. Brez očeta...« bil je v Ameriki, mati je umrla... Marko ima čut za naravo, za lepoto! Tu je ne vidi, ne brajd pod Grižo ne vasi tržaškega zaledja, ki se vzpenjajo v breg. Ne morja! »Moja žalostna mladost!«

Kdo se ne spomni črtice Ivana Cankarja »Domovina, ti si kakor zdravje?« Jure, ki je šel v svet s trebuhom za kruhom, se vrača domov umirat. Kako bi pisal danes Cankar o Juretič-Markih, ki so se vračali s puško na rami, pa polni ognja, zdravja in še humorja? Marko piše po svoje: »Po toliko letih sem prišel v domači kraj pa nisem mogel v svojo rojstno hišo. Po toliko letih v domačem kraju, pa spet žejen in lačen...« (II, str. 175.)

O ti naši partizani, kolikokrat so bili blizu doma, pa lačni! Pri Marku gre za več, gre za dolga leta, ko ga ni bilo do-

Božo Pengov: Mrliča v krsti, 1945, svinčnik (po osvoboditvi Dachaua)

mov!... Petnajst let pa..., je »Pepca Strjanova... odhitela v vojašnico in obvestila Italijane... Tej ženski smo pozneje dali vedeti, da vemo..., da pa jo za to ne bomo kaznovali« (II, str. 176).

Druga knjiga Markovih spominov bo tudi za zgodovinarja NOB dobrodošla. Gre za dobo, ko ni preveč pisanih virov. Koliko imen aktivistov s terena nam daje! Iz Pivke, Krasa, Vipavske, o koliko sestankih govori! »Naši ljudje teh krajev so fašizem poznali, žal tudi fašizem nje več kot preveč.« Marko ima kar celo poglavje: »Na Primorskem ni bilo izdajalcev«, pa so nekje celo aktivisti zavrli partizanske akcije, ker so se bali represalij, požigov domov, pokolov in odgonov v zapore in taborišča. In še nekaj, nekje je živela vera v Jugoslavijo, v staro Jugoslavijo. — Kako je tu delal Marko? »Meni je vseeno, kje se bom boril,« je rekel v vrhovnem štabu, ko so ga poslali v Slovenijo; isto ponovi, ko ga pošljejo na Primorsko (II, str. 93). In vendar je bil prav tu na svojem mestu bolj kot

kjerkoli! Domačin, ki pa je spoznal staro Jugoslavijo, je znal govoriti in razložiti, da je ta, sicer »up« primorskih ljudi, bila le iluzija: Doživel sem jo, gnila je bila. In še je kazal na partizane Srbije, Bosne in Slovenije: Glejte, tako se bore... Skliceval se je lahko na »Titove oficirje«, ki so jeseni prišli v centralno Slovenijo, našel pa jih je nato na Goriškem (Šaranoviča), poznali so se med seboj iz 1941/42. Tako je Milič-Marko zares mogel kovati novo jugoslovansko bratstvo med narodi.

In še njegova internacionalnost! Šlo je za važen, a delikaten odnos do Italijanov. L. 1926 je postan član KPI (II, str. 107) tam »nekje v gozdu blizu Nabrežne« je sprejel člansko izkaznico. Iz teh mladih let je poznal Tigra (Trst, Istra, Gorica, Reka) (II, str. 108). »Iz te organizacije smo člani KPI črpali nove kadre, krepili naše vrste... Čakali... da bo KPI začela graditi krepke, udarne ilegalne organizacije.« Nič! — »Ostala je brez množic...« Govori nato o oportunizmu,

šovinizmu KPI, misli seveda na italijanske partije. Na drugem mestu (II, str. 193) sodi celo, da »se zdi, da bi vodstvo KPI zavedno dušilo razpoloženje italijanskih množic.«

No, glede položaja in dejstev bi se z njim strinjal, zlasti v tem, da KP Italije, kljub izjavi treh partij iz leta 1943, ni imela pravega pogleda na slovensko narodno vprašanje, zlasti glede našega zahoda; da so zlasti v vrstah tržaških italijanskih partijcev bili nejasni pogledi, prenekateri je bil pod vplivom šovinstov, ali ...: Glavni vzroki te žalostne situacije niso bili samo pri Stalinu, kot meni avtor, pač pa v italijanski situaciji sami. Danes, ko bolje poznamo zgodovino fašizma in dela KPI, moramo le reči: V Italiji je KPI napravila svoje; dasi ne smemo pozabiti, da je bil njen boj proti fašizmu zelo zelo težaven. Policijski režim fašizma se ne da primerjati z monarhofašistično diktaturo kralja Aleksandra in princa Pavla. Kvestura-policija, karabinjerji, OVRA, vseh vrst fašistične milice ob agentih provokatorjih, ob fašistični stranki, ali se bomo čudili, da vsi partijski aktivisti, ki jih KPI pošilja tudi iz tujine, drug za drugim končavajo v zaporih. Da v letih 1937—1941 italijanski komunisti sploh nimajo v Italiji sami ne centralnega vodstva in ne pokrajinskih vodstev. Prvi član CK KPI Massola pride zopet v Italijo 1941 čez Slovenijo (glej Zbornike dokumentov NOB in še Zbornik »Jesen 1942«). Tudi žrtev so dali italijanski komunisti (o tem govori številna literatura), pričajo obsodbe pred posebnim tribunalom (o tem zbirka sodb: Aula IV), in še dodam, da so komunisti Julijske krajine tu prvачili. — Prav v dobo, o kateri piše tov. Marko, pa sodijo štrajki v mestih zgornje Italije, ki jih je že organiziral in vodil Massola in ki so fašizem pretresli tako, da je končal, kot je končal. — Res pa je, da so v Trstu, Gorici mirovali; ni bilo voditeljev.

Težko bi se razpisal o bojih »kraškega« bataljona. 3. bat. Gregorčičeve brigade, ni prostora —, kako pisec konec poletja zopet zapusti primorsko zemljo in odide za Gradnikovo brigado, v katero so vključili tudi Gregorčičevo, nazaj v centralno Slovenijo (II, str. 214—248). Boji pri Krvavi peči so zanimivo podani. Tovariš Marko ima povsod oči tudi za posameznike, dasi mu je po godu opis akcij: Maslo-Drago, tovarišica Drina — M. Škapinova, I. Mohorčič-Tiger in še marsikdo dobi svoje osebne poteze. Marko ima smisel za humor, čut za naravo sem že omenil —, uho za humor tovarišev, dasi je resen komisar, kar vse je

znak optimizma, vere, zaupanja v ljudi in končno zmago.

Kritičen pretres bi našel tu in tam pripombo, nujno, saj piše po spominu, zato pa je njegovo delo ogledalo časa. Medtem pa smo že marsikaj preštudirali o dobi NOB in s tega vidika na prenekateri dogodek gledamo drugače. Dotaknil bi se pa ob II. knjigi samo nekaterih točk.

Marko govori na več mestih o taboru, bazi svojega kraškega bataljona, 3. bat. Gregorčičeve. Lokalizira ga: »v podnožju Nanosa in Hrušice« in pravi, da je bil na Malem Javorniku (II, str. 98, 114, 119, 133; 67, 192, 195 in še kje). Pomislek imam proti »Malemu Javorniku«. Vemo za Javornike, Mali in Veliki, jugovzhodno od Postojne; za te ne gre. In še za Javornik jugozahodno od idrijskega Črne vrha. Ta ne pride v poštev, ker je predaleč, saj pisec pravi, da je njegov »blizu Predjamskega gradu« (II, str. 98). Tu pa nobenega Javornika ni. Ali se ni zmotil in je taborišče stalo pri Malem Bukovcu (kota 1181)? Veliki je kota 1256. Ta sta blizu Predjame; italijanske specialke so v začetku pisale: »M. Bucaviza, pozneje pa: »M. dei Faggi«.

In še za vasi, za zaselke gre. Žal, nimamo še topografskega imenika, tudi o načinu pisanja ni še ustaljene prakse, ko pri prehodu čez mejo, avgusta 1943, omenja »vas Strmec« (II, str. 215), ali ne bo to Strmica severno od Postojne, na cesti Bukovje—Planina? Tudi svoj rojstni kraj gleda (II, str. 176) z griča »Gradec«, ko zemljevid piše »Zagradec«. Ima Marko prav ali zemljevid?

Pri dogodkih in navajanju oseb bom omenil tov. Jako Avšiča, o katerem trdi, da je še 8. avgusta 1943 bil pred odhodom Gradnikove na Notranjsko z Ahacem, Beblerjem, Turšičem, Bračičem (II, str. 210) blizu taborišča bataljona. — Ne vem, če bo držalo. Pisani viri (Zbornik dokumentov NOB VI, knjiga 6, dok. št. 44) nam povedo, da je Jaka 14. julija 1943 bil na tem, da odpotuje »Prek Krna, Bogatina« na G. S. S.; 28. avgusta 1943 je že bil v Glavnem štabu (dok. št. 62). Če je šel prek Bogatina, je prišel ob stari meji, prek Gorenjske v Dolomite, ne verjamem, da je šel na Pivko.

Tretja knjiga spominov, naključje pač, se začena spet z jesenjo 1943. »19. septembra 1943 se je Gradnikova brigada spet vrnila na stare položaje okrog Postojne.« — V resnici so bili novi, tudi zaradi situacije. Marko je bil od avgusta komandant 4. bataljona Gradnikove. Z njo doživi 6. sovražno ofenzivo, boje pri Razdrtem in na Nanosu, ki so

za brigado pomenili prvi hujši spopad z Nemci celotne, nekje osamljene brigade: krila je hrbet goriške fronte. Huda je bila preizkušnja (III, str. 20—21), od 1200 borcev jih po bojih ostane le 300; pritisk sovražnika je bataljone razbil, borci so se prebijali na lastno pest. Vsi bataljonski komandanti zbirajo razpršene. Marko seveda zopet nastopa kot terenski aktivist. Zanimivi so njegovi pogledi, ocenjevanja naših vojaških in civilnih voditeljev v dobi »prve svobode« — pisec sicer ne pozna tega izraza, ki so

Novo leto 1944 se začenja z novo funkcijo: določeni sicer za komandanta Kosovelove brigade, gre za nekaj časa v pomoč komandantu Gregorčičeve.

Ce se je prej boril ob goriško-gorenjski meji in še v Dolomitih, ga zdaj najdemo na Trnovski planoti ob tako imenovani januarski nemški ofenzivi. Šele februarja pride v Kosovelovo brigado, ko se začne pohod XXX. divizije v Beneško Slovenijo. Če smo prav prav natančni, se prav Kosovelova brigada tega pravega pohoda ni udeležila, saj je krila le

France Uršič: Mrliča, 1945, črna kreda (po osvoboditvi Dachaua)

ga naši ljudje skovali za obdobje: september—oktober 1943. — Zgodovinar bo tu obstal po pojavu »raztrgancev« (III, str. 17) pri Razdrtem kot novem dejstvu; vodili so jih že švabi.

Poglavje v knjigi: »Sovražnik nadaljuje s 6. ofenzivo« (III, str. 53—75) ne nosi pravega naslova. Ne gre za nadaljevanje šeste, pač pa za hajke, ofenzivne sunke, ki so se pa zdeli nemškimi maršalom le tako pomembni, da so v dnevnih poročilih, razlagah o njih govorili firerju (o tem bo v kratkem poročala zgodovinska razprava). Marko je bil ta čas pomočnik komisarja Vojkove brigade. Ta brigada Tolmincev, Idričanov, s prenekaterim Gorenjcem vred, je bila nova, nastala je po zlomu Italije. Preizkušnja je bila huda, namestnik komisarja Marko ni imel lahkega položaja. Še petokolonce je moral ugotoviti, razkrinkali so jih šele po njegovem odhodu. Sam bi v bojih skoraj plačal z življenjem (III, str. 58—59), ko je ob njegovi strani padla tovarišica M. Škapin-Drina.

hrbet, da bi sovražnik ne padel v hrbet diviziji iz Soške doline: kosovelovci se bijejo na obeh straneh Soče med vasmi Livek—Kamno—Libušnje—Drežnica (III, str. 118—142).

Šele po teh bojih je tovariš Marko prevzel poveljstvo brigade. Ne da se pretresati bojov nato po Krasu; večkrat nam pisec omeni, da so kosovelovci z veseljem odhajali na Kras in ga s težkim srcem zapuščali; bili so pač Kraševci, bili so, dasi partizani, le radi blizu doma. Niso bili dolgo na Krasu: marec—april 1944 je v znaku bojov za zavzetje Hotederšice in Spodnje Idrije, končajo se neuspešno s sovražno ofenzivo, ki jo tudi pisec imenuje »ledinsko« (III, str. 197). Ne vem, strogih vojaških študij še nimamo, sam sodim, da je optimist v štabu IX. korpuse menil: če zasedemo in držimo Hotedrščico—Spodnjo Idrijo, smo združili osvobojeno ozemlje severno in južno od Idrije in še dobili zvezo z Gorenjsko. Umirjeni realist je sodil: Poskusimo, v najboljšem primeru sovraž-

niku otežimo odhode k Idriji, od tu je prek Hotedršice odvažal živo srebro. Nemci so bili še močni in so v ledinski ofenzivi napravili nasprotni napad. Bila je le huda. Kosovelovci so doživeli razpršitev. Kdo je bil kriv? Tovariš Marko nam poroča, kako so pretresali (III, str. 196 dalje) in prišli do sklepa, da pade odgovornost na komandanta XXX. divizije. S tem pa Milič-Marko konča pove-ljevanje Kosovelovi.

Od maja tja do polovice avgusta je v skupnem štabu tržaške italijanske brigade »Triestina d'assalto Garibaldi«. Brigada je bila podrejena politično KPI, italijanski partiji in CLN za Zgornjo Italijo. Marko naj zastopa štab IX. korpusa pri brigadi, ki je bila od njega formirana in se je borila na našem teritoriju. S tem sem označil položaj, jasno, da je bil zelo delikaten za vse: za štab IX. korpusa, za štab brigade in za tovariša Marka. V normalnih razmerah bi rekli: potrebne so diplomatske zmožnosti in šole. Treba je brati knjigo (III, str. 204—247, kar dve poglavji, in še nekaj na naslednjih straneh), in vsakdo bo priznal: naloga ni bila lahka za tovariša Marka. Tudi kritičen človek, ki bo te strani prebiral, jih bo moral brati z mislijo: partizan se je moral lotiti vsega, čeprav ni imel ne šol ne izkušenj. Sklep je na dlani: zasluži naše občudovanje in spoštovanje.

Ne bom več razpravljal o nadaljnjih nalogah, ki jih je prevzel in opravljal Marko. Tudi ob tretji knjigi njegovih spominov bo zgodovinar našel marsikaj, kar bo moral upoštevati, upoštevati določena dejstva, ki jih je ljudstvo drugače presojalo kot naši uradni dokumenti. Celo drugače poimenovalo. Tako berem (III, str. 50) o »matajurski brigadi«. Uradno je to bila ena izmed »so-

skih«. Tovariš Marko je pisal, kot je slišal, in o »matajurski brigadi« piše v svojem dnevniku tudi Kufolo, mož, ki je bil vzor našemu Bevku za njegovega »Čedermaca«. Zanimive so sodbe o politični situaciji, tudi o vojaških akcijah, preveč jih je, da bi jih našteval. Omenim le oceno, ki sodi še v II. knjigo (str. 270): o precenjevanju italijanske kapitulacije in podcenjevanju nemške sile.

Ob koncu: Marko piše brez prevetlih izlivov čustev. Priznam pa: ko sem ga spremljal še na poti nazaj v Kragujevac in sem bral zadnje strani njegovih spominov, ko je bila »zunaj pomlad, težko pričakovana pomlad«, ki je prinesla svobodo, konec vojne, pa je moral ležati v bolnišnici, ker ga je le vrgla »zakrknjena bolezen«, da bi ga že raje videl tam nekje ob njegovi rojstni vasi, blizu Trsta. Sam pa je ob misli na svobodo končal: »zazdelo se mi je, da se vrača moč ... zdravje.«

Lepa je oprema knjige. Še ljubše bi mi bilo, ko bi ne našel zlasti na priloženih skicah vrste napak. Zgrabilo me je hudo, ko sem gledal skico 3 (III, str. 192): Ali res moramo imena krajev naše Beneške Slovenije pisati po italijansko: S. Leonardo, Montemamadore (!); rojstna vas pesnika našega zahoda »Tarcimonte« za naš Trčmu pa še »Crimako«. V nasprotju s 3. skico je 4. (III, str. 240) boljša, dasi so celo imena primorskih krajev, tudi zaradi tiska, prizadeta. — V samem tekstu bode (III, str. 141) pod sliko Kamen za mesto Komen. Za kapelo »sv. Jeromena« (III, str. 15) se ne bom pulil, mogoče da je lokalno poimenovanje na sv. Jeronima.

Knjigi želim dosti pridnih, pa čeprav kritičnih bralcev. Upam, da se bo s tem strinjal tudi tovariš Marko.

Ivo Juvančič

Zgodbe iz narodnoosvobodilne borbe

Založba Mladinska knjiga v Ljubljani je izdala v počastitev dvajsete obletnice osvoboditve ZGODBE IZ NARODNO-OSVOBODILNE BORBE, komplet desetih odlično opremljenih knjižic. Gre za izdajo, ki jo je Mladinska knjiga pripravila skupaj z nekaterimi drugimi jugoslovanskimi založbami, in to z založbo Vuk Karadžić v Beogradu, založbo Naša djeca v Zagrebu, založbo Kočo Racin v

Skopju in založbo Forum v Novem Sadu. In za izdajo, v kateri so s svojimi deli za mladino, in sicer z deli s tematiko osvobodilnega boja zastopani najrazličnejši jugoslovanski pisatelji — Srbi, Hrvati, Makedonci, Slovenci in pripadniki narodnostnih manjšin. Gre torej za resnično jugoslovansko izdajo, za izdajo, ki je obenem kot v Ljubljani prišla na knjižni trg v enaki obliki in enaki opre-

mi v Zagrebu, Beogradu, Skopju in Novem Sadu, za izdajo, ki bo v 370.000 izvodih prišla med mlade bralce do štirinajstega leta, katerim je namenjena. Gre torej za res pomemben dogodek na slovenskem in jugoslovanskem knjižnem trgu, za dogodek, kakršnih ni dosti, pa si jih želimo. Zato gre za izdajo, ki jo je vsekakor treba zabeležiti. Ne samo zaradi izdaje, zaradi kvalitete prispevkov najrazličnejših jugoslovanskih avtorjev, temveč še toliko bolj zaradi dogodka samega, zaradi skupne, resnično jugoslovanske izdaje.

Za deset knjižic zgodb iz narodno-osvobodilnega boja je svoja krajša dela prispevalo dvaindvajset jugoslovanskih avtorjev. Med najbolj znanimi omenimo Franceta Bevka, ki je prispeval dve zgodbli, pa Toneta Seliškarja, ki je zastopan kar s tremi. Znani bosanski pripovednik Branko Ćopić je za izdajo prispeval dve zgodbli, ki napolnjujeta celotno knjigo. Od slovenskih avtorjev so nadalje predstavljeni Venčeslav Winkler z eno črtico in tri slovenske mladinske pisateljice Vida Brestova, Branka Jurca in Kristina Brenkova. Od slovenskih avtorjev je zastopan še Milan Šega. Od drugih jugoslovanskih pisateljev pa najdemo v zbirki prispevke črnogorskega pisatelja, ki sicer deluje v Beogradu, Dušana Kostića, in črnogorskega pisatelja Mihaila Ražnatovića. Nadalje sta z dvema zgodbama iz partizanskega okolja zastopana zagrebška mladinska pisateljica Anđelka Martić in Danko Oblak, prav tako doma iz Zagreba. Od hrvaških avtorjev je nadalje predstavljen še Josip Barković iz Like. Srbsko književnost predstavljajo Mira Alečković iz Novega Sada, Desanka Maksimović in Kosta Stepanović. Makedonsko književnost predstavljajo Slavko Janevski, Gligor Popovski in Vidoe Podgorec. Zanimivo je, da so zastopani tudi

trije predstavniki narodnostnih manjšin, in sicer madžarski pisatelj iz Novega Sada Mihály Majtenji, Mehmed Ali Hodža iz Ohrida, ki piše v šiptarskem jeziku, in Nedžad Zekerija, ki je sicer prav tako doma iz Makedonije, piše pa v turščini.

Seveda gre pri izdaji za dela, ki so namenjena predvsem mladini do štirinajstega leta. Zato so tudi vse knjige ilustrirane in opremljene z večbarvnimi ilustracijami, ki so jih prispevali prav tako ilustratorji iz vse države. Naj med njimi omenimo Iveta Šubica, Ančko Gošnik-Godčev, Ido Čirić, Savo Nikolića, Jovana Petrova, Danico Rusjan. Tako o posameznih pisateljih kot o ilustratorjih so v vsaki knjigi tudi biografski podatki in podatki o njihovem delu.

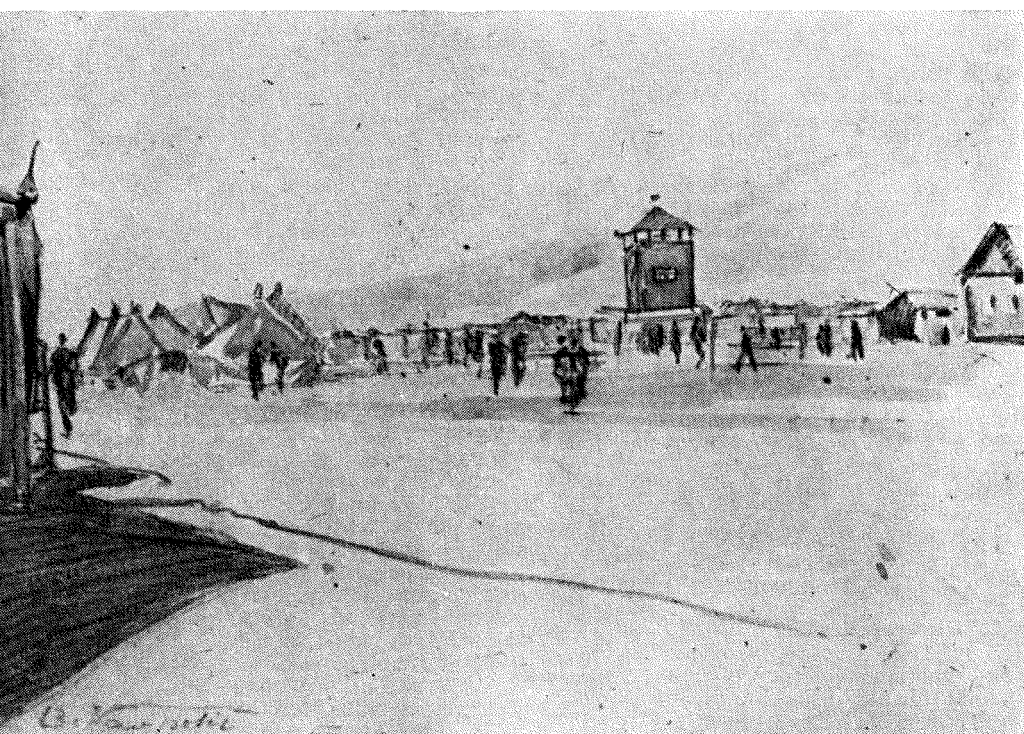
Ceprav smemo verjeti, da je skupna redakcija vseh založniških hiš izbrala dobra dela in torej lahko govorimo o kvalitetni izdaji, pa je pomen teh knjižic predvsem v tem, da je do take izdaje sploh prišlo in v naravi same izdaje. Kakor si pogosto želimo, da bi dobivali izdaje, namenjene celotnemu jugoslovanskemu knjižnemu trgu, tako imamo na žalost takih izdaj prav malo. Prizadevanje navedenih založb, da so izdale obenem v slovenščini, makedonščini, madžarščini, srbohrvaščini, v cirilici in latinici v popolnoma enaki opremi in hkrati vse te knjige, je torej vredno vsega priznanja. Lahko rečemo, da so pisatelji, ki so zastopani v tej zbirki, skupaj z ilustratorji postali resnično last mladih bralcev po vsej Jugoslaviji, saj tako obsežna naklada pomeni, da bo izdaja prodrla v res širok krog mladih bralcev. In prav v tem je bistveni pomen te izdaje, za katero bi si predvsem želeli, da bi ji sledilo še več podobnih skupnih jugoslovanskih izdaj, saj pomeni le tako izdajanje knjig resnično pot k zbliževanju naših narodov in naših kultur.

S. R.

Duško Kalić: Pekel ni na nebu

Po svojem značaju in svoji zgodovinski tradiciji so Srbi v književnosti izraziti epiki. Zato imamo tudi v srbski književnosti najboljše pripovedne tekste s tematiko osvobodilnega boja, dinamične in dramatične romane, kakršnih Slovenci ne premoremo. Zanimivo je, da takih širokih epikov tudi med Makedonci ni. In če vzamemo v roke najnovejšo knjigo

partizanskih črtic in novel makedonskega pisatelja Duška Kalića PEKEL NI NA NEBU (izšla je pri zavodu Borec v prevodu Nade Carevske) lahko ugotovimo, da bi te črtice lahko napisal tudi slovenski avtor. Tako so nam blizu. To namreč niso nikake široko zasnovane epske pripovedi, temveč bolj ali manj kratke črtice ali novele, bolj lirčne kot pa

Bruno Vavpotič: Izpred delovne pisarne na zbornem mestu, črna kreda, akvarel, 1945 (po osvoboditvi Dachaua)

pripovedne, črtice in novele, ki segajo bolj do srca kakor pa do razuma. In črtice, ki zajemajo snov izključno iz življenja v nemških koncentracijskih taboriščih med vojno. Prav zaradi tega bo knjiga Kalićevih črtic slovenskim bralcem tako blizu in prav zato bo tudi doživela pri njih topel sprejem.

Avtor knjige Duško Kalić je doma iz Srbije, kjer se je v Vučitrnu rodil leta 1925. Otroška leta je preživel v Skopju, ob začetku vojne pa se je s starši preselil v Srbijo. Ze maja leta 1941 se je vključil v narodnoosvobodilni boj, zato so ga Nemci tudi zaprli in odpeljali v koncentracijsko taborišče Mauthausen, kjer je ostal do osvoboditve. Leta 1946 se je vrnil v Skopje in se posvetil književnosti in novinarstvu. Svoje novele je objavljajl po časnikih in revijah ter leta 1950 v Skopju izdal tudi prvo knjigo novel »Iz onih dana«. Leta 1959 je izdal drugo knjigo črtic in novel, ki smo jo zdaj dobili v slovenščini. Napisal je tudi dramo. Zdaj živi v Beogradu, kjer se ukvarja s književnostjo in publicistiko.

Duško Kalić pa slovenskim bralcem ni povsem neznan, saj je prav v naši reviji že izšlo nekaj njegovih črtic v slovenskem prevodu. S prevodom njegove celotne druge knjige novel in črtic pa se bo Kalić prav gotovo še bolj približal slovenskim prijateljem knjige in partizanske ter vojne literature.

Kalićeva knjiga »Pekel ni na nebu« obsega trinajst črtic oziroma novelic, ubranih na isto temo: na temo nečlovečnosti in strahot koncentracijskih taborišč, ki jih je pisatelj sam doživel in tako dodobra spoznal. Kalićeve zgodbe so kratke in so prej črtice kot novele. V glavnem gre v njih za enkratno, majhen, nepomemben dogodek, ki pa prinese odločilne posledice, navadno tragično smrt. Tako na primer taboriščnik izgubi ženinovo pismo, ko leze po čik pred barako. Da bi rešil pismo, se še enkrat odpravi na pot, pri tem pa ga ustrele. V drugi noveli (Višnja na kamenju) pade človek pod udarce zaradi višnjevega cveta, ki ga je spomladi utrgal. V črtici Peni je dnevnik vzrok smrti. Nesrečni Angelo, ki se

rešuje pri kopanju jarkov pod skritimi opazi, pade zaradi svojih miniaturnih vodnjakov, ki jih je delal iz gline. Zaradi prijaznega pogleda dekleta, ki hodi mimo taboriščnikov, stražar ubije mladega fanta (Zaljubljenca). V vseh teh primerih gre torej za majhen dogodek, za nekoliko sentimentalno, a pretresljivo izpovedano zgodbo, ki jo pisatelj mirno začena, stopnjevano dviga v napetosti in s tragičnim dogodkom nenadoma konča. Prav odličen prikaz vzdušja in strahot taborišč, spretno stopnjevanje napetosti in nekoliko sentimentalno pobarvana pripoved, to so tisti elementi, ki bralca pritegnejo k branju, prevzamejo in tudi pretresejo. Ne sicer v vseh zgodbah, toda v mnogih. Morda bi posebej omenili to ali drugo črtico, morda črtico Čik ali tisto z naslovom Metulji, prav gotovo pa se najbolj odlikuje novela o Zelenem Hansu, ki po svoji umetniški moči izpovedi vsekakor izstopa.

Snežinke, črtica o razbitih sanjah osemnajstletnega ubitega fanta, je motivno podobna Vstajenju. Zanimivo je, da obema manjka zunanji dogodek in da morda zato nista tako uspešni. Kajti Kalič gradi svoje zaključke in svojo efektno pripoved prav na zunanjem dogodku, ki ga zna odlično prikazati. Tudi tiste zgodbe, v katerih prikazuje usode nemških oficirjev in stražarjev, so morda resničnejše. Toda to ni tako pomembno. Pomembnejše je, da niso tako prepričljive, zato tudi niso umetniško tako močne, da bi bralca povsem prevzele. V zadnjih treh črticah oziroma novelah — Metulji, Gozd, Človek v karirastem suknjiču —

je pisatelj taboriščno snov obdelal z drugo zornega kota. Iz sodobne stvarnosti se vrača v preteklost, v taboriščno življenje. Čeprav je poudarek na sodobnosti, je vendar taborišče z vsemi posledicami tako močno priučujoče v sodobnosti, da se to kaže v težkih pretresih glavnih junakov. V nasprotju z zgodbami, ki se tragično končajo, pa se prav te zgodbe končajo bolj ali manj optimistično.

Kaličeva knjiga taboriščnih črtic vsebuje torej trinajst skrbno izbranih, pretehtanih in spretno komponiranih novel na isto temo: taboriščnega življenja in smrti. Tema, ki se je pisatelj loteval spretno izbrani in skrbno zapisani, dobro grajeni zgodbi, ki bralca pretrese. Po umetniški moči si vse črtice seveda niso enake. Vsaj polovica med njimi je zrelih umetnin z ostro obsodbo nasilja nad človekom in njegovo osebnostjo. Formalno sicer niso nič posebnega, saj se pisatelj nikjer ne oddaljuje od preproste pripovedne tehnike, pa tudi tam, kjer komponira sodobnost s preteklostjo, je oblikovno kar se da preprost in neproblematičen, mestoma celo staromodni. Vendar pa Kalič ve, kaj hoče povedati in tudi zna povedati, zato tudi bralca večinoma prevzame. Čeprav njegove črtice in novele spominjajo na slovenska dela iz obdobja neposredno po vojni, čeprav nam pravzaprav ne povedo nič novega, smo jih seveda veseli. Ne samo kot nov slovenski prevod makedonske književnosti, temveč tudi kot tekst, ki bo našim bralcem resnično segel do srca. To pa je tudi že veliko.

S. R.

Poslanstvo slovenskega zdravnika

V počastitev stoletnice Slovenskega zdravniškega društva (1863—1963) in petindvajsetletnice rojstva partizanskega zdravstva (1941—1965) izdala in založila SLOVENSKA MATICA (odsek za naravoslovne vede) v Ljubljani 1965.

Uredil Franjo Smerdu, risbe in vinjete narisal Robert Hlavaty, zunanjo opremo knjige pa zasnoval Janez Bernik.

Že na sploh ocenjevalcu skoraj sleherne slovenske publikacije ni lahko pri srcu, zakaj ozirati se mora na vse strani neba in upoštevati tisoč okoliščin, ki so tako ali drugače vplivale na obseg in velikost pa na čas izida in navsezadnje ne najmanj

na prodajno ceno, če noče povzročiti težav za njene naslednice.

Tembolj neboljenega pa se počutim prav zdaj, ko sem sedel za mizo, da potem, ko sem prebral POSLANSTVO SLOVENSKEGA ZDRAVNIKA, zapišem — oceno. *Knjiga* namreč nima predhodnice v zgodovini slovenske knjige, te občinske revice vseh *štiristo in petnajst let*. Pa — brez zamere, prosim lepo, če pokazujem na rojstvo slovenske knjige — 1551!

A propos! Ne gre za knjigo v vsakdanjem smislu besede, marveč za orjaški in zares *stoletni zbornik* razprav in člankov več kot petdeset v slovenski strokovni lite-

raturi (in tudi v beletristiki) vidnih imen. Nosilci teh imen tokrat očitno niso pisali samo »ad hoc«, samo da bi prispevali v počastitev prej omenjenih obletnic, se pravi, z željo po le začasnem učinku. Ne! Zdi se, da se je sleherni avtor prav dobro zavedal, da gre tokrat za sklep: »ZDRAVNIKU NA SLOVENSKEM OZEMLJU — POSTAVIMO SPOMENIK, KI BO TRAJNEJSI OD BRO-NA!«

Sklep je uresničen brez ostanka, za kar pripišimo zasluge predvsem ožjemu redakcijskemu odboru, ki so ga sestavljali: prof. dr. Marjan Avčín, akademik prof. dr. Bogdan Brecelj, prof. dr. Janez Kanoni, prof. dr. Janez Milčinski, akademik prof. dr. Robert Neubauer, prof. dr. Jože Rant, predstojnik CMK dr. Franjo Smerdu, prof. dr. Leo Šavnik, akademik prof. dr. Igor Tavčar.

Že uvodni prispevek je izjemen — HIPOKRATOVA PRISEGA, v bleščečem prevodu pokojnega akademika Antona Sovrétá.

Od devetih večnih maksim iz te prisrge izpišimo dve:

— da bom svoje življenje in vedo svojo varoval vseskozi neomadeževano in pošteno;

— da bom v sleherni hišo, kamor me bodo poklicali, stopil samo zaradi koristi bolnikov ter da se bom vzdrževal vsake zavestne in pogubne krivice...«

Prisega — veljavna več kot dva tisoč let!

Janez Milčinski ugotavlja v »Razpotjih in odločitvah«, da bomo našli v zgodovini medicine le stežka zadnjemu enako stoletje, ki se po naključju ujema s prvim stoletjem Slovenskega zdravniškega društva:

»Sto let, v katerih si je človeštvo priborilo nov svet in medicina novo vlogo v tem novem svetu. Sto let, ob katerih zaključku se mali Zemljan poigrava s čudežno škatlico, v kateri so ujete tolikšne moči, da bi utegnile uničiti vse, kar je živega na zemlji z malim Zemljanom vred; in medicina, da ne bi zaostala, se poigrava z zdravili, radioaktivnimi snovmi in sevanji, ne da bi mogla kaj prorokovati, kakšne bodo posledice.

In kakšen je iz pretresov minulih sto let prišel naš zdravnik? Je zrastel in dozorl? Mu je uspelo ohraniti lastnosti, na katerih naj bi slonel zdravnikov etični lik: ljubezen do človeka in slo po učenju? Kakšne skrbi ga tarejo in kakšne so naše skrbi zanj? Kakšne spremembe je doživljal, kako se je uvrstil v današnji družbi in kakšna pot mu drži v prihodnji čas?...«

Na ta vprašanja, ki jih je odprl prof. dr. Janez Milčinski, pravzaprav odgovarja jo s presenetljivimi nadrobnostmi naslednji sestavki, po številu sicer samo 31, čeprav je piscev precej več, zakaj pri nekaterih monografijah — na primer: »Pota in cilji slovenske psihiatrije nekoč in danes« ali

»Razvoj zobozdravstva v Sloveniji« — je sodelovalo po več strokovnjakov.

Mimo razprav, ki so zajele vse slovensko ozemlje, vsebuje ZBORNIK tudi nekaj študij za ožja območja — na primer: »Razvoj bolnišnice in Slovenjem Gradcu«, avtor Ivo Rajšp; »Pregled zgodovine zdravstva v celjski občini« Janka Orožna, in »Spomini na začetke zdravstvene službe v istrskem okrožju (1947—1950)« Roberta Hlavatyja.

Božidar Borko se je s prispevkom »Slovenski zdravniki-pisatelji« poklonil manom pokojnih slovenskih zdravnikov-pisateljev, med njimi dr. A. Kraigherja, dr. St. Gruma in dr. B. Magajne. Enako Dragotin Cvetko s »Slovenskimi zdravniki-skladatelji«; življenjepisnim podatkom je objavil tudi posnetke. Izredno prijetno presenečenje »Humor v medicini ali medicina v humorju« je duhovita kozerija Roberta Hlavatyja z originalnimi ilustracijami.

Na uvodoma odprto vprašanje o našem zdravniku v NOB odgovarja sedem zaključnih razprav, katerim je prav zavoľo prelomne pomembnosti posvečena cela druga polovica ZBORNIKA, in sicer: »Mi pa nismo se uklonili...«, »Kako so nastajale partizanske bolnišnice?«, »Ali več, zdravnik, svoj dolg?«, »Partizansko zdravstvo na Gorenjskem«, »O bolečini«, »Trdnjši od brona« ter »Spoštujno in negujmo svojo materinšino!«

Na prvo oko se zdi, da so (vsaj) zadnji trije prispevki prešli časovne meje NOB, toda ravno narobe je prav, zakaj prav vsi so *ponatisi* iz PARTIZANSKEGA ZDRAVSTVENEGA VESTNIKA.

Kljub vsej vestnosti zbiralcev gradiva o tistih iz vrst zdravstvenega osebjá, ki so se zavedali v dne, ko »se je naše narodno telo vilo v krčih, ter se odzvali bojnemu klicu OSVOBODILNE FRONTE in stopili v vrste njenih borcev«, (Janez Kanoni »IN MEMORIAM«), pa se je le pripetila krivica: preočitno smo pozabili na še mnoge in mnoge, ki jih ZBORNIK ni zajel.

Med te — od zdravnikov prek medicincev do sanitetnih delavk in delavcev — je namreč treba zajeti tudi tiste, ki niso delovali v centralnih partizanskih bojnih enotah oziroma osrednjih partizanskih bolnišnicah, skratka tudi tiste z najbolj oddaljenih koncev in zaselkov slovenskega ozemlja.

Kako to popraviti?

Morda skromen nasvet: Krivico v prvi izdaji je moč (vsaj delno) ublažiti v drugi, izpopolnjeni izdaji, ki po mojem globokem prepričanju takemu ZBORNIKU prej ali slej mora slediti!

Za svoje zapiske in dokumente o partizanskem zdravstvu z naslovom »Mi pa nismo se uklonili...«, motivom iz PESMI DEVETE BRIGADE, ki jo je po besedilu

Franceta Kosmača uglasbil Marjan Kozina, pa pravi Janez Milčinski-Peter med drugim takole:

»... (uredniškemu odboru ZBORNIKA) ponujam zapiske take, kot sem jih zapisal štirinajst let mlajši in najmanj za toliko bolj mlad. Napisane hlastno in vročično, večinoma v bolniški postelji, iz notranje nuje povedati, napisati, da se ne bi pozabilo in razgubilo...«

In prav zavoljo tega, da se OGLEDALO za razvoj slovenskega naroda najbolj usodnega razdobja — NOB 1941—1945 — čerav-

no sestavljeno iz številnih koščkov, ne bi *nikoli razgubilo in pozabilo*, je poskrbela nadvse skrbno opremljena, z blizu 200 črno-belimi in 10 celostranskimi *barvnimi* reprodukcijami, jubilejna izdaja zbornika razprav in člankov pod zgovornim naslovom POSLANSTVO SLOVENSKEGA ZDRAVNIKA!

S to knjigo si je hkrati tudi SLOVENSKA MATICA znova potrdila legitimacijo o uspelem izpopolnjevanju svojega poslanstva v slovenski kulturi.

Jaka Slokan

Umetnost v taboriščih

Številni likovni umetniki in samouki nam s svojimi deli, nastalimi v zaporih in taboriščih, prikazujejo življenje v ječah in taboriščih ter dokumentirajo zločine, ki so se tam dogajali. Taka dela so se nam ohranila že od vsega začetka tega grozotnega dogajanja do konca in še po njem, saj je okupator pošiljal v zapore in taborišča tudi slikarje.

Po dosedanjih ugotovitvah je bilo v najrazličnejših zaporih in taboriščih nad dvajset starejših umetnikov in šestnajst mlajših ter trideset samoukov, vojnem ujetništvu pa pet slikarjev slovenskega rodu. Ohranjenih je več kot 3500 del iz tega časa.

Seveda so bile razmere v zaporih in taboriščih vse prej kot ugodne za umetniško ustvarjanje, saj je na primer v nemških taboriščih bilo pod smrtno kaznijo celo prepovedano hraniti papir in pisalne pripomočke. Dela so tako nastajala le skrivaj in se ohranila na posebno iznajdljive načine. Pri tem so slikarji zares veliko tvegali. Zato je del iz nemških taborišč, nastalih prav med vojno, malo, v glavnem so nastala po osvoboditvi taborišč. Bolje je bilo v italijanskih taboriščih, od koder je večina del.

Ustvarjati je bilo treba sredi zločinov, bolezni, smrti. In ustvarjal je nesvoboden, utrujen, sestradan človek. Zato ni čudno, če so poleg umetniških del nastajala samo dokumentarna dela. Taka dela so nastala v naglici kot zapisek nečesa, kar je hotel avtor na vsak način ohraniti v spominu. Zanimalo ga je vse, odtod najrazličnejši motivi.

Dela so v glavnem preprosti, drobni listi, največ risbe s svinčnikom (kar velja predvsem za nemška taborišča), nadalje risbe s kredo, ogljem, tušem pa tudi redki akvareli, gvaši, olja ter celo plastika (v italijanskih taboriščih in v vojnem ujetništvu). So

pa ta dela na najrazličnejših materialih: največkrat ovojni, cigaretni, pa tudi na toaletni papir, celo žepni robec, lepenko paketov, izrezano živilsko nakaznico ipd., pač na vse, kar je prišlo umetniku pod roko.

Kaj so ta dela prinesla pomembnega v našo likovno zakladnico? Kot smo videli, čas in razmere niso dopuščale, da bi nastajala reprezentativna dela v najrazličnejših tehnikah in stilnih poizkusih. Dela so v glavnem privrela na dan iz notranje potrebe, umetnik si je zabeležil to, kar je čutil in videl, brez kakršnih koli olepšav in misli, da bodo dela kdaj iskana kot dokument časa. Zato sodijo v stilnem pogledu v okvir umerjenega realizma. Res je, da je med množico del tudi veliko študij ali del, ki so le dokumentarna, res pa je tudi, da je čas rodil nekaj nepogrešljivih, globoko občutenih enkratnih del, ki v normalnih razmerah ne bi mogla nikoli nastati, kar velja predvsem za nekatera dela iz italijanskih taborišč.

Dela iz zaporov in taborišč pa niso le obogatila naše likovne zakladnice z nekaterimi povsem svojevrstnimi in dragoceniimi umetniškimi dokumenti; ta dela z nepozabnimi spomini na vsa grozotna življenja so bila umetnikom neizčrpen vir in navdih pri ustvaritvi zares prepričevalnih del, ki so nastajala že med vojno, predvsem pa po osvoboditvi na to temo.

Večina del iz zaporov in taborišč ter fotografij del, ki jih hranijo privatni lastniki, je našla svoje mesto v muzeju ljudske revolucije in nam obenem z dokumenti, fotografijami, ustnimi in pisanimi viri ter predmeti pomagajo rekonstruirati taborišča in življenje v njih. Verjetno je še precej del raztresenih širom po naši domovini in drugod, ki bi lahko pripomogla k čim popolnejši dokumentaciji tega časa.

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS (2. štev. 1965). Izdaja ga Zveza društev zgodovinarjev Jugoslavije in izide štirikrat letno. Do konca lanskega leta sta izšli šele dve številki. Med članki in razpravami je na prvem mestu članek Živka Avramovskega »Vpliv jugoslovansko-bolgarskega pakta, sklenjenega 24. januarja 1937. leta, na odnose med članicami balkanskega pakta«, v katerem podrobno proučuje stališča posameznih balkanskih držav do tega pakta in njegov odsev na odnose med članicami balkanskega sporazuma. Sklenitev pakta z Bolgarsko je bila še posebno občutljiva, ker je bil balkanski sporazum sklenjen z namenom, da se balkanske dežele odprejo bolgarskim revizionističnim težnjam ter da skupno zagotavljajo svoje balkanske meje. Zato je imela sklenitev tega pakta usoden vpliv na nadaljnje odnose med državami podpisnicami balkanskega pakta. — Aleksandar Hristov je prispeval članek »Priprave na ustanovitev Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Makedonije (ASNOM)«. Avtor obravnava obdobje od 2. avgusta 1943 do 2. avgusta 1944, v katerem sta zajeta ustanavljanje in razvoj narodnoosvobodilnih odborov, politične priprave na ustanavljanje ASNOM, vpliv sklepov II. zasedanja AVNOJ na priprave in sklicanje ASNOM. V času, ko je v Makedoniji partizanski odpor vedno večji, ko je postajala borba za nacionalno osvoboditev in revolucijo vedno močnejša, predstavlja obdobje ustanavljanja ASNOM zelo važno poglavje v zgodovini oblikovanja makedonske države. Ustanovitev ASNOM samega pa predstavlja tudi »de iure« začetek Makedonije kot nove države v okviru Federativne demokratične Jugoslavije. — Ali Hadri obdeluje okupacijski sistem na Kosovem in Metohiji od 1941. do 1944. leta. Članek je zanimiv tudi zaradi tega, ker je prvi primer, da je to poglavje zgodovine obširneje in podrobneje obdelano. Pod fašistično okupacijo so vladali na tem področju težki in zelo specifični pogoji, ki so izhajali deloma iz položaja Šiptarjev v buržoazni Jugoslaviji, deloma pa zaradi fašistične politike okupatorjev. Delo je napisano na osnovi arhivskih materialov, okupatorjevega tiska, kot tudi povojne literature in obravnava: razdelitev tega ozemlja med nemškimi, italijanskimi in bolgarskimi okupatorji.

Bogo Grafenauer obravnava v poročilu »Italijanski srednješolski učbeniki in problemi zgodovine jugoslovanskih narodov« vrsto učbenikov, ki so v rabi na nižjih gimnazijah in na nižji stopnji sednjih šol v

Italiji. Na vrsti primerov razčlenjuje netočnosti, pomanjkljivosti in nepravilne prikaze zgodovine jugoslovanskih narodov. Ugotavlja, da bi mogli učbeniki v Italiji upoštevati zgodovino balkanskih narodov v nekoliko večjem obsegu. Zlasti velja to za tiste elemente, ki so neposredno oblikovali v preteklosti italijansko-jugoslovansko sosedstvo na Jadranskem morju — torej zlasti za Hrvaško in Slovenijo, v tem okviru pa za medsebojne pozitivne vplive, s čimer bi se mogla enostranska politična podoba precej spremeniti. — V rubriki prikazi in kritike so obravnavana naslednja dela: M. Marjanović »Diplomska borba za Zadar 1915—1922«, J. Petričević »Ivo Lola Ribar«, J. Marjanović »Beograd« in dr. B. Petranović »Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ«.

MEĐUNARODNI RADNIČKI POKRET — DOKUMENTACIJA (4. št. 1965) Revijo izdaja Institut za savremeni međunarodni radnički pokret v Beogradu. Pod naslovom »Sedmi kongres komunistične partije Indije« objavlja revija tekste organizacijskega poročila in resolucij. Na kongresu, ki je bil decembra 1964. leta v Bombay, so sprejeli poleg vrste dokumentov nov program partije, politično resolucijo in resolucijo o ideoloških razhajanjih in enotnosti v međunarodnem komunističnem gibanju. »Nove značilnosti narodnoosvobodilnega gibanja« je prevod članka generalnega sekretarja CK KP Cejlona Pitera Kejnemana, objavljenega v teoretični reviji »Problemi miru in socializma«. Članek obravnava nekatere značilnosti narodnoosvobodilnega gibanja in cejlonsko nekapitalistično pot v socializem. Poleg stališča CK KP Cejlona o tem vprašanju izraža avtor mišljenje o oblikovanju države nacionalne demokracije na osnovi miroljubne koeksistence. — Sledi članek N. Vasiljeva »Kritika teorije narodnega kapitalizma«. Avtor je znani ruski ekonomist in znanstvenik in je v tej razpravi obdelal teorijo »narodnega kapitalizma«, kot eno najnovejših smeri sodobne buržuazne politične ekonomije in sociologije. — V celoti je objavljen tekst dveh vzhodnonemških ekonomistov K. Beta in V. Schmita, ki je bil napisan posebej za rusko ekonomsko teoretično revijo Voprosy ekonomistiki o teoretičnih in praktičnih aspektih reforme cen v Nemški demokratični republiki kot pomembnem faktorju v obdobju gospodarske reforme. Avtorja sta v svoji razpravi podala tudi analizo principov socialističnega oblikovanja cen.

V zadnji lanski številki revije je objavljen članek akademika M. V. Nečkina, V. T. Pašute in E. B. Černjaka *O evoluciji zgodovinske misli v sredini XX. stoletja*. — P. G. Semenov piše o *suverenosti sovjetskih narodov*, pri čemer poudarja, da imajo sedaj sovjetske narodno-državne formacije večje pravice, kakor so jih imele doslej. — N. N. Jakovljevič obravnava *Sovjete 1905. leta*. V članku *»Narodna volja pred sodbo zgodovine«* razpravlja docent zgodovinske fakultete Moskovske državne univerze M. G. Sedov o »narodovoljcih« in njihovi vlogi v osvobodilnem gibanju carske Rusije. — N. I. Lebedev analizira politiko *romunskih »zgodovinskih strank« v času protisovjetske vojne 1941—1945*. — A. J. Ševelenko

primerja *nastanek fevdalnih odnosov v frankovski državi Španiji in Indoneziji*.

Revija je objavila nadaljevanje spominov maršala Sovjetske zveze K. A. Mereckova *»Po poti bitke«*. Opisani so boji v Kareliji, Zapolarju in na Norveškem. — Iz dokumentov, najdenih v Črnem jezeru na Češkem, je revija objavila listine o *fašističnem puču v Avstriji 1934. leta in o umoru kanclerja Dollfusa*. — N. N. Jakovljevič piše v nadaljevanju o *življenju Franklina D. Roosevelta*. — Poleg pregleda *»Ameriški buržoazni pisci o tihoceanški politiki ZDA med vojno proti Japonski«* prinaša revija tudi recenzije del s področja zgodovine in kratke prispevke o zgodovinskih dogodkih in zanimivih osebnostih.

J. K.

BIBLIOGRAFIJA KNJIG

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

PEČAR, dr. Zdravko: Alžir. Dokumenti današnjice. Nova serija. »Sedma sila«. Štampa: Beogradski grafički zavod. Beograd. 1965. 92 + (4) str. s slikami.

RADOVANOVIĆ, Ljubomir: Nemačka i evropska bezbednost. Naslovna strana Miloš Čirić. Biblioteka »Suvremeni svet«, letnik II, 10. »Komunist«, štampa: »Prosveta« Požarevac. Beograd. 1965. 59 + (4) str.

MARKOVIĆ, Brana: Britanski radnički pokret. Naslovna strana Joža Rebernik. Suvremeni radnički pokret, 6. Centar za dokumentaciju i informacije o suvremenom radničkom pokretu »Božidar Adžija«. Štampa: »Ognjen Prica« Daruvar. Zagreb. 1965. 74 + (2) str.

MARKOVIĆ, Brana: Britanski sindikati u suvremenim uslovima. Mala biblioteka Instituta za izučavanje radničkog pokreta. Kolo II, 4. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Štamparija: »Kultura«. Beograd. 1965. 158 + (1) str.

BIHAČKA republika. 4. XI. 1942 — 29. I. 1943. Prva knjiga. Zbornik članaka. Predsednik odbora za pripremu edicije: Kapetanović Hajro. Likovni prilogi: Tiljak Đuro, Detoni Marijan, Dimitrijevič Vojo, Mujezinović Ismet. Prevod sa slovenačkog: Stanislav Podboj. Omot, korice, oprema: Nataša Todorović. Muzej Avnoja i Pounja. Štamparija »Kultura« Beograd. Bihać. Str. 719 + 26 priloga sa slikama i crtežima + (2) + prilog sa crtežom.

Iz sadržaja: I. Josip Broz Tito: U Bihaću su položeni temelji jedinstva naše zemlje i

stvoreni prvi oblici nove narodne države. — Aleksandar Ranković: Borba i delovanje KPJ u ratnim uslovima.

II. Bihaćka operacija: Kosta Nađ: »Trebalo nam jedan veći grad«. — Stevo Rauš: Bihaćka operacija novembra 1942. godine. — Veselin Masleša: Da se vojsci puti ne zmrse. — Ratko Martinović: Druga krajiška u napadu na Bihać. — Nikola Karanović: Neki podaci o 3. krajiškoj brigadi u borbi za Bihać. — Mirko Perkić: Peta krajiška brigada u akciji na Bihać. — Stevan Blanuša: Oči u oči sa ustašama. — Zaim Dizdarević: Drugi bataljon 6. krajiške brigade u borbama za oslobođenje Bihaća. — Vlado Božić: I bez nišanskih sprava. — Brancko Čopić: Oj ustaše, bježte iz Bihaća. — Lado Ambrožić Novljan: Bihać i oslobodilački rat u Sloveniji.

III. Stvaranje i rad AVNOJ: Edvard Kardelj: Konture nove Jugoslavije. — Đuro Pucar: Prvo zasjedanje AVNOJ. — Dr. Ivan Ribar: Sjećanje na pripremu i Prvo zasjedanje AVNOJ. — Moša Pijade: Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije i Komunistička partija. — Boris Kidrič: Bihaćka skupština — plod borbe Narodnooslobodilačke vojske in partizanskih odreda Jugoslavije. — Rodoljub Čolaković: Sjećanje na Prvo zasjedanje AVNOJ.

IV. Stvaranje i rad USAOJ: Rato Dugo-njić: Neka sjećanja na pripremu i Prvi kongres USAOJ. — Mihailo Švabić: Rad Biroa CK SKOJ u Bihaću. — Dr. Slavko Komar: U glavnom gradu naše partizanske države. — Stana Tomašević: Mladi u Bihaću. — Vilma

Bebler Pirković: Antifašistički omladinski pokret u Sloveniji pred Prvi kongres USAOJ.

V. Bihać centar oslobođene teritorije: Hajro Kapetanović: U oslobođenom Bihaću i Cazinskoj krajini. — Enver Redžić: Iz rada Sreškog komiteta KPJ. — Bihać. — Izbor i rad prvog Gradskog NOO u Bihaću. — Hakića Pozderac: Izbori za narodnooslobodilačke odbore i njihov rad u oslobođenoj Cazinskoj krajini. — Vladimir Nazor: Čamac na Kupi. — Vladimir Nazor: Bišću, budi nam kolijevkom! Naša budućnost i naša sreća ovdje sada rađa. — Ivan Goran Kovačić: Junaštvo je prestalo biti iznimka. Lješevi putuju. — Vladimir Nazor: Pjesma o pesti; Drug Tito; Mitraljezac; Crvena zvijezda. — Dr. Dušan Nedeljković: Koračnice Nazorove i Ivo Ribar. — Vilko Vinterhalter: Pisana riječ Bihaćke republike. — Velimir Terzić: Vrhovni štab NOV i POJ u Bihaću 1942/43. godine. — Sava Popović: Naše oružane snage krajem 1942. godine. — Ing. Živa Đorđević: Vojno građevinska delatnost u Bihaću. — Slavko Odić: »Partizanska država« i njemački okupator. — Vladimir Smirnov: Rušenje mosta na Uni — prvi borbeni zadatak Inženjerijske čete. — Branko Čopić: Na Petrovačkoj cesti. — Kosta Nađ: U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi. — Oskar Davidč: Balada o četiri prestonice o prva četiri naša glavna grada (odlomak).

BIHAČKA republika. 4. XI. 1942 — 29. I. 1943. Druga knjiga. Zbornik dokumenata. Predsednik Odbora za pripremu edicije: Kapetanović Hajro. Prevod sa slovenačkog: Stanislav Podboj. Omot, korice, oprema: Nataša Todo- rović. Muzej Avnoja i Pounja. Štamparija »Kultura« Beograd. Bihać. Str. 564 sa faksimilima + 33 priloga sa slikama + (1).

Sadržaj: I. Bihaćka operacija i ofanzivna dejstva NOV i POJ u jesen-zimi 1942/43. godine. — Prvo zasjedanje AVNOJ i rad Izvršnog odbora AVNOJ. — III. Prvi kongres USAOJ i aktivnost omladine. — IV. Narodnooslobodilački odbori, vojno-pozadinske vlasti i političke

organizacije u jesen-zimu 1942/43. godine. — V. Prilozi.

POPOVIĆ, dr. Zdravko: Priručnik za ostvarivanje prava iz penzijskog osiguranja. »Informator«. Štamparija »Informator«. Zagreb. 1965. 110 + (2) str.

POPOVIĆ — STANIŠIĆ, Mira i dr. Zdravko Popović: Prava učesnika narodnooslobodilačkog rata. Oprema korica: Marijan Jevšovar. V. izdanje, potpuno prerađeno prema najnovijim propisima. »Informator«. Tiskara »Otokar Keršovani« Pula. 1965. 255 str.

LEPOSLOVJE

DEBIĆ, Dane: Balada o modri svetlobi. Opremlj Tone Lazar. Zavod »Borec«. Tiskarna »Ljudska pravica«. Ljubljana 1965. 130 + (2) str.

ZUPANČIĆ, Beno: Sedmina. Roman. Spremno besedo napisala Helga Glušić-Krisper. Mitja Mejak: Trije odlomci iz ocene »Sedmine«. Oprema Matjaž Klopčič. Mladinska knjiga. Tiskarna »Ljudska pravica«. Ljubljana 1965. 201 + (2) str.

MARIN, Matijaš: Ep o životu in smrti narodnog heroja Rade Končara. Izdao Matijaš Marin. Tisak »Štampa«. Šibenik 1965. 75 + (3) + slika str.

LEBOVIĆ, Đorđe i Aleskandar Obrenović Nebeški odred (Himmelkommande). Prevela Irma Flis. Spremne besede in priredba besedila Marjan Belina. Oprema Jože Brumen. Dramska knjižnica 5. »Prosvetni servis«. Tisk »Prosvetni servis«. Ljubljana 1964. 64 + (4) str.

LALIĆ, Mihailo: Svadba. Korice Miće Popović. Biblioteka »Prosveta«. Kolo četvrto 92. »Prosveta«. Tisk Beogradski grafički zavod. Beograd 1965. 200 + (3) str.

MIHALJEVIĆ, Jovo: Živi zapisnici. Korice Đorđe Andrejević-Kun. Ilustracije na koricama Ljubiša Odžaklijevski. Biblioteka »Ideali«. »Mlado pokolenje«. Beogradski grafički zavod. Beograd 1965. 180 + 9 tabli sa slikama i faksimilima str.